

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КУЧЕРНЮК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94 (477) (051) «Рідний край» «1905/1916»

**ЧАСОПИС «РІДНИЙ КРАЙ» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА
КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1905-1916 РР.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Колесник Віктор Федорович,

док. іст. наук, проф., чл. – кор. НАН України

Київ 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Стан наукової розробки теми	9
1.2. Характеристика джерел	30
РОЗДІЛ II. ЗАСНУВАННЯ ЧАСОПISУ «РІДНИЙ КРАЙ».....	38
2.1. Суспільно-політичні умови виникнення україномовної преси в Російській імперії на початку ХХ ст. Заснування часопису.....	38
2.2. Організація роботи редакційного колективу часопису «Рідний край» ...	49
РОЗДІЛ III. ЧАСОПIS «РІДНИЙ КРАЙ» У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ	70
3.1. Висвітлення в часописі «Рідний край» суспільно-політичного життя в Російській імперії.....	70
3.2. Соціально-економічне життя на сторінках часопису.....	98
РОЗДІЛ IV. ВІДОБРАЖЕННЯ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ВИМОГ УКРАЇНЦІВ.....	116
4.1. Відстоювання часописом «Рідний край» української мови та українізації освіти	116
4.2. Театрально-музичне мистецтво та діяльність культурно-освітніх організацій на сторінках часопису	142
ВИСНОВКИ.....	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	165

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Події російської революції 1905-1907 рр. зробили можливим початок формування української преси, роль якої у процесах відродження та становлення українського національного руху в цей час важко переоцінити. Преса відображала та фокусувала історичний процес з усіма його найхарактернішими ознаками, соціально-економічними та моральними особливостями, ідейними спрямуваннями. Друковані видання публікували важливі факти, пропонували пояснення причин та витоків конкретних суспільних подій, складаючи таким чином об'єктивну картину життя українського народу.

Дослідження ролі та значення українських періодичних видань у суспільно-політичному та культурному житті народу передбачає врахування багатьох аспектів. На початку ХХ ст. український народ мав змогу зберігати національну ментальність передусім у сфері культури, внаслідок чого роль періодичних видань в її розвитку є надзвичайно вагомою. Безумовно, що літературно-громадська преса репрезентувала національну художню творчість, однак важливішим було те, що вона популяризувала суспільно-політичну думку, нові філософські ідеї та здобутки в галузі гуманітарних наук.

Позитивним досягненням революції слід вважати появу можливості публікувати на сторінках друкованих видань статті, які були найбільш доступним та ефективним засобом пропагування українських національних ідей серед широких суспільних мас. Вивчення діяльності редакційних колективів окремих вітчизняних друкованих органів дає можливість дослідити ті суспільні, політичні та культурні сили, чий інтерес виражались на сторінках видань. Процес національного відродження українського народу був нерозривно пов'язаний з діяльністю редакційних колективів україномовних періодичних видань. Це зумовлює актуальність вивчення внеску україномовної преси у становлення національної ідентифікації нашого народу, особливо на початку минулого століття.

У світлі цього значний науковий інтерес представляє діяльність редакційного колективу україномовного часопису «Рідний край» (1905-1916 рр.). Процеси, які відбувалися в суспільно-політичному, економічному та культурному житті українського народу у досліджуваній період, неможливо об'єктивно проаналізувати без оцінки внеску співробітників часопису у відродження української нації.

«Рідний край» став важливим чинником української журналістики перших десятиріч ХХ ст. завдяки тому, що був одним із перших легальних українських видань. На його сторінках розглядались політичні, національні, соціально-економічні процеси, важливі події з буття народу, розкривалось зростання його визвольних, націо-розбудовчих змагань, розвиток національної культури. Його редакторський колектив прагнув з'ясувати потреби народу на території всіх українських земель. Часопис містив інформацію про найважливіші вияви й ознаки громадсько-політичного та мистецького життя. Матеріали, опубліковані в часописі, поряд з відображенням перепитій літературного процесу, виносили на обговорення читачів актуальні та дискусійні питання доби. «Рідний край», будучи суспільно-політичним і літературним виданням, втілював не тільки мистецьку функцію, але й етнозахисну. Дослідження діяльності редакційного колективу часопису дозволяє виявити притаманні виданню особливості, в результаті чого зрозумілими стають причини його популярності та здатності бути рупором національної ідеї за відсутності високого естетизму, індивідуалізму чи аристократизму, які були притаманні іншим поширеним у той час виданням.

Критики “Нової громади”, “Ради”, “Дніпрових хвиль”, “Світла” дали високу оцінку діяльності “Рідного краю”, що підтверджувалось також схвальними відгуками Б. Грінченка, С. Петлюри, Х. Алчевської, В. Дорошенка, М. Сумцова.

Детальне наукове дослідження історії часопису доповнить картину загального процесу розвитку українських періодичних видань у Російській імперії на початку ХХ ст., дозволить поглибити знання щодо його

закономірностей і тенденцій, взаємовпливів преси та суспільства в означений період.

На сучасному етапі розвитку української історіографічної науки вітчизняні науковці мають можливість об'єктивної оцінки внеску часопису «Рідний край» у процес національно-державного відродження українського народу. Вітчизняна історіографія перейшла від спроб комплексного дослідження роботи редакційних колективів подібних за напрямком періодичних друкованих органів, до більш детального та критичного висвітлення діяльності окремих працівників, найбільш поширених, періодичних видань. Однак, аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що діяльність редакційного колективу часопису «Рідний край», не знайшла належного висвітлення і потребує подальших досліджень. Саме тому важливо приділити увагу роботі колективу часопису «Рідний край», визначити його внесок у суспільно-політичний процес, який відбувався в українському суспільстві у період між російською революцією 1905-1907 рр. та роками Першої світової війни.

Об'єктом дослідження є часопис «Рідний край», який видавався з 1905 по 1916 рр.

Предметом дослідження є процес створення часопису «Рідний край», діяльність видавців, редакційного колективу та співробітників часопису, висвітлення на сторінках видання характерних особливостей суспільно-політичного і національно-культурного життя українців, його участь у суспільному житті України початку ХХ ст.

Мета дисертаційної роботи полягає у всебічному дослідженні на основі архівних матеріалів, опублікованих видань та історіографічних досліджень місця, значення і ролі часопису «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України початку ХХ ст.

Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких завдань:

- здійснити аналіз історіографії проблеми;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;

- визначити історичні умови заснування часопису;
- прослідкувати організацію видання і розповсюдження часопису, матеріальне забезпечення видання;
- дослідити склад редакційного колективу та роль особи в формуванні образу часопису;
- з'ясувати основні ідейні засади та напрямки діяльності редакційної колегії;
- проаналізувати висвітлення на сторінках часопису важливих суспільно-політичних питань;
- окреслити внесок авторів часопису у розвиток української культури через публікації статей на сторінках тижневика.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з грудня 1905 р., який був часом заснування журналу, по 1916 р., який ознаменував закінчення діяльності часопису.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Полтавської та Київської губернії Російської імперії, оскільки часопис видавався в м. Полтаві у 1906-1907 рр. та м. Києві з 1907 по 1916 рр., і читацьку аудиторію тижневика складало населення, яке проживало в Наддніпрянській Україні.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на основоположних принципах наукового пізнання: історизму, системності та об'єктивності. В процесі написання роботи використовувались загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також порівняльно-хронологічний, порівняльно-історичний, аналітичний метод викладення матеріалу, які дозволили дослідити явища та події, показати їх зв'язки, закономірності та суперечності розвитку.

Наукова новизна дослідження полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. Обґрунтовано низку нових положень, виявлено упередженість деяких висновків попередніх дослідників, неточності, які мали місце в історіографії.

На основі матеріалів часопису, архівних документів та порівняльного аналізу виявленої та залученої історіографії розкрито заснування та функціонування часопису «Рідний край», що в науковій літературі висвітлювалось недостатньо. Зроблено акцент на вплив часопису на розвиток культурного руху ХХ ст., коли кардинальні зміни в духовному житті суспільства були пов'язані з національно-визвольними змаганнями 1905-1907 рр. До наукового обігу введено низку публікацій часопису, архівних матеріалів, які мають велике джерелознавче значення.

Результати дослідження апробовані у публікаціях та виступах на Днях науки історичного факультету – Часопис «Рідний край» (1905-1916 рр.) про мовні проблеми того часу // Дні науки історичного факультету: матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених. – Вип. VI. – Ч. 3. – К., 2013. – С. 45 – 47; Перші редактори часопису «Рідний край» (1905-1916) роки // Наукові осінні читання: Збірник наукових праць міжнародної конференції. – Част. II. – м. Київ, 26 жовтня 2013 р. – С. 33 – 28; Українське театральне життя на сторінках часопису «Рідний край» (за матеріалами 1905-1916 рр) // Шевченківська весна. Історія 2014: Матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К., Логос. –2014. – С. 85 – 88; «Рідний край» в житті Олени Пчілки 1906-1914 роки // Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю заснування Київського університету: матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. –К., Логос. – Т. 2. – 2014. – С. 57 – 60; Міжнародна наукова конференція молодих учених «Дні науки історичного факультету» КНУ імені Тараса Шевченка, – Київ, 25 квітня 2013 р; Міжнародна конференція «II Наукові осінні читання». Напрямок: Історичні науки. – Київ, 26 жовтня 2013 р; XII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2014: Історія. – Київ, 25 –28 березня 2014 р; VII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету»; КНУ імені Тараса Шевченка –

Київ, 24 квітня 2014 р. Основні результати дисертації викладені у п'яти наукових публікаціях.

Структура дисертації відповідає меті та поставленим завданням і відображає їхнє послідовне вирішення. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів та восьми підрозділів, висновків і списку використаних джерел і літератури. Повний обсяг дисертації становить 173 сторінки, з яких: 159 сторінок основного тексту, список використаних джерел та літератури (180 позицій, 14 стор.).

РОЗДІЛ І.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Особливого значення для історичної науки на сучасному етапі набуває подальше вивчення преси – як свідка епохи, її компонента, незамінного джерела інформування суспільства про політичні, соціально-економічні, культуро творчі заходи. У світлі цього значний науковий інтерес представляє часопис «Рідний край» – перше легальне україномовне видання Наддніпрянщини, яке успішно виходило протягом складних для української періодики 1905-1916 рр. Дослідження української преси початку ХХ століття загалом і часопису «Рідний край» зокрема потребує аналізу історіографії, оскільки протягом різних періодів історії України погляди науковців на це питання не завжди збігалися.

Історіографію україномовних періодичних видань початку ХХ ст. умовно можна поділити на періоди: перший охоплює 1905-1920 рр.; другий – 1921-початок 1990-х рр.; третій – з початку 1990-х рр. і до сучасності.

Перший період історіографії має свою специфіку, зумовлену тим, що і сам часопис, і праці, які висвітлювали розвиток україномовної преси Наддніпрянщини, були створені в один час, який наклав на них свій відбиток. Більшість тогочасних праць, які висвітлювали діяльність «Рідного краю», належала самим видавцям, авторам часопису. І не дивно, адже україномовна преса в Російській імперії лише народжувалася на початку ХХ ст. і найбільше інформації про цей складний процес мали його учасники. Зокрема, багато цікавої інформації про україномовну пресу, передумови та обставини її виникнення, складнощі та перепони у видавничій справі, характеристику публіцистики загалом містять праці учасників революційної доби 1905-1907

рр., які передали живий відгук того часу¹.

Б. Грінченко здійснив одну з найперших спроб у дослідженні української преси, висвітливши нелегке становлення українських періодичних видань, і саме тому свою книгу назвав «Тяжким шляхом». Крім адміністративних перешкод, головними труднощами, які стояли на шляху української газеті були селянська темнота і неписьменність. «Газета у нас на селі і досі ще велика новина» – зазначав про ті часи Б. Грінченко. Окрему увагу Б. Грінченко присвятив питанню формування української літературної мови, вказавши на важливу роль, яку відіграла у цьому процесі вітчизняна преса².

В. Дорошенко охарактеризував 17 україномовних видань, які виходили в Наддніпрянщині на початок Першої світової війни, серед них згадується і часопис «Рідний край». Автор дав «Рідному краю» наступну характеристику: «Була се також гарно, приступно й цікаво редагована часопись, що мимо ріжних пригод з боку «незалежних обставин» дожила до наших днів»³. Зазначаючи роль україномовних видань у справі визвольної боротьби, В. Дорошенко наголошує на тому, що преса є єдиним у тих умовах способом проведення української думки в маси, їхньої організації довкола національної ідеї.

Огляди, які вийшли у цей період, характеризуються наявністю в них цінних свідчень про умови та напрямки діяльності вітчизняної преси, зокрема, й редакційного колективу журналу «Рідний край». Однак вищеназвані праці

¹ Матеріали до електронної хрестоматії з історії української журналістики ХХ ст. / уклад. А. М. Волобуєва / за наук. ред. Н. М. Сидоренко. – К., 2012. – С. 91-121.; Доманицький В. Українська преса в 1906 р. / В. Доманицький // Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 48-65; Дорошенко Д. Україна в 1906 р. / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 1-29.

² Матеріали до електронної хрестоматії з історії української журналістики ХХ ст. / уклад. А. М. Волобуєва / за наук. ред. Н. М. Сидоренко. – К., 2012. – С.105.

³ Дорошенко В. В. Українство в Росії / В. В. Дорошенко. – В.; 1916. – С. 52.

містять положення, пов'язані з суб'єктивністю поглядів їх авторів. Це зумовлює необхідність дещо глибшого переосмислення з позицій сьогодення деяких питань, викладених у цих працях.

Поміж досліджень, які були опубліковані в часи революційних подій 1917-1920 рр., слід відзначити 2-томне видання «Історії українського письменства» С. Єфремова. У своїй праці відомий літературний критик торкнувся творчості Панаса Мирного та Олени Пчілки, які в різний час були редакторами часопису¹. Цікавою є його розвідка про україномовну пресу, в якій згадується «Рідний край». С. Єфремов зазначав, що українській пресі «не поталанило через цілий ряд причин – зовнішніх і внутрішніх»: адміністративні репресії проти видавців і передплатників, нестача «кадрів газетних працівників і публіки, що не може без праці їхньої обійтися»². С. Єфремов слушно зауважив, що наявність своєї преси була одним з головних здобутків українства на початку ХХ століття.

Проте на шляху становлення української преси були не тільки перепони з боку офіційної влади. На думку М. Залізняка, деякі українські видання впали через брак сил, «вмерли власною смертю»³. Дослідник робить спробу визначити роль преси в українському культурно-національному русі. Однак для згаданих робіт характерний певний суб'єктивізм, оскільки вони належать безпосереднім працівникам видань.

Дослідження діяльності української преси в 1920-х роках продовжилося вже радянськими вченими. Для історіографії 1920-х рр. характерне спонтанне нагромадження матеріалів з історії української журналістики початку ХІХ ст., а також започаткування нового сюжету історико-журналістських досліджень –

¹ Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 541 с.

² Там само. – С.439.

³ Залізняк М. К. Російська Україна і її відродження / М. К. Залізняк. – Л.; 1910. – С. 36.

масштабного вивчення більшовицької преси, яке було розпочате відразу в двох напрямках: 1) збирання джерел, спогадів, документальних матеріалів та 2) створення перших аналітичних праць¹.

У фундаментальній праці «Нариси з історії революційного руху на Україні» історик О. Гермайзе приділив значну увагу діяльності українських політичних партій. Автор високо оцінив роль української преси у національному питанні. Дослідник зазначає, що засновниками часопису «Рідний край» були представники Української демократичної партії. За своїм ідейним напрямом часопис був позапартійним: на його сторінках право голосу мали представники різних партій, а не лише демократичної².

В. А. Ігнатієнко – завідувач бібліографічного сектору Українського наукового інституту книгознавства. Дві його найвідоміші праці: історико-бібліографічний етюд «Українська преса (1816–1923)» та «Бібліографія української преси (1816–1916)»³. Це перша глибока та ґрунтовна спроба дати показчик всіх органів національної української преси. Дослідник прослідкував розподіл україномовної преси по містах Наддніпрянщини, навів низку схем, таблиць і показників, за допомогою яких можна простежити цікаві і важливі тенденції в розвитку періодики даного періоду. Автор наводить дані про

¹ Михайлин І. Л. Нарис історії українського журналістикознавства / І. Л. Михайлин // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціальні комунікації. – Харків, 2010. – № 903. – Вип. 2. – С. 66.

² Гермайзе О. К. Нариси з історії революційного руху на Україні / О. К. Гермайзе. – К., 1926. – С. 388.

³ Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси (1816-1916) / В. А. Ігнатієнко. – Х.: Держлітвидав України, 1930. – 288 с.; Ігнатієнко В. А. Українська преса (1816-1923): історико-бібліографічний етюд / В. А. Ігнатієнко. – К.: Б. в., 1926. – 76 с.

часопис «Рідний край»¹. Праця В. А. Ігнатієнко є на сьогодні найповнішим історико-бібліографічним зібранням періодичних видань 1816-1916 рр., хоча містить деякі неточності.

Перша періодизація розвитку преси Наддніпрянської України, яку запропонував В. Ігнатієнко, потрапила під критику дослідника В. Коряка. Він вважав, що запропонований Ігнатієнком поділ надто штучний і створив свій спрощений варіант: «1905 рік є роком початку української буржуазної преси на Наддніпрянщині, а 1914 рік – її кінець»². Своє бачення проблеми висловив Є. Ф. Гірчак, зазначивши, що українська буржуазія, політичні партії та преса були далекі від революційного розв'язання українського національного питання³. Преса ж торкалася більше національно-культурних проблем, а не соціальних.

Початок 1930-х рр. позначився широким наступом радянського керівництва на українську історичну науку. Радянські історики вважали за краще оминати у своїх дослідженнях найбільш дискусійні питання, пов'язані з українським національним рухом. В цей період дослідники відносили «Рідний край» до буржуазно-націоналістичної преси, яка протидіяла революції і характеризувалася лояльним ставленням до уряду Російської імперії⁴.

¹ Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси (1816-1916) / В. А. Ігнатієнко. – К.: Держлітвидав України, 1930. – С. 136.

² Коряк В. Д. Нарис історії української літератури / В. Д. Коряк. – Х.; 1929. – С. 101.

³ Гірчак Є. Ф. Ленін і українське питання / Є. Ф. Гірчак. – К.: Пролетар, 1929. – С. 21.

⁴ Книга і друкарство на Україні / [О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін.]; за ред. П. М. Попова. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 189-191.

Серед видань радянських часів слід відзначити працю Ф. Лося, який дав детальний перелік преси, що почала виходити з 1905 року¹. Однак автор прийшов до суперечливого висновку, вказавши, що переважну більшість зразків української преси національна буржуазія використовувала в своїх класових інтересах. З іншого боку, ріст української преси вказував на пробудження національної свідомості українського народу. Автор відзначив, що головним обов'язком часопису «Рідний край» було прагнення «ширити національну свідомість», виховувати патріотичну гідність, бути чесними і справедливими – мета українського тижневика².

Головні здобутки в об'єктивному дослідженні україномовної преси початку ХХ ст. у цей час належать зарубіжній українській історіографії. Представники української діаспори за кордоном опублікували низку загальних праць, присвячених історії українських періодичних видань досліджуваного періоду. Найпомітнішою серед них є «Історія української преси» А. Животка, яка написана в Німеччині. Її автор – український учений Аркадій Животко, – читав курс лекцій з цієї теми в Мюнхенському українському технічно-господарському інституті. Довгі роки він вивчав історію української журналістики, ставши видатним фахівцем у цій галузі. В «Історії української преси» Аркадій Животко присвятив часопису «Рідний край» одну неповну сторінку, на якій подав коротку характеристику умов видання «Рідного краю», склад його редакційного та авторського колективу та перші відомості видання часопису³. Невеликий обсяг інформації, присвяченої часопису, не применшує його ролі, а лише вказує на те, що загалом у науковому полі знань через

¹ Лось Ф. Є. Україна в роки сталинської реакції / Ф. Є. Лось. – М., 1944. – С. 34.

² Лось Ф. Є. Україна в роки сталинської реакції / Ф. Є. Лось. – М., 1944. – С. 34.

³ Животко А. Історія української преси / [упоряд. авт. іст.-біогр. нариса та приміт. М. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С. 193.

відсутність ґрунтовних праць існує біла пляма, яку потрібно заповнити якісними історичними дослідженнями «Рідного краю».

Окремий розділ українській пресі присвячено в «Енциклопедії українознавства», яку видано у 1949 р. в Нью-Йорку Науковим товариством ім. Т. Шевченка. «Рідний край» у ній розглядається як провідний часопис, який широко висвітлював українське життя не лише на території України, але й у всьому світі. Акцентується також увага на аналізі літературних та публіцистичних сил, які зосередила навколо себе редакція газети¹.

Звертає увагу праця С. Наріжного «Українська преса», хоча вона неодноразово піддавалася критиці через уміщені неточності². Не зважаючи на те, що в роботі фактичний матеріал не завжди узагальнений і його характеристика пов'язана з суспільно-політичною концепцією доби, автор зачіпає проблему висвітлення мовного питання на сторінках часопису «Рідний край». Українська мова розглядається як один з найпереконливіших доказів своєрідності, сили і майбутнього нації. Журнал зіграв велику роль в утвердженні права української мови на всебічне та повносьиле функціонування в суспільстві, зокрема запровадження її в освіті та науці.

М. Романюк у праці «Українське пресознавство на порозі ХХІ століття», зазначає, що проблема періодизації української преси має загальний і вихідний характер. Автор переконує читачів у тому, що ефективність історико-журналістських досліджень залежатиме від теоретичної розробки методологічних принципів і підходів до журналістських явищ минулого, що треба вважати самостійною і чи не найбільш складною проблемою історико-журналістської науки. Зарубіжні історики не дивлячись на увагу до історії

¹ Енциклопедія українознавства / [Під ред.. В. Кубійовича]. – У 2-х т. – Мюнхен – Нью-Йорк: Видавництво «Молоде Життя», 1949. – Т. 1. – Ч. 3. – С. 987-988.

² Наріжний С. П. Українська преса / С. П. Наріжний // С. П. Наріжний. Українська культура: Курс лекцій / За ред. проф. Д. Антоновича. – Регенсбург: Укр. техн-госп. і-т, 1947. – С. 112-127;

україномовної преси, не змогли створити спеціальних ґрунтових праць, в яких би українська преса аналізувалася з урахуванням таких важливих факторів, як специфіка видань, вплив державної політики, взаємодія з читацькою аудиторією та ін.¹

«Хрущовська відлига» дала можливість науковцям, що працювали в Радянському Союзі, знову повернутися до вивчення роботи періодичних видань, які були затавровані як «буржуазно-націоналістичні». Щоправда, ці спроби були лише частковими і поверховий та упереджений підхід до висвітлення їх діяльності залишився без змін. Зокрема, у низці наукових праць іде мова про вигадані «соціал-угодовські тенденції» на сторінках часопису². Аналогічний підхід простежується також у працях М. Жовтобрюхова, П. Федченка та інших дослідників цього часу³. Відзнамо, що Жовтобрюхов у своєму дослідженні звернув увагу на дискусію про характер і подальший розвиток української мови на сторінках преси, проаналізував особливості та стилістику мови української преси. Такі дискусії часто піднімалися авторами на сторінках часопису «Рідний край».

Становить великий інтерес анотований покажчик україномовних періодичних видань 1905-1907 рр., складений О. Сидоренко. В ньому міститься огляд усієї української преси, яка виходила на території Російської імперії.

¹ Романюк М. М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття / М. М. Романюк. – Л., 2000. – С. 51.

² Калениченко Н. Л. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст.: напрями, течії / Н. Л. Калениченко. – К.: Наукова думка, 1983. – С.21.

³ Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1970. – 304 с.; Федченко П. М. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку / П. М. Федченко. – К.: Наукова думка, 1969. – 348 с.; Книга і друкарство на Україні / [О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін.]; за ред. П.М. Попова. – К.: Наукова думка, 1964. – 314 с.

Автор наводить коротку бібліографічну характеристику кожного періодичного видання, яка базується на основі архівних документів та спеціальної літератури. У роботі широко використано публікації української періодики початку ХХ ст., історико-журналістські дослідження. О. Сидоренко наводить перелік всіх нереалізованих періодичних видань українською мовою, що є дуже важливим для вивчення умов становлення національної преси¹. Автор з'ясовує і причини, з яких не виходило те чи інше видання. Загальний покажчик є найгрунтовнішим історико-бібліографічним дослідженням української преси за 1905-1907 рр. Покажчик подає бібліографічні відомості про газети, журнали, що видавалися в Полтавській губернії, в тому числі містить відомості про часопис «Рідний край».

1991-й рік ознаменував собою початок нового етапу в дослідженні української преси 1905-1916 рр. Науковці отримали доступ до значної кількості видань колишніх спецфондів, що допомогло значно розширити коло історичних джерел, у тому числі й заборонених до цього часу періодичних друкованих органів. Саме тому лише після здобуття Україною незалежності почали виникати об'єктивні фундаментальні праці, присвячені суспільно-політичному життю, національно-визвольному руху початку ХХ ст.

У колективній монографії «Нариси з історії українського національного руху» здійснена перша спроба узагальнення історії українського національного руху ХІХ – поч. ХХ ст. Особлива увага акцентується на висвітленні національного руху в період революції 1905-1907 рр. на сторінках періодичних видань, які підіймали національну свідомість українців і значно пожвавлювали громадянську діяльність інтелігенції навколо розв'язання «українського питання»².

¹ Сидоренко О. Україномовна преса Росії 1905-1907 рр. Анотований покажчик періодичних видань / О. Сидоренко. – К.: АН УРСР, 1987. – С. 74.

² Нариси з історії українського національного руху / Відп. ред. В. Г. Сарбей. – К., 1994. – С. 198.

У цей час з'являються праці В. Лизанчука, І. Крупського, В. Гутковського, в яких автори проаналізували тематику та зміст українських періодичних видань, а також умови діяльності їх редакційних колективів¹. Однак автори цих праць висвітлили лише окремі аспекти даної проблеми, у той час як багато інших важливих питань, таких як національно-патріотичне виховання та висвітлення пресою культурного будівництва на українських землях залишилося поза увагою науковців.

Колективна праця дослідників В. Гутковського, І. Крупського, П. Федоришина² є однією з найголовніших робіт з історії національної преси Наддніпрянської України за масштабом охоплення фактологічного матеріалу, залучення архівних джерел. Праця дає багато цінної інформації для вивчення досліджуваної нами теми.

Автори приділили значну увагу організації часопису «Рідний край», зробили акцент на перешкодах, серед яких – відсутність українського передплатника, політичні утиски влади, нестача професійних журналістів, брак коштів. Таким чином, часопис виходив переважно коштом його видавців, головним чином українських письменників, матеріальні статки яких були

¹ Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський. – Л. : Світ, 1995. – 184 с.; Гутковський В. В. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.) / Гутковський В. В., Крупський І. В., Федоришин П.С. – Л.: ЛА Піраміда, 2001. – 196 с.; Лизанчук В. В. Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні : Факти, документи, коментарі до тексту лекцій / В. В. Лизанчук. – В 3-х ч. – Л.: ЛДУ, 1993. – Ч. 1. – 256 с.

² Гутковський В. В. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / Гутковський В. В, Крупський І. В, Федоришин П. С. – Л.: ЛА Піраміда, 2001. – 196 с.

обмежені. Дослідження дає нам інформацію про основні теми, висвітлені в часописі.

У своїй роботі автори дали оцінку політичній спрямованості часопису «Рідний край», його позиції у національному питанні, прихильності до різних політичних сил країни. Дослідження містить широку характеристику кола питань, яких торкався в своїй діяльності часопис. Історики акцентували увагу читачів на висвітлені на шпальтах видання питань, що стосувалися питання української мови, діяльності Державної Думи, еміграції, економічного розвитку країни.

Дослідники наголошують на тому, що редакція «Рідного краю» вперше в українській журналістиці Наддніпрянщини торкнулася важливого питання – життя східної української діаспори¹. Проте, як і більшість попередників, автори аналізують тижневик вибірково: якщо за перший рік видавництва часопису описано сім статей, то за 1907-1914 роки видавання «Рідного краю» проаналізовано лише одну статтю.

І. В. Крупський у своїй роботі «Національно-патріотична журналістика України» теж торкнувся історії та діяльності часопису. Його праця є комплексною: він опрацював джерельну базу, дослідив авторський колектив часопису, акцентуючи увагу на вивченні питання впливу діяльності тижневика «Рідний край» на розвиток української суспільно-політичної думки даного відрізка часу, відображенні на сторінках журналу характерних для того часу настроїв громадськості, еволюції процесів, що відбувалися в тогочасному суспільстві і мали вирішальну роль для подальшого розвитку нації².

¹ Гутковський В. В. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / Гутковський В. В, Крупський І. В, Федоришин П. С. – С.48.

² Крупський І. В. Національно–патріотична журналістика України: (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський. – Л.: «Світ», 1995. – 184 с.

Монографія І.Зайченка¹ присвячена висвітленню проблеми українізації освіти на сторінках періодичних видань, розкриває основні напрямки та способи відображення у пресі проблем викладання в школах рідною мовою. Автор зазначає, що у центрі національно-культурницької програми «Рідного краю» стояло питання національної освіти. Редакція вважала, що серед реформ політичного, економічного та культурного життя реформа народної освіти повинна займати перше місце. Шкільне питання, питання життя або смерті українського народу, було одним з найбільш болючих питань, яке червоною ниткою пронизувало всі публікації часопису з питань національної освіти.

Зростання інтересу до історії «Рідного краю» зумовлене тим, що в 1999 р. було відновлено видання цього часопису вже у формі альманаху. Цю подію приурочили до яскравої події святкування року видатного письменника, громадського діяча, полтавця – Панаса Мирного. Презентація оновленого альманаху мала ще й іншу духовну, культурно-історичну та краєзнавчу зумовленість: «Рідний край» прийшов до читача як наступник славнозвісного тижневика, що виходив у Полтаві, Києві та Гадячі в 1905-1916 рр. Попередник сучасного альманаху був потужною демократичною трибуною захисту прав і свобод людини, виваженим, згуртованим і рішучим виступом інтелігенції за зміну політичної та соціально-економічної ситуації в Україні, знаком високої національної самосвідомості, вільної думки, державницького мислення. На своїх сторінках альманах часто звертається до власної майже столітньої історії. Так, у рубриці «У «Рідному краю» про «Рідний край» опубліковані загальні дослідження місця часопису в періодичній пресі Наддніпрянщини та її суспільно-політичному житті².

¹ Зайченко І.В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX - поч. XX ст.) / І. В. Зайченко. – Л., 2002. – 344 с.

² Соколова С., Хропко П. Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перша ластівка української легальної преси / С. Соколова, П. Хропко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах – 1999. – №1. – С.46-49;

«Першому щотижневикові Наддніпрянської України – 100 років», таку назву має стаття С. Семенко, яка уміщена у сучасному виданні. Автор описує нелегку долю становлення та діяльності «Рідного краю», розповідає про видавців, редакторів, які мали чіткі плани щодо реалізації видання. Першими редакторами часопису стали М. Дмитрієв і Г. Коваленко. М. Дмитрієва особливо турбували питання культури та її впливу, як одного з головних чинників, на формування національної самосвідомості. Участь Г. Коваленка у виданні часопису була досить значною, адже маючи хист письменника, він використав його в публіцистиці, зокрема в статтях на політичну та соціальну тематику. Праця Г. Коваленка «Оповідання з історії українського народу од найдавніших до нових часів» – одна з найкращих культурно-просвітніх розвідок, що з'явилася в журналі. Семенко оцінила також роботу Олени Пчілки, яка несла нектар просвіти і культури українському народові. Таким чином, дана стаття доволі інформативна, зокрема містить загальну характеристику часопису «Рідний край», штрихи до портретів засновників і редакторів часопису «Рідний край»¹.

Доповнюють картину історіографічного доробку даного дослідження публіцистичні статті С. Яременко, Н. Степаненко, присвячені висвітленню мовних питань на сторінках часопису², літературознавчі розвідки Н. Величко і

Пашенко В., Ніколенко О. Світовий контекст на сторінках «Рідний край» 1906 р. / В. Пашенко, О. Ніколенко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. – №1 (6). – С. 7-10.

¹ Семенко С. Першому щотижневикові Наддніпрянської України – сто років / С. Семенко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах – 2005. – № 2 (13). – С.4-14.

² Степаненко Н. Мовні проблеми на сторінках «Рідного краю» (1905-1912 рр.) / Н. Степаненко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах . – 2005. – № 2 (13). – С. 60-65.; Яременко С. А. Мовна самоідентифікація українців (за матеріалами часопису «Рідний край») / С. А.

Н. Степаненко про Тараса Шевченка, Івана Котляревського в публікаціях часопису¹, біографічні дослідження – Петра Ротача про Миколу Дмитрієва, В. Шевчука про Грицька Коваленка² та інші. Та, на жаль, дослідження відбуваються переважно в контексті загального огляду періодичної преси в Україні.

Одним з тих, хто детально досліджує часопис, є Володимир Олександрович Пашенко, колишній редактор сучасного альманаху «Рідний край», доктор історичних наук, член-кореспондент АПН України. У статті «Світовий контекст на сторінках «Рідного краю» 1906 року», яку він написав у співавторстві з Ольгою Ніколенко, доктором філологічних наук, основна увага приділена політичному аспекту, а саме реакції тижневика на події у світі на початку ХХ ст. Автори проаналізували статті за 1906-й рік, вміщені до рубрики під назвою «Що робиться по чужих землях, що есть там доброго, що би й нам годилося», яка давала уявлення українським читачам про стан демократії в інших країнах. Автори розглядали питання відображення внутрішньополітичної ситуації в Російській імперії загалом та на українських землях зокрема у

Яремко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2004. – № 2 (11). – С. 35-42; 2005. – №1(12). – С. 66 – 71.

¹ Степаненко Н. «Рідний край» про Івана Котляревського / Н. Степаненко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2006. – № 2 (15). – С.82-87; Величко Н. Тарас Шевченко як поет, «славний борець за правду і волю», на сторінках часопису «Рідний край» (1906-1912 рр.) / Н. Величко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2007. – № 1 (16). – С.93-103.

² Ротач П. Невтомний ратай поля українського / П. Ротач // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. – № 2 (13). – С.13-15.; Шевчук В. Завзятий краєнин Григорій Коваленко / В. Шевчук // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. – № 2 (13). – С.128-137.

матеріалах тижневика. Основна увага в статті акцентувалася на діяльності Державної Думи та сподіваннях, які покладалися на неї українцями. Висвітлюється також питання розвитку літератури того часу¹.

Світлана Семенко (Соколова), член редколегії «Рідного краю», є автором низки статей, присвячених історії видання, в яких проаналізовано появу часопису – а саме перші звістки про неї в «Хліборобі» та в «Щоденниках» Є. Чикаленка. Зазначено профіль і мету тижневика, ініціаторів видання, видавців, які фінансували видавництва, перших редакторів «Рідного краю». Авторка зупинила свою увагу на ролі Г. Коваленка, М. Дмитрієва, Панаса Мирного у функціонуванні часопису. У своїх публікаціях С. Семенко висвітлює проблеми тогочасної української журналістики та розповідає про становлення тижневика «Рідний край», його перших редакторів і співробітників, тематику статей, роль часопису у пробудженні національної свідомості, дає загальну характеристику часопису як історичного джерела².

Ще одна стаття, написана вище згаданою Світланою Семенко в співавторстві з Петром Хропком, «Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перша ластівка легальної преси» перегукується з попередніми статтями, проте автори більше уваги приділяють висвітленню структури журналу, характеристиці

¹ Пащенко В, Ніколенко О. Світовий контекст на сторінках «Рідний край» 1906 р. / В. Пащенко, О. Ніколенко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. –2005. – № 1 (6). – С. 7-10.

² Семенко С. Першому щотижневику Наддніпрянської України – сто років / С. Семенко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. –№ 2 (13). – С.4-14; Семенко С. «З слова живого скуй самопали...» / С. Семенко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2000. – № 1 (2). – С. 6-8.

оформлення журналу, оцінці діяльності «Рідного краю» тогочасною періодикою¹.

Окремим напрямом дослідження історії «Рідного краю» стало звернення до персонального чинника – постатей його редакторів та найактивніших авторів, видатних українських громадсько-політичних діячів і літераторів. Зокрема, розвідка «Завзятий крайнин Григорій Коваленко», автором якої є Валентина Шевчук, подає нам значний обсяг інформації про головного редактора часопису «Рідний край». В ній розповідається про його життєвий шлях, громадську та творчу діяльність, роль у становленні журналу, перераховуються публікації, які належать його перу².

Ще одним дослідником діяльності Григорія Коваленка є Олександр Юренко, автор статті «Грицько Коваленко – перший редактор журналу «Рідний край». У своїй статті³ дослідник більше зупиняється на оцінці постаті редактора в сучасній історіографії, характеризує Григорія Олексійовича як громадського діяча, науковця, а також виокремлює його просвітницько-популяризаторську працю серед населення Наддніпрянщини. Саме у ній, на думку автора, найбільше реалізовувалися потенції його позитивістсько-народницького світогляду. Про свої здібності та досягнення на цьому шляху Г. Коваленко заявив українському загалові досить таки рано, співпрацюючи у 1894-1897 рр. із Б. Д. Грінченком у справі видання книжок для народного читання. В своєму

¹ Соколова С., Хропко П. Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перша ластівка української легальної преси / С. Соколова, П. Хропко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 1999. – № 1. – С.5-8.

² Шевчук В. Завзятий крайнин Григорій Коваленко / В. Шевчук // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. – № 2 (13). – С.128-137.

³ Юренко О. П. Грицько Коваленко – перший редактор журналу «Рідний край» / О. П. Юренко // Потужна сила рідного слова. – Полтава, 2005. – С.379-398.

дослідженні автор, гарний знавець цього часопису, дає ґрунтовний аналіз діяльності Грицька Коваленка.

Петро Ротач звернувся до постаті іншого редактора часопису – Миколи Андрійовича Дмитрієва, визначного полтавського громадського та культурного діяча й адвоката, який започаткував і був редактором та видавцем журналу «Рідний край». У своїй статті дослідник висвітлив біографію та діяльність редактора, розповідаючи про нього як про організатора громадсько-культурних заходів на Полтавщині. Микола Андрійович дбав про поширення народної школи з рідною мовою викладання, розвиток музичної освіти. Про це йдеться, зокрема, у статті «Кобзарі минулого й будущини», уміщеній у брошурі «Кобза й кобзарі» (Полтава, 1907). Дмитрієв вірив, що музична освіта буде розвиватися, що кобза не загине, а молодь гідно підніме славу народної пісні. Все життя Миколи Андрійовича було наповнене працею для українських справ. Його жвава, ретельна натура жила вірою в кращу долю України, жила працею для неї, й при тому вмiла й інших зіграти тією вірою. Автор високо оцінив діяльність цієї особи¹.

На відміну від інших дослідників історії часопису, які пишуть про відомих Панаса Мирного, Грицька Коваленка та Миколу Дмитрієва, Іван Забіяка своє дослідження присвятив маловідомому Василю Горленку – плідному автору розвідок та ілюстрацій, вміщених у часописі². Проте, увагу автор звернув не на сам часопис, а на передісторію його створення, обставини знайомства та дружби Дмитрієва, Горленка і Панаса Мирного.

¹ Ротач П. Невтомний ратай поля українського / П. Ротач // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – П.; 2005. – № 2 (13). – С. 13-15.

² Забіяка І. М. Епістолярна спадщина Василя Горленка / І. М. Забіяка– К.: Вітряк, 2013. – 400 с.

Зусиллями автора дисертації про «Рідний край»¹ С. В. Семенко створено бібліографічний покажчик до журналу². Цінність «Бібліографічного покажчика» полягає передовсім у систематизації творів за родами художньої літератури, в описі статей, оглядів, рецензій, розвідок з питань розвитку української мови, національної освіти, літературознавства, історії тощо. Опис дозволяє простежити реалізацію в тижневикові його профілю та мети, тобто прагнення засобами слова розбуджувати національну свідомість українців.

Стаття Любові Сологуб «Цікаві відомості про «Рідний край» є рецензією на «Бібліографічний покажчик до журналу «Рідний край», в якій досліджено структуру покажчика, його цінність³.

Час від часу з'являються окремі статті, присвячені тим чи іншим аспектам історії часопису⁴. Нещодавно з'явилася монографія Н. С. Степаненко «Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства», присвячена публіцистичній площині його діяльності. Проте уявити собі «чисту» публіцистику в українському часописі того часу просто неможливо: раз-у-раз автори мимохідь зверталися до філологічної площини інтерпретації будь-яких тем. Не було

¹ Семенко С. В. Журнал «Рідний край» і літературний процес початку ХХ століття: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спеціальність 10.01.01 «Українська література». – К., 2000. – 20 с.

² Семенко С. В. Бібліографічний покажчик до журналу «Рідний край» (1905–1916) / С. В. Семенко – П.: Б. в., 1999. – С. 54 .

³ Сологуб Л. Цікаві відомості про «Рідний край» / Л. Сологуб // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – П.: 2000. – № 1 (2). – С. 24-26.

⁴ Клименко І. В. Архів часопису «Рідний край» як джерело з історії редакційно-видавничої справи в Україні / І. В. Клименко // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 13, 2009; Андрійчук М. Висвітлення українсько-єврейських взаємин на сторінках часопису «Рідний Край» / М. Андрійчук // Вісн. Книжк. палати : наук.-практ. журн. – 2009. – № 1. – С. 42-45.

важливішого предмета для розмови на сторінках тодішніх українських друкованих видань понад національні проблеми. Ці домінанти визначили й обрання предмета для книжки — «духовні обшири українства».

У межах цієї теми репрезентовано два головні напрямки її розробки, які становлять два крила філологічних наук: це науки про мову та літературу. Авторка дослідила публікації часопису, присвячені темам значимості української мови, національної освіти і школи, а також літературно-критичні та публіцистичні статті. Особливу увагу приділено репрезентації в публікаціях часопису постатей І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка та Є. Гребінки. Степаненко віддає перевагу полтавському періодові в історії часопису «Рідний край», демонструючи, що він тоді був більш розмаїтий, ширший за тематикою, ніж у наступні річники його видання¹.

Н. Степаненко зробила спробу, причому досить успішну, донести українознавчі ідеї журналу до широких читацьких кіл. Нині Степанівні вдалося добре розкрити літературознавчу сторінку журналу, відати перевагу таким знаковим постатям красного письменства, як Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Євген Гребінка, Іван Франко, Олена Пчілка.

Проблема розвитку української преси знайшла відображення в дисертаційному дослідженні. У праці О. Березовського «Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань (1905-1907 рр.)»². Проаналізовано суспільно-політичні умови, в яких виникла та почала функціонувати україномовна преса, висвітлено умови роботи редакцій газет та журналів. Особлива увага приділяється дослідженню ролі

¹ Михайлин І. Журнал «Рідний край» як національно-історичне явище / І. Михайлин // Режим доступу: <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/224>

² Березовський О. М. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905-1907 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Березовський Олег Миколайович; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 18 с.

україномовної преси в пропаганді та відстоюванні політичної програми вирішення українського питання.

Фрагментарно подано відомості про українську пресу в дисертаційних дослідженнях, в яких аналізуються суспільно-політичні процеси в Україні початку ХХ ст. Низка нових висновків щодо ролі преси в процесі національного відродження в умовах відсутності державності та інших політичних атрибутів зроблена в дисертації В. Менша¹. Однак автор допускає деякі неточності у трактуванні політичної приналежності деяких періодичних видань, робить помилки в підрахунках. Дослідницею Н. Дорощук було проаналізовано широке коло історичних публікацій та вивчено великий фактичний матеріал про національний рух в Україні кінця ХІХ – поч. ХХ ст.² Зусиллями С. В. Семенко – автора низки вже згадуваних статей про «Рідний край», – здійснено дисертаційне дослідження на здобуття ступеня кандидата філологічних наук³.

Таким чином, вітчизняна історіографія на різних етапах свого розвитку давала неоднозначні оцінки часопису «Рідний край». Найбільш інформативними є праці, опубліковані у перші десятиліття ХХ ст. особами, які брали безпосередню участь у виданні україномовної преси. Зарубіжні історики не зуміли створити спеціальних ґрунтових праць, в яких би українська преса була проаналізована з урахуванням таких важливих факторів, як специфіка

¹ Менша В. Г. Українське національне відродження (1905-1914 рр.): історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук 07.00.01. / В. Г. Менша. – Д.: 1996. – 208 с.

² Дорощук Н.О. Український культурно-національний рух у Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук 07.00.01. / Н. О. Дорощук. – К., 1996. – 197 с.

³ Семенко С.В. Журнал "Рідний край" і літературний процес початку ХХ століття: дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / С.В. Семенко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 234 с.

видань, умови функціонування, вплив на читацьку аудиторію та ін. Дослідження радянських істориків преси були заполітизовані, що значною мірою впливало на об'єктивну оцінку періодичних видань.

Лише зі здобуттям Україною незалежності вітчизняні науковці отримали змогу більш об'єктивно оцінити внесок україномовної періодичної преси загалом і «Рідного краю» зокрема у процес національно-державного відродження українського народу. Для останніх наукових досліджень властиве прагнення об'єктивно переосмислити історію національного руху, однак в окремих публікаціях внаслідок певної новизни і не розробленості даної проблематики є поверхові оцінки та неточності. Проте увагу дослідників привертають насамперед ті періодичні видання, які проіснували відносно тривалий час, що обумовлено їхнім більшим впливом на національний рух.

Однак, здійснений аналіз наукових досліджень переконує, що незважаючи на велике значення вже здійснених наукових розвідок, немає ґрунтового і повноцінного дослідження, яке висвітлювало б загальну наукову картину розвитку досліджуваного видання. Таким чином, діяльність редакційного колективу часопису «Рідний край» не знайшла належного висвітлення і потребує подальших досліджень.

1.2. Характеристика джерел

Дослідження періодичної преси має певні особливості, зумовлені тим, що видання виступає у двох вимірах: з одного боку джерелами є всі доступні документи, що висвітлюють діяльність редакційної колегії та авторів статей, суспільно-політичні умови, в яких функціонувало видання, а з іншого – центральне місце займає часопис, кожна стаття якого вимагає детального та комплексного аналізу, що розкриває перед дослідником можливість вивчення всіх сфер життєдіяльності українського суспільства, висвітлених на сторінках журналу.

Джерельна база дослідження складається із двох груп: архівних і опублікованих джерел. До першої групи відносяться документи, які знаходяться на збереженні в архівних установах, серед яких: видання журналу «Рідний край» з 1905 по 1916 рр., законодавчі та підзаконні акти, документація державних інституцій, епістолярні джерела. До другої – опубліковані джерела.

Першоджерельну вартість становить сам часопис «Рідний край». Архів редакції літературно-наукового тижневика «Рідний Край» зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Часопис «Рідний край» виходив тижневими журналами на 8-16 (інколи і більше) повноформатних сторінках. Усього, наприклад, за 1906-й рік було видано 52 числа, окремі з них вийшли спареними, 20-те, 29-те, 39-те – як «ідейно невитримані», «агресивні» – конфіскувала влада. Титульний аркуш містив вихідні дані, звернення «До читачів» щодо правопису видання, інформацію для передплатників, дописувачів. Святкові числа, як правило, тематичні (присвячені Івану Котляревському, Тарасові Шевченку; Різдвяне, Великоднє) мали особливо обкладинку з ілюстрацією відповідного свята; чітко витримувалась паспортизація видання, існували постійні рубрики, поступово розширювалась їх тематика, зростала кількість.

За матеріалами часопису можна простежити формування національної свідомості українського народу. До того ж часопис можна розглядати не тільки

як об'єкт відображення суспільно-політичної ситуації в державі, а й як джерело пропаганди та відстоювання національних домагань українства. Матеріали часопису в певній мірі дають змогу прослідкувати формування майже всіх українських періодичних видань, окреслити масштаби їх діяльності, рівень їх діяльності, рівень їх впливу на національний рух.

Аналіз статей журналу дозволяє з'ясувати суспільно-політичну орієнтацію редакторів часопису, ставлення до політики, прослідкувати ідейно-політичні переконання авторів, їх мотивацію при висвітленні важливих подій життя українських земель. А також, яким чином змінювався напрям видання в умовах обмежень його діяльності збоку держави тощо.

На сторінках журналу подавалася широка інформація про вибори до Державної Думи, статті, дописи, стенограми засідання Думи. Також часопис не обминав і економічних питань, адже питання землі – це найголовніша, найболючіша тема для українців. Популярною темою редакційної політики стало висвітлення культурних питань, наскрізною темою було мовне питання, право вищої школи мати українські кафедри. Часопис «Рідний край» доносив інформацію про перипетії суспільно-політичного життя, у ньому зафіксовані його найважливіші вияви й ознаки. «Рідний край» є важливим джерелом, необхідним для цілісного відтворення поставлених проблем і завдань.

Унікальним видом джерел пресу робить наявність у ній публіцистичних статей, які фіксують події, явища, дух національного відродження початку ХХ ст. Крім того аналіз публіцистики дає можливість визначити громадське, політичне обличчя часопису. Публіцистика визначає і погляди авторів та видавців, їх відношення до вирішення національного питання. Зокрема жанри газетної публіцистики несуть в собі подвійний шар інформації: про події, ними відбиті, та про ставлення до цих подій, їхню інтерпретацію авторами та видавцями часопису. Цей другий шар інформації відбивається не лише в певних коментаріях зображувальних подій, й у доборі інформації для публікацій, навіть у її розміщенні.

Архівні документи дають можливість достовірно відтворити історію видання українського часопису та його ролі в національному русі. Нами було опрацьовано фонди українських громадських діячів: Б. Грінченка (ф. 170), В. Доманицького (ф. 95), В. Громашевського (ф. 182), О. Русова (ф. 159), С. Єфремова (ф. 317), М. Жебунькова (ф. 82) та ін. Матеріали П. Репетіна «Історичний огляд української газети «Рідний край» є однією з перших спроб відтворити історію окремого українського часопису¹. В силу своєї специфіки ці джерела потребують зіставлення, уточнення даних.

Першу групу джерел також репрезентують документи (циркуляри, свідоцтва, листування) з фонду канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора (ф. 442), що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Архівні матеріали суттєво відтворюють умови діяльності періодичних видань.

Так, наприклад, у «таємній» доповіді Київського губернатора генерал-губернатору за 1905 р. зазначено умови отримання періодичним виданням дозволу: «... У підвідомчій мені канцелярії губернатора встановлений наступний порядок дозволу клопотання про видачу свідоцтва на право випуску в світ нових періодичних видань. По кожному такому клопотанню, якщо в поданому проханні наявні всі необхідні ... дані і якщо особою, котра бере на себе обов'язки відповідального редактора, подана передбачена ... розписка, на другий і не пізніше третього дня після отримання клопотання посилаються запити: в Київський тимчасовий комітет у справах преси, начальнику Губернського жандармського управління, а про осіб, що мешкають у Києві, і начальнику Охоронного відділення і, нарешті, відповідному начальнику поліції, у межах відомства якого мешкає редактор передбачуваного видання. Потім, до завершення двотижневого терміну ... видавцю видається свідоцтво на право

¹Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Національної академії наук України, ф. 10, спр. 17986-17987.

випуску в світ видання, незалежно від того, чи надійшли на той час відповіді на здійснені запити, чи ні»¹.

Не дивлячись на таку кількість бар'єрів, «Рідний край» легально виходив у світ, про що свідчить свідоцтво, видане 10 березня 1915 р. Київським губернатором Олені Пчілці. У документі зазначалося, що «на основі статті 17 додатку до статті 114 Уставу про цензуру і друк від 1906 р. видається свідоцтво в двох екземплярах, вдові дійсного статського радника Ользі Петрівні Косач для підтвердження того, що вона видає в місті Києві під власною редакцією щомісячний журнал і при ньому додаток для дитячого читання на малоруській мові, під назвою – журнал «Рідний край»².

З кінця 80-х років нашого століття, із занепадом старої радянської історіографії й зверненням українських істориків до традицій національної історіографії, незмірно зріс інтерес до епістолярної спадщини. І це зрозуміло, оскільки листування є одним із найцінніших джерел для вивчення новітньої історії України³.

У Державному архіві Полтавської області зберігаються важливі для нашого дослідження епістолярні джерела – дев'ять листів Б. Познанського до відомих громадських і культурних діячів того часу: М. Драгоманова, М. Лисенка, М. Дмитрієва, Р. Вашкевича. (ф. 214). У листах заслуговують на особливу увагу відомості стосовно передумов створення часопису. Ось як описує Познанський у листі до Михайла Драгоманова майбутнє видання: «В

¹ Центральний державний історичний архів України, ф. 442, оп. 861, спр. 10, арк. 93.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Національної академії наук України, ф. 252, спр. 4. Свідоцтво, видане Київським губернатором Ользі Петрівні Косач про те, що вона видає в Києві журнал «Рідний край», 10 березня 1915 р.

³ Видання україномовних епістолярних джерел кінця ХІХ- середини ХХ ст. Методичні рекомендації. – К., 2000. – С. 5.

найближчим часі почне виходити в Полтаві часопис політична, економічна і літературно наукова. «Рідний край», раз на тиждень. Часопис призначена для людей усякого стану і всякої освіти, отже має бути зрозумілою і для кожного селянина, а також для інтелігенції, яка не знає літературної української мови. Через те бажано, щоб усі статті в часописі написані були просто народною мовою, яку чуємо в щоденній селянській розмові і в народних піснях. Газету, писано такою мовою, читатимуть усі письменні люде на Україні, через те надіємося, що «Рідний край» допоможе вернути нашому народові і інтелігенцію і забезпечить національне відродження України.

Просимо Вас, Вп. Добродію, допомагати нам своєю працею, і сповістити нам як найшвидше, о скільки ми можемо сподіватися від Вас літературної помочі.

Нам потрібні, як бачите з програми, статі публіцистичні і наукові, оповідання, вірші огляди літературні, рецензії, звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств, організацій, звістки про постанови сільських та волосних сходів, селянських спілок, про діяльність адміністрації і т.д. Відповідь Вашу як найшвидше просимо надіслати під адресою: Полтава, ул. Котляревського, книжний магазин Г. Маркевича, до редакції «Рідний край»¹.

Важливу інформацію про зв'язок часопису з читачами містять листи до редакції, зокрема, листи читачів «Рідного краю». Століття тому, як і сьогодні, успіх періодичного видання, його популярність і авторитет, вплив на аудиторію залежали від того, чи має редакція налагоджений канал спілкування зі своїми читачами. Спілкування простих українців і редакторів «Рідного краю» показує нам близькість часопису до життя його читачів, їх ставлення до видання, емоції, оцінки його успішності і значення. Так, наприклад, лист читача І. Бараха зі станції Кайдаки Катеринославської залізниці до редакторки Олени Пчілки показує любов і повагу до роботи видавців: «Щиро дякую Вам, за Вашу працю,

¹ Державний архів Полтавської області, ф. 214, оп. 1, спр. 2. Лист Б. Познанського М. Драгоманову.

на нашій убогій ниві, дай Бог Вам здоров'я, і сили протоптати хоть стежку на заросшому, колись то широкому шляху»¹.

Жодна редакція не може повністю інформувати своїх читачів лише за допомогою своїх штатних працівників, тому не рідко вона використовує ідеї та думки своїх постійних дописувачів. Згаданий читач із Катеринославської губернії пропонував надрукувати оповідання: «Ще як був я маленьким, то дід мій часто розказував мені на Українській мові, усякі народні оповідання, де які дуже цікаві, вони так запали у дитячу голову, що я їх і досі не забув, хоч дід умер 40 років назад, якщо це підходить до вашого часопису, то я можу деякі прислати, це чисто народні Українські оповідання і передам Вам слово в слово як чув од діда»².

Видавці часопису багато уваги приділяли літературно-критичним заміткам, давали можливість починаючим молодим поетам надрукувати віршовані та прозові твори. Через це чимало збереглося листів до редакції, у яких читачі просили надрукувати на сторінках «Рідного краю» їх твори. Так, наприклад, у листі 23-річний мешканець села Колодистого Звенигородського повіту Київської губернії Данило Уманець звертається до Миколи Дмитрієва³. Молодий хлопець мав велике бажання поїхати у Львів навчатися науки. В листі він залишає частину своєї поеми. Ще один лист до редакції з аналогічним проханням належав А. Карпенко-Гаю (Рижку), молодому поету, який просив надрукувати його вірші «Робочий» і «Прощай Вкраїна»⁴.

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Національної академії наук України, ф. 252, спр. 3, арк. 82. Барах І.Ф Косач Олені Петрівні (Пчілці), Лист від 24 грудня 1907 року із станції Кайдаки, Катеринославської залізниці до Києва.

² Інститут рукопису НБУВ НАНУ, ф. 252, спр. 3, арк. 82.

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Національної академії наук України, ф. 252, спр. 6. Лист [1906-1914].

⁴ Там само. – Ф. 252, спр. 6. Лист [1906-1914].

Редакційна пошта завжди була одним із найважливіших джерел інформації, необхідних для редакції. У часописі функціонувала спеціальна колонка «Листування редакції». Листи читачів – документ, який нерідко дає ексклюзивну інформацію, яку неможливо отримати жодним іншим способом – тільки автор листа міг стати учасником або свідком події¹.

Суттєво поглибили джерельну базу дослідження вже опубліковані архівні документи. Це, зокрема, документи зі збірника «Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття»². Збірник містить документи та матеріали, які стосуються цензурної політики російського самодержавства щодо українського друкованого слова, становлення національної періодики в межах Російської імперії, а також публіцистичні статті провідних діячів національного руху – Б. Грінченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, С. Єфремова, С. Петлюри, М. Шаповала. В збірнику значне місце відводиться спогадам безпосередніх учасників видавничого руху, зокрема, дуже цінними є спогади та уривки зі щоденника Є. Чикаленка тощо. Подаються також редакційні статті-звернення перших україномовних часописів Наддніпрянської України.

Іншим джерелом, цінним для нашого дослідження, є джерела особового походження, до яких відносяться щоденники політичних діячів, спогади співробітників редакції та авторів, учасників видавничого процесу, епістолярні джерела, які допомагають відчутти атмосферу часу та бачення авторами процесу національного відродження. Значною інформативністю виділяють спогади

¹ Мудра І. Листи читачів як метод популяризації видання / І. Мудра // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції «Українські мас-медіа: традиції та виклики сьогодення». – Львів, 2012. – С.20-21.

² Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / [уклад. Н.М. Сидоринко, О.І Сидоринко]. – К.: Дослідницький центр історії Української преси, 2001. – 448 с.

Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, О. Лотоцького, які аналізують роль української преси в національній-визвольній боротьбі¹. Хоча мемуарна література і має певний суб'єктивний характер, однак несе інформацію, яка не завжди прослідковується за іншими джерелами. Цінність цих джерел зумовлюється особливостями їхнього походження, оскільки вони належать конкретному автору, а отже – віддзеркалюють безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій та явищ.

Таким чином, використана джерельна база є різноманітною, достатньо широкою для неупередженого і достовірного розкриття досліджуваної теми. Специфіка дослідження передбачає безпосереднє опрацювання публіцистичного матеріалу, наявного в часописі та зіставлення його з даними інших видів доступних джерел, що дозволяє комплексно проаналізувати місце часопису серед періодичних видань Наддніпрянщини, його роль у суспільно-політичних процесах в краї, внесок у розвиток національного руху тощо.

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле: 1901-1914 роки / Д. Дорошенко. – Вінніпег, Манітоба: Видавнича спілка Тризуб, 1949. – 167 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький // Праці Укр. Наук. ін.-ту. – Т. 6, 12, 21. Серія мемуари. Кн. 2-4. – Варшава, 1932-1934. – Ч. 1. – 286 с.; Ч. 2. – 490 с.; – Ч. 3. – 396 с.; Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) / Є. Чикаленко. – Нью-Йорк: Видавництво Української Вільної Академії Наук у США, 1955. – 504 с.; Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917) / Є. Чикаленко. – Львів: Червона Калина, 1931. – 496 с.

РОЗДІЛ II.

ЗАСНУВАННЯ ЧАСОПISУ «РІДНИЙ КРАЙ»

2.1. Суспільно-політичні умови виникнення україномовної преси в Російській імперії на початку XX ст. Заснування часопису

Українські періодичні видання завжди відігравали значущу роль – як у суспільно-політичному, так і в культурному та духовному житті нашої країни. Через це мали досить суттєвий вплив і на ситуацію у вирішенні національного питання в Російській імперії в цілому. Періодика віддзеркалювала і фокусувала історичні події з усіма їхніми найбільш характерними ознаками, соціально-економічними та моральними аспектами, ідейними напрямками. Преса відтворювала факти, події своєї доби, її допомога була неоціненною у дослідженні витоків явищ, суспільних умов і, звісно, окреслювала об'єктивну правдиву лінію життя. Українська преса в Російській імперії на початку XX ст. відстоювала інтереси нашого народу, була суспільно-політичною трибуною української інтелігенції, яка хотіла послуговуватися в житті рідною мовою.

Перші намагання українців втілити в життя ідею заснування української преси не увінчалися успіхом, зіштовхнувшись із згубною щодо українства політикою російського царату. З цієї причини українська журналістика XIX ст. – це переважно літературні альманахи, журнали та незначна кількість газет, які друкувалися російською мовою. Зовсім мізерну частку від усіх матеріалів складали публікації українською мовою.

Так, за підрахунками Н. Сидоренко, на перше десятиліття XX ст. співвідношення російськомовних і україномовних періодичних видань виглядало таким чином: у Києві і Київській губернії – понад 800 і 95 відповідно, в Одесі та Херсонській губернії – майже 800 і 12, Харківській губернії – 340 і 14, Катеринославській губернії – 267 і 10, Полтавській

губернії – 198 і 30, Подільській губернії – 113 і 3, Волинській губернії – 107 і 3, Чернігівській губернії – 90 і 3, Таврійській губернії – 350 і 0¹.

Лише 17 жовтня 1905 р. царем Миколаю II було зроблено певні поступки щодо цього питання – в цей день вийшов маніфест про введення демократичних прав і свобод, в тому числі й щодо друкованого слова. Звісно, причиною такої «поблажливості» був страх влади через активне розгортання революційних подій, оскільки хвиля робітничих страйків і селянських повстань на той час вже досягла небачених масштабів. Вищезгаданий указ оголошував про скликання Думи із законодавчими повноваженнями. Маніфест став підґрунтям для зміни в Російській імперії державного устрою – переходу від повної до конституційної монархії. Цей документ декларував свободу слова, друку та совісті, недоторканність особи, а також інші права і свободи. Отже, події 1905-1907 рр. у Росії слугували причиною послаблення імперського контролю за багатьма сферами життя суспільства.

Не пройшла повз пильний погляд лібералізації також і галузь цензурної політики. Так, 24 листопада 1905 р. «Тимчасовими правилами про друк» було відмінено урядову цензуру. Революція 1905-1907 рр. дала поштовх для завершення урядової політики заборони української мови. Закони 1863 і 1876 рр. фактично втрачали чинність.

Разом з тим, початок ХХ ст. ознаменувався бурхливим піднесенням українського національно-визвольного руху, що також, безсумнівно, було пов'язано з подіями 1905-1907 рр. Відомо, що революція 1905 р. домогалася введення демократичних прав та свобод у Російській імперії, а ще – виділення землі селянству. І в цій революції український народ, як і інші народи імперії, приймав активну безпосередню участь, добиваючись права на національну ідентифікацію. Михайло Грушевський щодо цього зауважував: «Народні маси

¹ Сидоренко Н. Голос громадянства / Н. Сидоренко // Потужна сила рідного слова. – П., 2004. – С. 9-15.

були захоплені аграрним питанням, інтелігенція – гарантіями політичної свободи. Представники українського руху приклали всі зусилля, щоб у загальному плані створення нового ладу не були пропущені з виду інтереси національного розвитку державних народностей»¹.

Внесені до державного законодавства зміни, давали можливість демократизувати періодику, відкривали нові горизонти для висвітлення на сторінках преси широкого спектру питань економічного, політичного та культурного характеру. Ця низка сприятливих умов створила підґрунтя для народження української преси і зумовила процес появи україномовних періодичних видань.

Як уже зазначено вище, революційні події не тільки спричинили сплеск небувалого піднесення національного духу, але також, як наслідок, посприяли сходженню на новий рівень розвитку національної преси. І ці процеси – взаємопов'язані: поява українських національних періодичних видань, в свою чергу, була невід'ємною складовою боротьби за національні інтереси, адже на їхніх шпальтах українська інтелігенція, зокрема письменники та поети, мали змогу представити на розсуд читача свої творчі досягнення, а політичні та громадські діячі – донести свої ідеї. Головним тогочасним завданням було винести «українського питання» у площину практичної політики. Вмить українське національне питання перетворилося із регіонального в загальноімперське. Воно стало рушійною силою національно-визвольного руху та однією з гострих нагальних проблем не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці. В цей доленосний для нації час, українське суспільство, на думку Михайла Грушевського, мало докласти всіх зусиль, аби включити українське питання до загальнодержавної проблеми реформування Російської імперії. Бо національні потреби всіх недержавних народів, в тому числі й українського,

¹ Грушевський М. С. Очерки истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К.: Лыбидь, 1991. – С. 34-45.

мали ризик просто-на-просто розчинитися у вирі загальних питань кардинальної перебудови країни. Побачивши таку загрозу, українська інтелігенція Наддніпрянщини, яка також брала безпосередню активну участь у загальнодержавному революційному русі, не дозволяла питанню національного визволення українського народу відійти на другий план.

Однією із найголовніших складових вирішення цього питання стало забезпечення свободи вживання української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя України – художній, науковій, офіційно-діловій, публіцистичній, а також освітній¹.

Перше, що мали зробити на той час національно-свідомих українці, це домогтися скасування Емського указу 1876 р., котрий, по-суті, забороняв українство як таке. Тож протягом 1904 р. небайдужі діячі земств, сільськогосподарських і просвітніх українських товариств надсилали до уряду численні вимоги про зняття обмежень з українського друкованого слова. І царський уряд, занепокоєний складною політичною ситуацією, був змушений врешті-решт поступитися натискові та вжити заходів щодо часткового вирішення українського питання. Можна сказати, визволення української мови з лап царату – це здобуток першої російської революції. Адже до того часу україномовних періодичних видань в Наддніпрянській Україні фактично не було – все через русифікаторську політику уряду. Нову періодичну пресу творили певні впливові суспільні групи задля агітації власних ідей. Преса ця відображала політичні цілі, намагання і тактику тих громадських об'єднань, органом яких виступала. Через це українську періодику варто поділяти не тільки за політичною направленістю, але й за тим, на які прошарки населення було її орієнтовано.

¹ Сидоренко О. І. Нездійсненні проекти українських періодичних видань II пол. XIX – поч.. XX ст. / О. І. Сидоренко, Н. М. Шудря // Вісник Київського державного університету. – Київ, 1991. – Вип.23. – С. 14-19.

Оголошення маніфесту спричинило справжній резонанс на українських землях. Як влучно виразився історик Т. Гунчак, Україна зустріла маніфест царя з ентузіазмом і великими надіями на покращення політичної ситуації¹. На піку загального піднесення містами Наддніпрянської України прокотилася хвиля вимог проукраїнської інтелігенції – вимагали дозволу на створення україномовних періодичних видань. Прагнучи надолужити втрачене за майже тридцять років заборони у Російській імперії українського друкованого слова (не враховуючи нечисленних художніх творів та фольклорних матеріалів українською мовою, вміщених на шпальтах «Киевской старины»), демократична інтелігенція зуміла досить швидко організувати цю сферу культурницької роботи.

Реальним початком нового етапу в історії української преси слід вважати 24 листопада 1905р., коли царський уряд затвердив «Тимчасові правила щодо друку», в яких уже не згадувалося про обмеження для українських видань. В умовах конституційно-демократичного ладу починається розвиток української преси. У Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Катеринославі та інших великих містах України стали з'являтися українські газети та журнали. Та на практиці виявилось, що нові правила про друк тільки формально проголошували свободу слова; насправді будь-який номер українського періодичного видання міг бути конфіскований за вказівкою місцевої адміністрації, якщо та бачила на сторінках друкованого органу ту чи іншу «крамолу». Бо, як наголошує М. Гончарук, попередня цензура практично не була скасована і це давало можливість царському урядові перешкоджати появі нових друкованих органів, особливо таких, що могли мати небажаний напрям².

¹ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. - К.: Либідь, 1993. – С.45-56.

² Гончарук М. Л. Українська сатира періоду революції 1905-1907 років / М. Л. Гончарук. - К., 1966. – С. 12-16.

Досить важкими були перші кроки української преси на шляху свого становлення, що й не дивно, зважаючи на величезну кількість перешкод, що зустріла вона на цьому шляху. Одна з найголовніших перешкод – це відсутність свідомого українського передплатника, адже зросійщений читач, звісно, радше обирав для себе російськомовні видання. В період революції 1905-1907рр., як і в XIX ст., українська журналістика носила переважно регіональний характер, що мало значний вплив на зміст і форму періодики. Лише декілька видань, попри всі труднощі і перепони, змогли здобути статус загальноукраїнських часописів. Це, зокрема, «Рада» і «Літературно-науковий вісник».

Проте, дуже часто українці не передплачували українських видань, боячись накликати гнів місцевої влади, котра ретельно відслідковувала процес розповсюдження україномовної періодики. А ще одна вагома причина незначної кількості передплатників полягала у неграмотності населення. Так, за переписом 1897 р. 85,4 % від загальної кількості населення, проживаючого в Україні, було неписьменним. Полтавська, Харківська і Подільська губернії мали найгірші показники з цього питання – 16,9 %, 16,8 % та 15,5% відповідно. Та й той низький відсоток письменного населення на той час не позиціонував газету як щоденну потребу – це було незвично для них. Незвичною також була й українська газетна мова, вживані нею термінології: нову лексику селяни, звичні лише до свого діалекту та знайомі їм російської мови, не розуміли, через це і віддавали перевагу російськомовним виданням. Отже, можемо зробити висновок: українським журналістам насамперед слід було виховати свідомого українського читача, здатного вчитися сприймати інформацію повному. Це було найактуальнішим і водночас найважчим завданням, зважаючи на те, що не можна було нехтувати і тією частиною українського народу, що вже відчула свою національну приналежність, задовольняти і її читацькі потреби. Український національний рух був зацікавлений у зростанні меж впливу української преси на щонайширші кола українського народу.

Кількість передплатників українських видань була настільки незначною, що досягала, у кращому випадку, лише одного примірника газети чи журналу

на село. Це пояснювалось і тими мізерними коштами, що виділялися на села. Звісно ж, ані уряд, ані місцева влада не мали наміру сприяти покращенню ситуації, радше навпаки: не давали субсидій на видання україномовної періодики. Скрутне матеріальне становище стало серйозною перешкодою на шляху становлення української преси.

Передплачувати «Рідний край» за наявних на той час умов могли лише люди, які усвідомлювали всю історичну вагу національної преси для українського руху. Значною мірою за їхньої підтримки й тримався часопис. Незважаючи на численні переслідування та фінансові нестатки, читачі «Рідного краю» знаходили можливість отримувати свою газету. Для того, щоб уникнути переслідувань з боку місцевої адміністрації, деякі передплатники, які проживали недалеко від Києва, по декілька разів на місяць заїжджали до редакції «Рідного краю» і забирали часопис власноруч. Ті ж, хто мешкав далеко від міста, досить часто змушені були виписувати його на чуже ім'я.

Таким чином, незважаючи на численні перешкоди та небезпеку бути покараним місцевою адміністрацією, яка загрожувала передплатникам «Рідного краю», його читачі все одно знаходили способи для отримання видання. Однак влада, сподіваючись зменшити тираж часопису, не зупинялася лише на переслідуванні його прихильників¹.

Та чи не найбільшою перешкодою у розвитку національної преси стала відсутність професійних журналістів, брак висококваліфікованих працівників видавничої справи. Видатний діяч українського національно-визвольного руху, М. Ю. Шаповал з цього приводу писав: «Щоб преса наша була добра і розвивалася – треба фахових діячів, спеціалістів, – а хто у нас вибере цей фах – тому доля собача. Значить цілком зрозуміло те, що у пресі у нас працюють –

¹ Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський – Л.: «Світ», 1995. – С. 45.

опріч дуже свідомих – гастролери, або ті, кому немає де дітися»¹. Ці фактори унеможлилювали конкуренцію української періодики з періодикою російською, надавали українським виданням ознак «провінційності».

Але, все таки, завдяки першій російській революції, відбулися значні позитивні зміни в суспільно-політичному житті країни. Для українського народу впровадження (чи то пак – спроба впровадження) демократичних прав і свобод стало немов ковтком свіжого повітря. Хоча поступки царської влади в умовах кризи і не можна назвати великими, та, все ж, вони давали людям головне – надію на краще. Дуже швидко, як і все хороше, поширилися і прижилися в суспільстві ліберально-правові норми, що, звісно, також мало позитивні наслідки. Проголошена Маніфестом свобода друку, дала українцям змогу друкувати газети та журнали рідною мовою.

Перший крок було зроблено. Друковані видання почали з'являтися у найбільших містах України і вже до 1914 р. про своє існування, бодай одним номером, на території України, заявили 45 часописів українською мовою. Проте офіційний дозвіл на видавництво українських видань був лише вимушеною поступкою революційним настроям і аж ніяк не означав урядове сприяння справі українського друку. Навпаки, молода українська видавнича справа від початку зіткнулася з цілою низкою труднощів і проблем: матеріальне забезпечення лежало на плечах ще не сформованого українського передплатника, брак висококваліфікованих професійних кадрів гальмував видавничий процес, постійним був контроль збоку владних структур, які мали право попередньої цензури та ін.²

¹ Сріблянський М. Українська преса й громадянство / М. Сріблянський // Українська Хата. – П., 1910. – № 6. – С. 406-408.

² Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко; [упоряд., авт. іст-біогр. нарису та прим. М. С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С. 55.

Вперше про ідею полтавчан створити часопис українською мовою згадується у лубенському часописі «Хлібороб», у рубриці «Українське життя». Автори статті інформували: «У Полтаві ще в цьому місяці почне виходити щотижнева часопись демократичної партії «Рідний край» під редакцією Григорія Коваленка. Нарешті наша інтелігенція прокинулася від вікового сну і хапається спокутувати свій гріх за свої недбальство та байдужість до народної долі»¹.

Є. Чикаленко, відомий український громадський діяч, книговидавець, меценат та співзасновник київської газети «Рада», згадував у своїх «Щоденниках», що на спільному засіданні крайових організацій Української демократичної партії постановили: кияни видаватимуть щоденний друкований орган, а полтавчани – щотижневик. Історія і доля посприяли цим добрим намірам – і вони втілилися в життя.

Отож, задум видавати у Полтаві щотижневий україномовний часопис належить членам Української Демократичної Партії. Цю ініціативу підтримав видавець Григорій Іпатійович Маркевич і, ставши на чолі редакційного комітету, який включав Миколу Дмитрієва, Грицька Коваленка та Панаса Мирного, дуже швидко зумів утілити її в життя.

Ще більше інформації про ідею створення полтавського часопису дає нам листування М. Дмитрієва з Б. Познанським, де редактор пише літературному діячеві: «В найближчій часі почне виходити в Полтаві часопись, політична, економічна і літературно-наукова, «Рідний край», раз на тиждень і ще до того разів 2 на тиждень листками про всі новини. Часопись призначена для людей усякого стану і всякої освіти, отже має бути зрозуміло і для кожного селянина, а також для інтелігенції, яка не знає літературної української мови. Через те бажано, щоб усі статті в часописі були написані народною мовою, яку чуємо в щоденній селянській розмові і в народних піснях. Газету, написано такою мовою, читатимуть усі письменні люди на Україні, через те надіємось, що

¹Хлібороб. – Л., 1905. – Число 1. - С. 3-4.

«Рідний край» допоможе вернути нашому народові і інтелігенцію і забезпечить національне відродження України». Просимо Вас, Вп. Добродію, допомагати нам своєю працею, і сподіватися від Вас літературної помочі. Нам потрібні, як бачите з програми, статті публіцистичні і наукові, оповідання, вірші, рецензії, звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств: організацій, звістки про постанови сільських та волостних сходів, селянських спілок, про діяльність адміністрації і т.д. Відповідь Вашу як найшвидше просимо надіслати під адресою: Полтава, ул. Котляревського, книжний магазин Г. Маркевича, до редакції «Рідного краю»¹.

Таким чином, завдяки саможертвній, послідовній та цілеспрямованій роботі авторського колективу, тижневик невдовзі став популярним виданням, яке почало гуртувати довкола себе національно-свідомих українців.

Особливе місце займав «Рідний край» і з-поміж інших україномовних періодичних видань, які почали з'являтися на території України, щойно набуло чинності нове ліберальне законодавство. Унікальним цей друкований орган робить також його авторський склад, адже працювали над часописом кращі громадські та культурні діячі України: Олена Пчілка, Панас Мирний, Микола Дмитрієв, Грицько Коваленко, Григорій Маркевич та інші. І цей видатний склад редакторів мав на меті перетворити журнал в інструмент для здійснення змін. Доносячи простою і зрозумілою мовою до українців правду про наболіле, журнал став вагомим чинником національного руху.

Вже згаданий вище Є. Чикаленко ще в 1903-1904 рр. сподівався втілити в життя свою давню мрію про україномовне видання. Та, на жаль, тоді та мрія так і лишилась просто мрією. У березні 1905 р. у Петербурзі проходив з'їзд журналістів, на якому побував і Є. Чикаленко. Представляючи українських публіцистів, він вимагав поставити українське слово в однакові цензурні умови з російськомовними виданнями. Такі пропозиції наштовхнулися на

¹Державний Архів Полтавської Області (далі – ДАПО), ф. 214, оп. 1, спр.1, арк. 3.

відчайдушний опір з боку російських шовіністів¹. Та попри таку реакцію, того ж таки місяця, переписуючись із Сергієм Єфремовим, Є. Чикаленко розповідав про свій намір їхати до Петербурга – просити дозволу на видання хліборобської газети, суто народної, мужицької і по змісту, і по вартості. Але здійснитися цим планам судилося тільки після жовтневих подій 1905 р.

Всупереч таким непростим для української преси і культури умовам, 24 грудня 1905 р. у Полтаві вийшов перший номер «Рідного краю» – журналу, що писав про політичне, економічне та культурне життя українського народу, писав українською мовою; журналу, про який В. Доманицький, широковідомий громадський і політичний діяч того часу, сказав, що це «перший вісник української легальної преси». І справді, «Рідний край» став першим українським легальним періодичним виданням, яке побачило світ через місяць після ухвалення «Тимчасових правил».

¹ Крупський І. В. Національно-патеріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст..) / І. В. Крупський. – Л.: Світ, 1995. –С.23.

2.2. Організація роботи редакційного колективу часопису «Рідний край»

Засновники та видавці, а опісля – редактори журналу «Рідний край», зіграли вирішальну роль в організації його роботи, визначенні спрямування. Григорій Іпатійович Маркевич – перший видавець тижневика. В 1905 р. став на чолі редколегії, до якої також входили Панас Мирний, Григорій Коваленко, Микола Дмитрієв та інші. Обіймав цю посаду до 1907 р.

Перший видавець «Рідного краю» був талановитим літератором і фольклористом, потужним культурно-освітнім і громадським діячем. Свого часу Григорій Іпатійович зробив дуже багато для розвитку культурного життя на Полтавщині, та попри те, його ім'я нашому сучасникові маловідоме, а тому і майже не згадуване. Полтавський літературознавець Петро Ротач якось сказав, що Полтава ледь знала Маркевича, і через те на батьківщині майже ніхто нічого не зможе про нього розповісти.

Зі збережених даних відомо, що Григорій Маркевич з'явився на світ 1849 р. в містечку Вороньки Лохвицького повіту (тепер с. Вороньки Чорнухинського району). Освіту здобував у Полтавській духовній семінарії та Київській духовній академії, закінчивши яку в 1871 р., працював у Катеринославській семінарії. Через деякий час переїхав жити до Полтави, працював там інспектором музики в Полтавському інституті шляхетних дівчат, займався культурно-освітньою діяльністю. З його легкої руки у Полтаві почав працювати український музично-драматичний гурток, яким Григорій Іпатійович керував у 1911-1918 рр. Також організовував щорічні шевченківські вечори. Мав хобі – написання віршів та дослідження української історії.

У середині 1890-х рр. група культурно-громадських діячів на чолі з Г. І. Маркевичем відкрила у Полтаві гурток, членами якого були також Л. В. Падалка, М. А. Дмитрієв, В. П. Горленко, В. І. Василенко та інші визначні постаті Полтавщини. Входив Маркевич і до складу Українського клубу, заснованого в 1913 р. Окрім Григорія Іпатійовича активними членами цього

клубу також були П. Чижевський, В. Андрієвський, В. Щербаківський, Є. Сіяльський. Всі – відомі представники полтавської інтелігенції.

Та, мабуть, найвизначнішою серед численних заслуг Г. І. Маркевича є його книговидавнича діяльність. Його приватне видавництво, що так і називалось: «Книгарня Г. І. Маркевича» і діяло з 1905 по 1918 р., друкувало твори Т. Г. Шевченка, І. П. Котляревського, Лесі Українки, Панаса Мирного, І. К. Тобілевича, М. Л. Кропивницького. І це далеко не повний перелік. Саме видавництво Г. Маркевича опублікувало першу «Коротку граматику української мови» П. Ф. Залозного, «Рідну мову» А. Базилевича і «Арифметику» О. Степовика. А ще «Книгарня Маркевича» друкувала афіші вистав і концертних вечорів Полтавського музично-драматичного гуртка, художні листівки із зображенням письменників та гетьманів України, «Альбом пам'ятників і краєвидів Полтави», різноманітні дитячі книжки, ноти¹.

В 1906 р. Г. Маркевич, М. Дмитрієв, Панас Мирний та Г. Шерстюк заснували перше в Україні видавництво літератури для педагогів «Український учитель». Мета – поширювати знання, роблячи українців освіченішими; сіяти поміж ними зерна науки, плекати любов до рідної мови та історії.

Значна роль Г. І. Маркевича у справі поширення на Полтавщині творів Т. Г. Шевченка. З ініціативи книговидавця у Полтаві видано «Кобзар» в 1917 р. та окремі твори: «Іржавець», «Великий льох», «Назар Стодоля». Деякі поезії вміщувалися на концертних програмах шевченківських вечорів. Г.І. Маркевич першим у 1909 р. надрукував ноти до «Заповіту» Кобзаря. Весь прибуток з цього видання мав піти у фонд пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві,

¹ Історія української дожовтневої журналістики / О. І. Дей, І. Л. Моторнюк, М. Ф. Нечиталюк, Л. О. Суярко. – Л.: Вища школа, 1983. – С. 469.

спорудження якого було ще однією справою Г. І Маркевича. Багато зусиль доклав Г. І. Маркевич і до спорудження пам'ятника Котляревському в Полтаві¹.

Не менш важливою у видавництві часопису, окрім роботи Григорія Маркевича, була праця редакторів, одним з яких був Григорій Коваленко. Він перебував на посаді редактора часопису недовгий час, проте його участь у виданні досить значна. Народився Коваленко 24 січня (5 лютого) 1868 р. в с. Липняки Переяславського повіту Полтавської губернії. У 1880-х рр. навчався у фельдшерській школі. В цей час у нього виникає інтерес до малювання та збирання фольклору. По закінченню в 1886 р. Полтавської фельдшерської школи Григорій Коваленко повертається на Переяславщину і чотири роки працює земським фельдшером та вчителює в с. Дем'янець, збирає етнографічні матеріали. Роки праці на посаді земського фельдшера в Переяславському повіті (1886-1890) привернули його серце до народу, розширили національну свідомість. Там він у повній мірі побачив і відчув народне лихо, сваволю чиновництва. Ці враження втілилися в оповіданнях «Вишнівська справа», «Народні пісні», «Ворожка». З 1896 р. Григорій Коваленко живе у Чернігові, працює секретарем у Чернігівській земській управі. Тут він починає товаришувати з Б. Грінченком, М. Коцюбинським, В. Самійленком та іншими діячами культурно-освітницького руху, бере участь у громадській роботі. У Чернігові проявилась багатогранність його дарувань. Він виступає як критик, пише вірші, драматургічну поему з життя еллінів «Зоя»².

¹ Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко; [упоряд., авт. іст-біогр. нарису та прим. М. С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С.61.

² Юренко О. П. Грицько Коваленко – перший редактор журналу «Рідний край» / О. П. Юренко // Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С.379-398.

В 1905 р., повернувшись до Полтави, Г. Коваленко органічно вливається в коло місцевої інтелігенції та починає активну плідну співпрацю із засновниками часопису «Рідний край».

До цього ж життєвого періоду письменника належать і перші його спроби популяризувати українську історію. Книга, що так і називалася – «Українська історія», побачила світ у 1906 р. і була призначена, в більшості, для учнів недільних шкіл. Як зазначав сам Коваленко у передмові до другого, зміненого та доопрацьованого видання під назвою «Оповідання з історії України», гостра необхідність книжок про українське минуле життя, про долю нашого народу змусила поспішити з виданням. Так, поспішаючи, видали книгу без ілюстрацій, з невеликою кількістю портретів, і, на жаль, помилок. Але при цьому вона дуже швидко розійшлася, знайшовши свого вдячного читача.

В 1914 р., з початком Першої світової війни, Г. Коваленка було заарештовано. Ув'язнення тривало недовго, проте через стрес і надмірне хвилювання у письменника виникає бажання переїхати до Києва. Так і не втіливши цього задуму, Коваленко знову активно береться до роботи.

У 1917 р. Григорій Коваленко був вибраний на посаду інспектора позашкільної освіти Полтавської губернії. У 1917-1921 рр. читав лекції з історії на різних курсах для дорослих. Після 1921 р. він працював інструктором народної освіти Полтавського повіту. В останні роки життя письменник написав повість «Над Десною», яка була опублікована лише у 1993 р. в журналі «Криниця». 20 серпня 1937 р. старий уже на той час письменник був заарештований, звинувачений у націоналізмі, а 28 жовтня за постановою «особливої трійки» розстріляний у Полтавській міській в'язниці. Місце захоронення невідоме. Безпідставні звинувачення було знято в 1969 році¹.

Ще один, без сумніву, визначний редактор «Рідного краю» – Микола Дмитрієв. Разом із вищезгаданим Григорієм Коваленком він був першим

¹ Юренко О. П. Грицько Коваленко – перший редактор журналу «Рідний край» / О. П. Юренко // Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С.379-398.

редактором тижневика. Народився М. Дмитрієв 10 квітня 1867 р. у Харкові в родині урядового чиновника Андрія Степановича Дмитренка. Першу освіту Миколка отримав удома, а потім продовжив навчання в гімназії. В роки шкільництва значний вплив на формування особистості хлопця мала постать Олександра Олександровича Русова. По закінченні гімназії вступає на юридичний факультет Харківського університету. В університеті його українське прізвище – Дмитренко було виправлено-зрусифіковано на Дмитрієв. Ще будучи студентом, Микола Дмитрієв зрозумів, що хоче присвятити себе служінню народові. Отож, на літні канікули їздив із друзями по селах, досліджував життя і побут, а також вікові традиції українського селянства.

Після закінчення навчання в університеті, в 1892 р., Миколу Дмитрієва було направлено на військову службу до Полтави, де він таємно взяв шлюб із Ганною Тимофіївною Теплицькою – домашньою вчителькою, донькою кріпачки з Іваново-Вознесенська. Рік потому звільняється з війська і виїздить до Сум, щоб розпочати адвокатську кар'єру з блискучою перспективою на майбутнє (адже М. А. Дмитрієв працював у цукрових магнатів Харитоненків). Та серце його належало Полтаві. Тож, коли в серпні 1894 р. Дмитрієва запросили на посаду секретаря газети «Полтавські губернські відомості», він радо погоджується. Але невдовзі полишає секретарську роботу, щоби знову зайнятися адвокатською. Завдяки своїм блискучим публічним промовам як адвоката в судових справах на захист знедолених громадян та емоційним публіцистичним статтям про наболілі проблеми життя суспільства Микола Дмитрієв став дуже шанованою та популярною особистістю в своїй улюбленій Полтаві.

Отже, Микола Дмитрієв крок за кроком стає впливовим громадським діячем, рушійною силою національно-свідомої полтавської інтелігенції. Він гуртує довкола себе людей з демократичними і сміливо-патріотичними поглядами – таких, як Панас Мирний, В. Василенко, Г. Маркевич, Л. Падалка та інші. А з Панасом Мирним Дмитрієва взагалі об'єднувала міцна дружба. Дім Миколи Андрійовича став осередком українського громадянського руху в

Полтаві. Юрій Коллард, студент Полтавського реального училища, згадував таке: «Був я у Дмитрієвих на зібрані старших членів українського громадянства, де познайомився з Панасом Мирним, з Іваном Липою, який був тоді земським лікарем в с. Мачухах, Сергієм Шелухіним, що приїхав з Одеси, Левом Падалкою та іншими старшими українцями... Дружина Дмитрієва Ганна також була свідомою українкою й їх оселя стала центром українства в Полтаві»¹.

Завдяки М. Дмитрієву полтавчани мали змогу відвідувати виступи «зіркових» діячів мистецтва того часу: хору Миколи Лисенка, труп М. Кропивницького та М. Садовського. А ще за безпосередньої активної участі невтомного Миколи Андрійовича відбулася підготовка і проведення свята, приуроченого відкриттю пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві у 1903 р. Спільно зі своїм гуртком Дмитрієву вдалося організувати справді українське і справді народне свято.

Микола Андрійович Дмитрієв був невтомним поборником невід'ємного права українського народу (як і будь-якого іншого народу) на власну мову, на освіту та пресу цією мовою. Хоча за умов російського царизму з його політичними утисками, репресіями та безкінечними цензурними заборонами, за умов відсутності української державності це було дуже і дуже непросто. Адже на той час ще не втратив своєї чинності указ від 18 травня 1876 р. про заборону «малоросійського нарiччя» та культури. Чи ж варто дивуватися, що М. Дмитрієв був серед тих громадських активістів, які вирушили делегацією до Петербурга – домагатися скасування того ганебного указу. Знову ж таки, це свiдчить про неабияку мужність і силу духу, про непохитну громадську позицію Миколи Андрійовича, про його беззаперечний авторитет серед національно-свідомої української інтелігенції. Олена Пчілка, ще одна учасниця цієї делегації, згадувала: «Ми виголосили по черзі перед Вітте наші доповіді.

¹ Коллард Ю. Спогади юнацьких днів: 1897-1906 / Ю. Коллард. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/kollard/r02.html>.

М. Дмитрієв спеціально підніс справу з цензурними заборонами на українське слово»¹. В результаті, на певні поступки царський уряд все ж пішов – змусило піднесення революційних настроїв, яке стрімко ширилося країною.

Попри безумовну багатогранність цієї непересічної людини, можна із впевненістю сказати, що саме завдяки «Рідному краю» проявилася найяскравіша, провідна грань особистості Миколи Дмитрієва – грань блискучого публіциста. На шпальтах журналу містилася значна кількість його гострих публіцистичних історично-мистецьких розвідок, бібліографічних заміток. А надто цікавили автора питання культури та її впливу на зародження національної свідомості у серці людини. Інколи під псевдонімом «Слобожанин», інколи під криптонімом М.Д., але, все ж, частіше під повним ім'ям та прізвищем, Дмитрієв публікував сміливі статті на різну тематику. Були серед них і літературознавчі, і мистецькознавчі («Кобзарі минулого й будущини»), і викривальні статті про гнітючий стан освіти на українських землях («До вчителів»). З-під його пера вийшли передовиці, через які декілька випусків журналу було конфісковано. Микола Андрійович мав стійке переконання, що «Рідний край» повинен бути націло демократичним виданням, не звертати на манівці шовінізму або ж романтичного націоналізму. Публікації цього автора – це потужний голос, що закликав українство до визволення – як соціального, так і національного.

Саме Дмитрієв зумів залучити до роботи над часописом багатьох українських майстрів художнього слова: Лесю Українку, І.Нечуй-Левицького, П. Капельгородського, історика Миколу Аркаса. Так, з переписки Миколи Дмитрієва і Лесі Українки, датованої 1905 р., дізнаємося, що редактор повідомляв поетесі про заснування в Полтаві часопису «Рідний край» і просив її посприяти процесові його літературного наповнення – надіслати свої публіцистичні та наукові статті, вірші і оповідання для публікації у новому виданні. Леся радо відгукнулася на прохання. В результаті цієї співпраці, на

¹ Пчілка Олена. Твори / Олена Пчілка. – К., 1988

шпальтах «Рідного краю» було розміщено більше двох десятків творів геніальної поетеси.

І Маркевич, і Коваленко, і Дмитрієв – всі вони тісно дружили з Панасом Мирним. Цей талановитий письменник був одним із найактивніших і найвідданіших співробітників часопису. Доклав також багато зусиль і до його появи. Ба навіть більше: переїзд редакції журналу до Києва не завадив Панасові Яковичу очолити його літературно-художню частину.

Панас Якович Мирний народився у місті Миргороді, в родині дрібного урядовця. Освіту здобував у Миргородському парафіяльному училищі, а після переїзду батьків до Гадяча – в повітовому училищі, закінчивши яке в 1862 р., відразу пішов на службу. Служив у Гадячі, Прилуках та Миргороді. 1865 роком датуються його перші літературні починання. Спочатку юнак вів щоденник, потім писав вірші та поеми, а згодом – і драми з прозою, які принесли йому всенародну популярність.

У 1871 р. Панас Якович переїжджає жити до Полтави, де спочатку працює в губернському казначействі, а згодом – у Казенній палаті. 1872 р. галицький журнал «Правда» друкує його перші літературні праці: вірш «Україні» та оповідання «Лихий попутав». 1870-і роки стають періодом становлення і творчого розквіту молодого літератора.

Панас Мирний разом із Миколою Дмитрієвим надсилає Олені Пчілці полтавську кореспонденцію, в якій ішлося про культурні та політичні аспекти життя Полтавщини, публікує у «Рідному краї» поезію «На смерть Івана Карповича Тобілевича».

Із середини 1905 р. до роботи в редакції «Рідний край» долучається відома українська письменниця і громадська діячка Ольга Петрівна Косач. З 1906 р. М. Дмитрієв випускає додаток до «Рідного краю» – «Молода Україна», де працює Олена Пчілка, для цього вона переїздить до Полтави. Коли ж в умовах реакції стало неможливим видавати в Полтаві «Рідний край», Дмитрієв

передав його Олені Пчілці, а сам зосередився на проблемах народної школи, роботі з учителями, на діяльності видавництва «Український вчитель»¹.

Видавництво «Український учитель» розпочало свою роботу в 1906 р. за сприяння М. Дмитрієва, П. Мирного та Г. Маркевича. І робота ця була настільки активною, що в період з 1906 по 1908 рік, вийшло друком 16 найменувань українськомовної літератури, враховуючи і якісні підручники, яких дуже бракувало українським школам.

Яскраве життя Миколи Андрійовича Дмитрієва раптово обірвалося на 42-му році – 6 липня 1908 р. Він потонув у річці Псьол, поблизу с. Яреськи, рятуючи сільську дівчину. Кажуть, того дня на відспівуванні біля Срітинській церкві зібралася майже вся Полтава. «Рідний край» тоді писав: «Смерть шановного Миколи Андрійовича – це велика втрата для України, вона в йому загубила одного із своїх щирих синів і пильних невсипучих робітників». У 1911 р. київська газета «Рада» писала про Дмитрієва: «Таких людей не забувають, вони залишають в громадянстві світлий гарний слід». Панас Мирний називав його «щирим громадянином своєї країни. Все його життя було наповнено працею для української справи... Його жвава, ретельна натура жила вірою в кращу долю України, жила працею для неї».

«Українським Цицероном» назвав його Карпенко-Карий, художник Сластьон згадував про нього, як про людину «що більшу частину проводила в подорожах по всяких українських справах»².

Полтавська земля і крізь товщу століть не забула імені свого видатного сподвижника. Відродження в стінах Полтавського Державного університету

¹ Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917) / Є. Чикаленко. – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 101-102.

² Лисенко О. В. Українська видавнича справа / О. В. Лисенко // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початку XX ст.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – Ч. 2. – С. 83.

видання під назвою «Рідний край» є тим самим найкращим «нерукотворним» пам'ятником великому Українцеві.

У 1906 р. щирі друзі і однодумці – Микола Дмитрієв і Панас Мирний, спільно полишають роботу у редакційному комітеті тижневика. Цьому передувало те, що Ольга Косач, вона ж Олена Пчілка, воліла бачити часопис у світлі культурно-мистецьких подій, а отже, відповідно, і більше місця на його шпальтах виділяла художній літературі. На цьому тлі в неї виникли творчі розбіжності з Мирним та Дмитрієвим, які вбачали долю часопису у висвітленні насамперед суспільно-політичних проблем. За їхньою версією «Рідний край» мав стати бойовим громадсько-політичним виданням. Чоловіки усвідомлювали, що видання поступово змінює своє спрямування на літературно-мистецьке, і це їх не влаштовувало.

За таких обставин, у середині 1906 р. до роботи в редакції долучилася відома українська письменниця і громадська діячка – Ольга Косач. У світлі цього значний науковий інтерес представляє перша в історії України жінка-журналістка Ольга Петрівна Драгоманова-Косач. Талант журналістки чи не найповніше розривається у 1905-1914 рр., коли Олена Пчілка працює в редакції «Рідного краю». У «Автобіографії» вона зазначала: «Одного разу, зустрівшись зі мною, Дмитрієв запитав мене, чи не згодилася би я редагувати «Рідний край». Я згодилась. Мені найняли квартиру і в 1906 році я переїхала до Полтави з Гадячого...»¹.

Ольга Петрівна, будучи високоосвіченою людиною з широким кругозором, вірила, що саме українська преса стане тією потужною зброєю в боротьбі за національне відродження, яка здобуде для українського народу чільне місце серед духовно розвинених народів Європи. Починаючи свою співпрацю із «Рідним краєм», пані Ольга всіляко допомагала Панасові Мирному – відбирала та редагувала літературний матеріал, що надходив,

¹ Гутковський В. В. Українська журналістика Наддніпрянщини (друга половина XIX ст. – 1920 р.) / В. В. Гутковський. – Л.: Вид-во Світ, 2001. – С. 55.

активно публікувала у журналі і власні художні твори («Збентежена вечеря», «Пожди, бабо, нових правів», поезії). Паралельно вона виступає і в публіцистичному жанрі, де також себе проявляє неабияким чином. Всі її статті були влучними та довершеними, відрізнялися виразною гостротою слова та витонченою майстерністю. Про що б не писала пані Ольга – чи то про Сорочинську трагедію 1905 р., чи про необхідність щорічного вшанування І. Котляревського – скрізь однаково помітна вправність публіциста. Саме Олені Пчілці належить низка гостро сатиричних фейлетонів, об'єднаних спільною назвою «Теревені», в яких порушувалися болючі питання життя українців: вибори до Думи, проблема побудови національної школи, переслідування «Просвіти» та інші¹.

Оскільки редакція не мала професійних журналістів, робота Ольги Косач була не тільки редакторською – на її плечі лягали також адміністративні та технічні обов'язки. А ще на ті тендітні жіночі плечі відважно взяла вона і тягар відповідальності за видання, якому приділяла купу часу та уваги. Попри всі труднощі, Ольга Косач зуміла в найкоротші строки налагодити видання журналу. 20 жовтня 1907 р. вийшов друком перший київський номер «Рідного краю». В Києві він видавався до 1914 р. Редакторка усвідомлювала, що журнал знайде відгук у серцях читачів лише за умови наявності в ньому актуальних статей про щоденні болі та переживання, нагальні проблеми та шляхи їхнього вирішення. Тільки так видання зможе виконувати головну функцію, на нього покладену, – громадську. Письменниця Олена Пчілка – одна з найосвіченіших і найталановитіших жінок свого часу, на повну розкрила на шпальтах «Рідного краю» ще один свій талантик – неперевершеного публіциста.

Редакторські ідеї Ольги Петрівни досить розмаїті, вони викликані передусім прагненням охопити всі ланки суспільного і культурного життя. Особливий інтерес становлять історичні нариси «Подорож до Чигирини

¹ Пчілка Олена. Теревені / Олена Пчілка // «Рідний край» – П., 1907. – Число 2. – С. 3.

Колодяжинської» і «Марія Магдалена, мати гетьмана Мазепи», репортаж «Сорочинська трагедія». В повідомленні «Сорочинська трагедія», яскраво виявилася громадянська позиція письменниці, вона з обуренням писала про загибель сорочинських людей, які прагнули волі, кращого життя, надії на майбутнє, проливши кров і поклавши своє життя ¹.

Окрім статей на суспільно-політичні теми, нерідко зверталася пані Ольга і до тем культурного життя України. Чільне місце серед її праць належить етнографічним розвідкам. Досліджуючи стан етнографії, Олена Пчілка відчайдушно була на сполох, стверджуючи, що дана наука на теренах України майже не розвивається, не створює нових казок, пісень. Через це редакторка зобов'язалася відводити в «Рідному краї» хоча б маленьке місце найкращим етнографічним матеріалам.

Аналізуючи публіцистику Пчілки за цей період, бачимо, що значна її частина присвячена проблемам українського письменства. З особливим трепетом і захопленням досліджувала авторка життя і творчість Івана Котляревського та Тараса Шевченка. Зуміла дуже детально охарактеризувати демократичну концепцію літературної спадщини зачинателів української літератури, оцінити їхній внесок в розвиток української культури: «Любов до рідного краю і до рідних людей привернула їх до творчості народної, високо піднявши літературу, показавши їй нові дороги, вивів її на широке поле всесвітнього письменства і тим самим зробивши її безсмертною» ². Визначна поетеса активно підтримувала «поетів з народу», вміщувала на шпальтах тижневика їхні вірші, опублікувала літературну розвідку «Наші поети з

¹ Пчілка Олена. Подорож до Чигирин Колодяжинської / Олена Пчілка // «Рідний край» – П., 1907. – Число 2. – С. 16.

² Пчілка Олена. Наші поети з народу / Олена Пчілка // «Рідний край» – П., 1908. – Число 23. – С. 15.

народу»¹, друкувала інформацію про авторів та прохання підтримати молоді дарування, адже, дійсно, всі поезії були простими і щирими, вміло віддзеркалювали настрої свого часу.

Олена Пчілка регулярно отримувала безліч листів на своє ім'я від сільських учителів, військовослужбовців, ремісників та селян – люди просили надрукувати в журналі і їхні твори. А чимало людей у своїх листах просто дякували редакторці за її невтомну жертвну працю. В одному із таких листів, зокрема, йшлося: «Шановна пані Редакторка! Щиро дякую Вам за вашу працю на нашій убогій ниві, дай Боже Вам здоров'я і сили протоптати стежку на зарослому колись то широкому шляху. Щиро шануючи Вас»².

Відомо, що Олена Пчілка дотримувалась неонародницьких принципів, тому радо вітала появу в українському письменстві нових модерних течій. У рецензії «Для української сцени» автор слушно зауважила, що жодна з літератур світу не обмежується здобутками лише власного письменства, а засвоює культурні цінності інших народів, причому наявність у національному письменстві «значного числа перекладів ні в якому разі не може бути їй доганою»³.

Заслуги Ольги Косач як редактора часопису «Рідний край» важко переоцінити. Працюючи над виданням із 1906 по 1914 рр., вона, справді, мов та бджола, невтомно трудилася – несла своєму народові цілющий нектар освіченості і культури – попри всі безкінечні імперські утиски, попри відчутні матеріальні нестатки, попри все.

¹ Пчілка Олена. Наші поети з народу / Олена Пчілка // «Рідний край» – П., 1908. – Число 23. – С. 15.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. XXXVI, спр. 250, арк. 5.

³ Пчілка Олена Для української сцени / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1908. – Число 2. – С. 16.

Незважаючи на той факт, що засновниками часопису «Рідний край» виступали представники Української демократичної партії, тижневик за своїм ідейним напрямом був безпартійним. У листі до сестри Ольги Леся Українка писала: «В Полтаві вже розрішена тижнева часопись «Рідний край» (безпартійна)». У кожному номері редакція журналу «Рідний край» упроваджувала в життя свою програму. Вже саме визначення видання як політичного, економічного, літературного і наукового тижневика окреслювало коло проблем, що порушувалося в ньому. Так на сторінках часопису регулярно висвітлювалося життя Думи, робота і діяльність «Просвіт», велася економічна просвіта селян і робітників за допомогою популярно-наукових розвідок із питань економічного життя; місця інтелігенції в громадському та культурному житті нації. Одним із перших часопис заговорив про українську діаспору. Окрім соціально-економічних проблем, у центрі уваги всієї діяльності «Рідного краю» було здійснення широкої національно-культурницької програми. Це визначило характер статей, розвідок з української історії, етнографії, обговорення мовних тем, питання національної освіти, що друкувались у «Рідному краї»¹.

Отож, редактори часопису, усвідомлюючи всю небезпеку своєї вільнодумної роботи в імперській країні, свідомо обрали для себе цю долю, цей шлях: силою слова пробудити національну свідомість українців від затяжного сну. Готуючи до друку перший номер журналу, його автори пильно дослідили питання і потреби потенційного читача.

Друковані органи з'являлися переважно коштом їх видавців, головним чином українських письменників чи нечисленних громадських діячів, матеріальні статки яких були обмежені. Молода українська періодика була найбільш вразливою саме з цього боку: незадовільне фінансування, матеріальна незабезпеченість були головною причиною швидкого зникнення періодичних

¹ Семенко С. «З слова живого скуй самопали...» / С. Семенко // «Рідний край» – П., 2000. – № 1 (2). – С. 6-8.

видань. Звичайно, відсутність національного друкованого слова згубно позначилася на моральності суспільства. Передплатників було набагато менше, ніж на це сподівалися, і видання не було рентабельним. Б. Грінченко вважав, що головною причиною є відсутність національної самосвідомості широких мас і породжуване цими чинниками зростання демократизації в повсякденному побуті робітництва та й селянства¹.

«Рідний край» від самого початку своєї роботи взяв курс на автономію України. Ця лінія чітко прослідковується у всіх матеріалах часопису. Такою ж була і мета Української демократичної партії – вона домогалася автономії України в складі Російської імперії. У цьому питанні «Рідний край» зайняв дещо ліберальнішу, поміркованішу позицію, ніж, приміром, «Хлібороб».

Ідейна направленість видання цілком відображалася у редакційній вступній статті, вміщеній у першому номері: «Ми виходимо на широкий світ, – говорилося у ній, – аби промовляти до цілого народу нашого, щоб у купі з ним боротися за кращу долю для всіх трудящих, покривджених, обідраних; щоб визволити людей наших і цілий наш милий край з неволі й недолі...»². І пристрасно закликала: «Годі ж спати, прокидайтеся усі, хто живий, в кого серце б'ється! Вставайте, вже сходить сонце правди та волі...». Ці слова, подібні до Шевченкового «пора вже вигострить сокиру», надихали, в них відчувалася віра в націю, її силу. Вступну статтю логічно продовжував вірш Панаса Мирного «До сучасної музи», в якому автор тонко відчув творчі орієнтири «Рідного краю»:

«Музо любови, миру, спокою,
Годі співати пісні!
Ондечки, бачиш, поза горою

¹ Грінченко Б. Д. Тяжким шляхом: Про українську пресу / Б. Д. Грінченко. – К., 1906. – С. 5-12.

² Коваленко Г. О. До читачів / Г. О. Коваленко // «Рідний край» – П., 1905. – Число 1. – С. 1.

Все вже палає в огні.
 Кров заюшила рідною землею,
 Де твої співи лилися...
 А по майданах воля в кайданах
 Голосно кличе: «Борись»!¹

У 1906 році – в єдиному «повному» полтавському році – «Рідний край» виходив тижневими журналами на 8-16 (інколи більше) повноформатних сторінках; святкові випуски (тематичні–присвячені Івану Котляревському, Тарасу Шевченку; Різдвяний, Великодній) мали окрему мальовану обкладинку, існували постійні рубрики, поступово розширювалася їхня тематика, зростала чисельність. Усього за рік було видано 52 випуски, окремі з них вийшли подвійними. Прикметно, що 20-й, 29-й і 39-й випуски як «ідейно невитримані», «агресивні» конфісковувала влада. З 1912 р. часопис «Рідний край» починає виходити у зміненому форматі, інформація подавалася вже на 24 сторінках у випуску, але «Рідний край» виходив двічі на місяць. Редакція пояснювала цю зміну зручністю подачі інформації, повнішим обсягом щоб не приходилося видавати подвійні числа «Рідного краю»².

Інформація часопису подавалася блоками, відповідно до таких рубрик:

1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян-хліборобів і всіх трудящих людей.
2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині.
3. Що діється в цілій Росії. Звістки зі столиць.
4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годилися.

¹ Коваленко Г. О. До читачів / Г. О. Коваленко // «Рідний край» – П., 1905. – Число 1. – С. 1.

² Олена Пчілка. Від редакції / Олена Пчілка // «Рідний край» – П., 1912. Число 1. – С. 2-3.

5. Звістки й листи з різних городів і сел (про земства, товариства, про все, що діється доброго й лихого).

6. Наукові статті і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське хазяйство, промисли і т. д.).

7. Оповідання, вірші, фельетони.

8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.).

9. Бібліографія. – Запитання читателів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хазяйські та інші.

10. Оповістки усякі¹.

Із середини 1906 р. тижневик почав презентувати на титулі ще й свій зміст.

Інформація в «Рідному краї» була поділена на рубрики й подавалася в такому порядку:

1) редакційна стаття (звернення до читачів щодо певної проблеми або загальний огляд подій, окреслення суспільної ситуації);

2) аналітична стаття (стосувалася економіки, релігії, політики, юриспруденції, культурно-громадського життя: школи, театру, преси та ін.);

3) матеріали з історії України;

4) художня література;

5) публіцистична рубрика: «Державна Дума», «З Державної Думи», згодом – «З життя партії і спілок»;

6) періодична рубрика «Юбілейні свята»;

7) «По Україні»;

8) «З життя Полтавщини»;

9) «Галичина»;

10) «З життя Росії»;

¹ Гутковський, В. В. Українська журналістика Наддніпрянщини (друга половина XIX ст. – 1920 р.) / В. В. Гутковський; – Л.: Вид-во Світ, 2001. – С. 55.

- 11) «Що діється по інших державах»;
- 12) «Дописи» (матеріали від кореспондентів);
- 13) «Бібліографія»;
- 14) «Відповіді редакції»;
- 15) «Листування редакції».

Вже сам перелік рубрик вказує на інформативну потужність видання, а їхня послідовність розставляє пріоритетні акценти. Рубрики вимальовують чітку лінію видавничої концепції, поглиблюють суспільну ефективність періодичного друкованого слова.

Статті та дописи до «Рідного краю» – чіткі, аргументовані, виважені, написані просто й доступно, часто емоційно-сповідальні, душевні, щирі. Тижневик прихильно ставився до своїх читачів – «людей усякого стану і всякої освіти», виказував непідробний, діяльний інтерес до життя народу і майбутнього України¹.

Крім основного тексту, часопис містив і значний обсяг (від 2 до 5 сторінок) рекламної інформації: презентував нові (передовсім українські) газети, журнали, книги, підручники, збірники; подавав відомості про культурно-мистецькі заходи, про роботу художніх шкіл, студій тощо, інколи – приватні оголошення. Реклама не приносила особливої фінансової вигоди, але інформувала читачів про нові видання та події в культурному житті².

Випускаючи перше число тижневика, редакція зазначала, якому читачеві він адресувався. «Наша часопись має служити інтересам людності нашого краю, повідомляти про все, що діється у всякому закутку України, боронити усяке добре діло, яке де починається, боронитися проти усякого лиха і кривди,

¹ Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України / І. В. Крупський. – Л., 1995. – С. 28-33.

² Пашенко В., Ніколенко О. Світовий контекст на сторінках «Рідний Край» 1906 р. / В. Пашенко, О. Ніколенко // «Рідний край» – П., 2005. – Число 1 (6). – С. 7-10.

хоч би тая кривда виходила від сильних багатих»¹. Мета, яку ставив перед собою журнал «Рідний край», була продиктована самим життям, духовним і політичним відродженням українського народу, усвідомленням українською інтелігенцією свого місця і ролі в суспільстві як речника національної ідеї. І які б перипетії не випадали на долю часопису – закриття друкарні в Полтаві, де публікувався «Рідний край», конфіскація окремих випусків журналу (№ 26, 30 за 1906 р., № 16 за 1907 р.), переїзд редакції журналу з Полтави до Києва (1907 р.), а пізніше з Києва до Гадяча (1914 р.) – ніщо не могло вплинути на напрямок і мету журналу. Своїми статтями і розвідками часопис породжував паростки національної свідомості в читачів.

Часопис не обминав і економічних питань. У розвідці В. Дорошенка «Земля» (Лад владіння, як нам бути далі)» схарактеризовано різні форми володіння землею, обґрунтовано переваги тієї чи іншої форми: «Будемо говорити про те, як нам хліборобам вийти з нужди, котра нас осилила в сю нещасну годину вільного розвою нашого занехаяного життя – поки що перейдено до свідомості того, як люди в світі володіють землею, – писав автор і наголошував, – це свідомість поряд з тим що раніше говорилося допоможе нам розв'язати ті гострі питання і бажанні думки про землю, які нас всіх заклопотали і цікавлять в останню пору»².

Редакція була певна, що питання землі – це найголовніша найболучіша тема для українців, переважна більшість з яких була селянами. Тому саме проблема господарювання на селі присвячено низку економічних розвідок, найбільший інтерес з яких викликають статті Г. Коваленка «Про земельну

¹ Коваленко Г. О. До читачів / Г. О. Коваленко // «Рідний край» – П., 1905. – Число 1. – С. 1.

² Дорошенко В. І. Земля / В. І. Дорошенко // «Рідний край» – П., 1908. – Число 22. – С. 6.

ренту» та Л. Падалки «Про землі, з яких складається Русь-Україна, і про людність, яка її заселяє»¹.

Однією з головних тем «Рідного краю» була проблема стосунків інтелігенції і народу. Аналізуючи риси психології української інтелігенції початку ХХ ст. і завдання, що поставили перед нею, М. Дмитрієв зазначав, що освічені люди, які є на Україні, мусять як можна швидше надолужити все те, що було занедбано в часи неволі.

Таким чином, перша революція в Росії принесла значні зрушення в політичне, соціальне та культурне життя українців. Поступки царського режиму в умовах кризи суспільного устрою, що ознаменувалась революцією 1905-1907 рр., були незначними, але надзвичайно важливими та потрібними суспільству, і, зокрема, українському населенню імперії, яке з радістю зустріло введення демократичних прав і свобод. Ліберально-правові норми ввійшли в повсякдення і це, безумовно, мало позитивні наслідки. Свобода друку, проголошена Маніфестом, відкрила українцям можливість створення власної періодики.

Проте офіційний дозвіл на видавництво українських видань був лише вимушеною поступкою революційним настроям і аж ніяк не означав урядове сприяння справі українського друку. Навпаки, молода українська видавнича справа від початку зіткнулася з цілою низкою труднощів і проблем: матеріальне забезпечення лежало на плечах ще не сформованого українського передплатника, брак висококваліфікованих професійних кадрів гальмував видавничий процес, постійним був контроль збоку владних структур, які мали право попередньої цензури та ін..

На хвилі революційних подій відбувалося піднесення національного руху, а разом з ним і національної періодики. Серед нових україномовних видань, які з'явилися на українських землях як тільки стало чинним нове ліберальне

¹ Коваленко Г. О. Про земельну ренту / Г. О. Коваленко // «Рідний край» – П., 1908. – Число 24. – С. 10-11.

законодавство, особливе місце займає полтавський часопис «Рідний край». Унікальність цього видання була зумовлена представницьким складом його редакторів і видавців – це такі відомі громадські та культурні діячі України як Панас Мирний, Олена Пчілка, Микола Дмитрієв, Грицько Коваленко, Григорій Маркевич та ін.

РОЗДІЛ III.

ЧАСОПИС «РІДНИЙ КРАЙ» У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

3.1. Висвітлення в часописі «Рідний край» суспільно-політичного життя в Російській імперії.

Як справедливо відзначили американські дослідники, «преса завжди приймає форму і забарвлення тієї соціально-політичної структури, у рамках якої вона функціонує. Передусім, вона відбиває ту систему соціального контролю, за допомогою якої здійснюється врегулювання взаємин індивіда і соціальних інститутів»¹. У своїй праці «Чотири теорії преси» Фредерік Сібберт, Теодор Петерсон та Уїлбур Шрамм запропонували класифікацію преси (авторитарну, лібертаріанську, соціально відповідальну і радянську комуністичну або тоталітарну), яка на сьогодні вважається класичною. Згідно з останньою, імперська Росія опиралася на принципи авторитаризму, як теоретичного обґрунтування своєї системи контролю над пресою².

Згідно з авторитарною концепцією природи та значення держави, всі засоби, які функціонують усередині державної системи, повинні сприяти досягненню її цілей і проведенню її курсу. Як важливий соціальний інструмент, преса вписується у цей загальний принцип і оцінюється у світлі її внеску в досягнення державних цілей. Визначати або піддавати сумнівам такі цілі не входило до функцій преси, але було компетенцією осіб, які здійснювали політичну владу. Саме тому не допускалася відкрита спроба позбавити владу її

¹ Сибберт Ф., Шрамм У., Питерсон Т. Четыре теории прессы / Ф. Сибберт, У.Шрамм, Т. Питерсон. – М.: Национальный институт прессы и Вагриус, 1998. – С. 16.

² Там само. – С. 25.

повноважень. Можна було піддавати критиці політичний механізм, але його керівники були недоторканими¹.

Авторитарну журналістику характеризують такі ознаки:

- у своєму підґрунті має філософію абсолютної влади монарха або призначеного ним уряду;
- головна мета журналістики в авторитарній моделі – підтримувати й проводити політику уряду, що перебуває при владі, і служити державі;
- пресу мають право використовувати тільки ті, хто дістав королівський (царський) патент чи інший аналогічний дозвіл;
- преса контролюється за допомогою урядових патентів, ліцензій, а також цензури;
- заборонена критика в пресі політичного управління і осіб, що перебувають при владі;
- преса знаходиться в руках держави або приватних осіб².

Описані критерії відповідають реаліям суспільно-політичного устрою Російської імперії. Проте початок ХХ століття приніс значні зміни в становищі преси. Ще у 90-х роках ХІХ століття, в умовах інтенсивного розвитку капіталізму в Російській імперії, зросла роль періодичної преси в ідейно-політичній боротьбі, економічному, науковому та культурному житті. В країні на 1900-й рік виходило 1002 періодичних видань різноманітних видів і напрямків. Проте, більшість із них на зламі століть виражала та підтримувала урядовий курс, зовнішню та внутрішню політику царизму.

¹ Сиберт Ф., Шрамм У., Питерсон Т. Четыре теории прессы / Ф. Сиберт, У.Шрамм, Т. Питерсон. – М.: Национальный институт прессы и Вагриус, 1998. – С. 49

² Основи журналістики: [підруч., 3-тє вид., доп. і поліпш. / І. Л. Михайлин]. – К.: ЦУЛ, 2002. – 284 с.

Помірну опозиційність буржуазії виражала ліберальна журналістика, головним ідеалом якої була конституційна монархія та реформи як шлях її удосконалення¹.

Перші десятиліття минулого століття називають срібним віком російської журналістики. Саме тоді пріоритет перейшов від товстого журналу до щоденної газети. Це було обумовлено підвищенням рівня грамотності населення Російської імперії. Можна сказати, що у 1905-1907 роках у Російській імперії відбулася «інформаційна революція»². Газета стала більш доступною читачам.

Преса зіграла особливу роль у революційних подіях 1905-1907 рр. та в соціально-політичному розвитку суспільства в наступне десятиліття. У Російській імперії вільна преса з'явилася раніше за повноцінний парламент і легальні політичні партії. Цим обумовлена її особлива роль у модернізації держави та суспільства на початку ХХ століття.

Українська преса розвивалася в руслі загальноімперської як у плані авторитарного ставлення до неї державної влади, так і в тенденціях пов'язаних з переходом від альманахів для інтелектуалів, до газет для широкого кола читачів. Внаслідок численних заборон україномовні видання понад сорок років не видавалися і відродилися на хвилі революційних подій 1905-1907 років³. Слова сучасника тих подій Сергія Єфремова пояснюють це твердження: «Коли

¹ Овсепян Р.П. История новейшей отечественной журналистики / Р.П. Овсепян— М.: Издательство МГУ, 1999. - 304 с.

² Сизова И. В. Легальная пресса и власть в 1905-1918 гг. Проблемы взаимоотношений, взаимовлияний и взаимодействия. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/legalnaya-pressa-i-vlast-v-1905-1918-gg-problemy-vzaimootnoshenii-vzaimovliyaniya-vzaimodeis#ixzz3R4YBtTkv>

³ Березовський О. М. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905-1907 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Березовський Олег Миколайович; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – С.15.

б із часів «Основи» не перервано нитки періодизації преси, то досі ми, напевне б, мали велику газетну й журнальну літературу й не доводилося би це діло починати наново по 40 роках мовчання з такими трудноціями, як тепер. А була б преса, хоча б навіть у межах загального цензурного «Уставу», то картина нашої національної справи мусила б стати зовсім-зовсім інакшою. За цей час ми виробили б принаймні періодизацію власної преси, виховали б робітників для неї, привчили б читачів до рідного слова і з усієї цієї зброї скористалися би зараз, скорослушний час наспів. А так вийшло, що ми промовчали самий, може, гострий момент будування нових форм життя. І причиною цього були утиски над нашим словом – у першій рік указ 1876 року...»¹.

На початку ХХ століття журнал «Киевская старина» був єдиним друкованим виданням, який представляв інтереси українського суспільства. У 1903 р. в Києві нелегально вийшов перший тираж «Віснику української київської студентської громади», а в Житомирі студенти Волинської духовної семінарії публікували часопис «Мысль». Водночас революційний рух на теренах імперії розширювався і набирав обертів, що призвело, зрештою, до «кривавої неділі» у Петербурзі. На українських землях почалися демонстрації протесту проти державної політики, зокрема розстрілу мирного населення.

Після «кривавої неділі», як згадував царський чиновник С. Вітте, «революція захопила все населення. Вищі кола були незадоволені. Молодь, студенти, учні шкіл, вірили тільки тим, хто проповідував антидержавні теорії. Більша частина професорів доводила, що треба все перегорнути. Земські та міські діячі заявляли, що врятувати ситуацію може конституція, промислові та торговельні діячі підтримували революційні ідеї й давали пожертви на

¹ Єфремов С. О. Відгуки з життя та письменства / С. О. Єфремов // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К.: Дослідницький центр історії української преси, 2001. – С. 94.

революції. Без перебільшення – уся Росія була схвильована і мала спільний лозунг: «Так далі не можна жити!»¹.

Численні нації, які входили до складу Російської імперії, відреагували на події 1905 р. ростом національно-визвольних ідей. Прояви національно-визвольного руху виявилися на українських територіях імперії, які представники департаменту поліції трактували наступним чином: «Партизаны «украинства» принесли в 1905 р. в Россию особый украинский язык, как орудие борьбы против роста русской культуры в среднеюжно русского населения»².

Українські ліберальні сили почали гуртуватися, це призвело до появи перших спроб видавництва україномовної преси. До 1905 р. фактично не було ні легальних українських політичних партій, ні їх представництва в редакції періодичної преси. Партіям не вдавалося налагодити постійний випуск своїх часописів: перешкоджали укази уряду Російської імперії. «Репресії проти українства, – зазначав В. Дорошенко, – стають на порядку деннім, сиплячися день за днем ніби з рогу достатку, набираючи характеру послідовної системи в міру того, як міжнародний горизонт почали вкривати зловісні хмари»³. Органи державного контролю переслідували активістів національного руху за належність до українських товариств, передплачування українських видань, розмови українською мовою на службі тощо. За таких умов діяльність українських партій ставала неможливою.

Зрештою, активність українських політичних партій та громадських організацій, особливо «Просвіти», наростання невдоволення народних мас урядовою політикою змусили Миколу II погодитися на деякі демократичні

¹ Витте С. Ю. Воспоминания / С. Ю. Витте. – Берлин, 1924. – С.220.

² Дорошенко В. В. Українство в Росії: Новійші часи / В. В. Дорошенко. – Відень, 1916. – С 45-56.

³ Кізченко В. І. Антиукраїнська система освіти / В. І. Кізченко // «Українське питання» в Російській імперії: [колективна монографія в 3-х частинах / відп. ред. В. Г. Сарбей]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. Ч. 1. – С.128.

перетворення в імперію¹. Маніфестом від 17 жовтня він обіцяв надати народам Росії свободу особи, слова, сумління, зібрань і союзів.

Відразу ж, у день, коли було оприлюднено царський маніфест, у Києві зібралися представники майбутнього редакційного комітету щоденної української газети «Громадське слово» для обговорення плану видання першого номера. Трагічним збігом обставин стало те, що в той час у Києві «Чорна сотня» влаштували погром. Київські друкарні, злякавшись погромів, боялися видавати українські періодичні видання, не дивлячись на офіційний Маніфест, вони чекали окремого спеціального письмового дозволу від губернатора. Губернатор, як і можна було очікувати, такого дозволу давати не поспішав. Терміни видання першої української газети затягнулися².

У Полтавській губернії, в м. Лубни місцеві українські патріоти домовилися з керівництвом друкарні про видання українського часопису. Таким чином, у листопаді 1905 р. у Лубнах з'явилася газета «Хлібороб», яка стала першим україномовним виданням в усій Наддніпрянській Україні. Підписував її як редактор наймолодший із братів Шеметів – Микола, хоча насправді редактором був старший брат – Володимир, який ще перед революцією 1905 р. спробував видавати щоденну газету «Поступ», але не отримав дозволу міністерства внутрішніх справ³.

¹ Крупський В.І. Російська революція 1905 р.: передумови виникнення, її вплив на становлення української преси [Електронний ресурс]: / В. І. Крупський // Наукові записки. – К.: Інститут журналістики, 2001. – Т. 21. – С. 105-110. – Режим доступу до журн.:

<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1620>

² Нариси з історії українського національного руху / [відп. ред. В.Г Сарбей]. – К., 1994. – С. 44.

³ Нариси з історії українського національного руху / [відп. ред. В.Г Сарбей]. – К.: 1994. – С. 44-45.

Вже у грудні 1905 р., існування часопису «Хлібороб» припинилося, оскільки п'ятий тираж був конфіскований і заборонений. Незважаючи на його короткий вік, часопис відіграв чималу роль як у становленні національного українського інформаційного поля на Наддніпрянщині, так і в розвитку національної свідомості народу¹. «Хлібороб» вартий уваги дослідників ще й тому, що це видання почало новий період в історії української преси як чинника культури та суспільно-політичної думки України, внаслідок чого, на нашу думку, вітчизняна преса надалі не зупиняла свого поступу.

Редактор забороненого «Хлібороба» В. Шемет здійснив спроби, змінивши назву на «Хліборобську справу», продовжити роботу часопису, але ці клопотання не мали результатів. Представники прогресивних українських кіл не припиняли намагань створення періодичного видання. Тому наприкінці грудня 1905 р. на черговій нараді обговорюючи становище преси, та, особливо долю «Хлібороба» Л. Жебуньков, Г. Маркевич, Г. Коваленко та Панас Мирний, які входили до складу гуртка «Українська демократична громада, вирішили розпочати збір коштів для створення нового видання. Майбутнім видавцем вибрали Г. Маркевича, головними редакторами призначили М. Дмитрієва та Г. Коваленка. Часопис вирішили назвати «Рідний край»².

¹ Крупський В.І. Російська революція 1905 р.: передумови виникнення, її вплив на становлення української преси [Електронний ресурс]: / В. І. Крупський// Наукові записки. – К.: Інститут журналістики, 2001. – Т. 21. – С. 105-110. – Режим доступу до журн.:

<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1620>

² Нариси з історії українського національного руху / [відп. ред. В.Г Сарбей]. – К.,1994. – С. 44-56.

24 листопада 1905 р. з'явилися «Тимчасові правила про друк», що були додатком до ст. 114 Статуту про цензуру і друк Російської імперії¹. Поява «Тимчасових правил про друк» не відкрила дорогу українським виданням, оскільки державні органи цензури продовжували забороняти їх публікацію. Так, наприклад, наступні періодичні видання були заборонені і не були виданими в 1905 р.: щоденна газета «Вільне слово» у Києві, «Нове життя» (за редакцією с. Єфремова), «Праця» (за редакцією П. Дятлова). За таких обставин, починаючи з 25 грудня 1905 р. рівно через місяць після прийняття царською адміністрацією «Тимчасових правил про друк», у Полтаві побачив світ перший тираж тижневика «Рідний край».

Декларація в Маніфесті верховенства та дії демократичних свобод в Російській імперії стала підставою до заснування політичних партій на українських землях, більшість з яких, відстоювала та захищала інтереси української нації. Таких партій з 1905 до 1907 р. було засновано близько десятка². Разом з появою політичних партій з'являлися партійні друковані органи, які представляли всіх українських політичних організацій та своїм змістом відтворювали їх ідейно-політичну і національну спрямованість.

Для тогочасних українських ліберально-демократичних партій одним з важливих інструментів впливу на національну свідомість народу були матеріали преси. Саме ліберально-демократичні партії найактивніше займалися в Наддніпрянській Україні видавничою діяльністю³. Видання «Громадська

¹ Бурдега Тетяна. Відродження української преси у Наддніпрянській Україні (1905–1907) / Т. Бурдега // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Випуск 11. – С.16-26.

² Білоус А. О. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01/ Білоус Артур Олександрович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1993. – С.25.

³ Березовський О. М. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905-1907 рр.): автореф. дис.

думка», «Рада», «Рідний край», «Нова громада», які, на нашу думку, слід віднести до ліберально-демократичного спрямування, відстоювали ідею політичної автономії України. Видання «Боротьба», «Воля», «Соціал-Демократ», «Слово», які, на нашу думку, слід віднести до соціал-демократичного спрямування, відстоювали ідею автономії України з власним представницьким органом (сеймом), який здійснює законодавчу діяльність. Решта періодичних видань, які не мали чітко визначеної партійної приналежності, також містили ідеї автономії України. Періодичні видання «Слобожанщина», «Запоріжжє», які, на нашу думку, слід віднести до національно-радикального напрямку, пропагували ідею самостійної української держави, проте вони були заборонені відразу після виходу перших номерів.

На відміну від схвальної реакції представників національних меншин, прийняття Маніфесту російські шовіністичні кола сприйняли доволі вороже, внаслідок чого, на нашу думку, почалося швидке зростання кількості нових монархічних організацій, зокрема 8 листопада 1905 р. утворено «Союз руського народа», членами якого могли бути лише «природне русские люди». Члени союзу вважали, що «... маніфест ніякої сили й жодного значення не має» і закликали «боротися всіма силами і засобами, що влада царя була необмеженою, щоб цар був необмеженим монархом»¹.

Революційні зрушення, маючи багато позитивних для національно-демократичного руху здобутків, були безсильними перед опором самодержавства. Проголошена Маніфестом свобода слова дала нові можливості періодичним виданням, які звільнилися від контролю попередньої цензури. Вони стали об'єктами кримінальної відповідальності. У разі невідповідності державній політиці. Таким чином, робота представників органів цензури, які

... канд. іст. наук: 07.00.01 / Березовський Олег Миколайович; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – С.12.

¹Дорошенко В. В. Українство в Росії: Новіші часи / В. В. Дорошенко. – Відень, 1916. – С.34-45.

зобов'язані були раніше переглядати кожен рядок матеріалу преси та давати схвалення чи заборону, змінилася за нових умов на перевірку вже надрукованих статей, яка могла закінчитися порушенням у випадках виявлення у ньому діянь злочинного характеру переслідування судовим порядком¹.

У Києві, за даними генерал-губернатора, за два місяці – грудень 1905-го та січень 1906 р. було порушено 74 кримінальні справи проти редакторів здебільшого українських видань².

Таким чином, на нашу думку, причиною швидкого закриття україномовних періодичних видань була цензурна політика царського уряду, яка дозволяла контролювати надрукований матеріал. Створення бюрократичних та інших штучних, на наш погляд, перепон дозволяло царському уряду впливати на дискусію, яка могла би мати місце на сторінках національних українських видань щодо «українського питання».

Автором дисертаційного дослідження виявлено наступні чинники, які негативно впливали на вихід україномовних видань, починаючи з 1905 р.: 1) цензурна політика російського уряду; 2) нестача коштів, необхідних для початкового періоду видавництва, коли ще відсутні постійні читачі та не сформований авторитет видання; 3) брак передплатників, зумовлений зубожілим становищем українського селянства та інтелігенції як основної читацької аудиторії; 4) відсутність кваліфікованих працівників, фахівців-журналістів; 5) слабкість україномовних літературних сил, відсутність досвіду написання та публікації українських творів.

Проаналізувавши суспільно-політичні умови, в яких функціонувала українська преса на початку ХХ століття, слід відзначити наступні висновки: --

¹ Жирков Г.В. История цензуры в России XIX – XX вв.: учебн. пособие. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 190.

² Юрченко В. Становище україномовної періодичної преси в Києві під час і після революції 1905–1907 рр. / В. Юрченко // Студії з архівної справи та документознавства. – 2013. – Т. 21. – С. 162.

1) Українська преса в умовах самодержавного режиму Російської імперії розвивалася по авторитарній моделі, для якої був характерний контроль за допомогою урядових ліцензій, цензури, економічних чинників і заборона критики в пресі політичного управління і осіб, що перебувають при владі. Українська преса розвивалася в руслі загальноімперської як у плані авторитарного ставлення до неї державної влади, так і в тенденціях, пов'язаних з переходом від альманахів для інтелектуалів до газет для широкого кола читачів. Відмінною була її періодизація – внаслідок численних заборон україномовні видання понад сорок років не видавалися і відродилися на хвилі революційних подій 1905-1907 рр. Маніфестом від 17 жовтня Микола II обіцяв надати народам Росії свободу особи, слова, сумління, зібрань і союзів. Цей документ відкривав дорогу перед легальним існуванням політичних партій і періодичних видань.

Лібералізацією політики російського уряду, яка відбулася після підписання цього Маніфесту та декларації царською адміністрацією «Тимчасових правил про друк», скористалися представники прогресивних національних кіл, які 25 грудня 1905 р. видали у Полтаві перше число тижневика «Рідний край». Однак революційна хвиля, попри всі її здобутки, була безсильною перед самодержавною машиною. Номінальна свобода слова зіткнулася з новими перепонами – на місце попередньої цензури стала кримінальна відповідальність. Складнощі в процесі видавництва та жорстка цензурна політика впливали негативно на україномовні періодичні видання, часто виступали причиною їх швидкого закриття, що надавало пресі, на нашу думку, випадковий і недовговічний характер. Єдиним центром постійного функціонування української преси став Київ, куди і перебралося у 1906 р. видавництво часопису «Рідний край», змінивши особу головного редактора на Ольгу Косач.

Як і сьогодні, так і на початку ХХ століття, засоби масової інформації, завдячуючи своїй суспільній важливості, впливали на процеси взаємовпливу особистості та суспільства, держави, виробляли зразки персональної поведінки

та реакції на суспільно-політичні явища та процеси. Оскільки тоді преса була головним інструментом комунікації, то саме вона формувала структурну будову суспільства, аналізувала економічні відносини, стосунки між різними групами та станами населення, була джерелом функціонування ідеологічних доктрин, об'єднувала чисельні нації в одній державі. Значення преси було універсальним, впливаючи вагомим чином на різноманітні сфери особистого та громадського життя.

Виклад матеріалу на сторінках періодичних видань безпосередньо стикався з агітацією та пропагандою певних політичних сил, які впливали на висвітлення видавничими колективами подій політичного й економічного життя країни, а це, в свою чергу здійснювало значний вплив на свідомість суспільних мас. Особливої ваги цей вплив набуває у ті періоди історії, які характеризуються значними соціальними потрясіннями і конфліктами.

У зв'язку з цим, виявлення та аналіз позицій, які займали редакційні колективи видань по відношенню до суспільно важливих проблем, на нашу думку, дозволяють об'єктивно дослідити події, які відбувалися у житті країни, а також визначити роль цих періодичних видань у процесі національно-державного відродження українського народу. Саме тому, дослідження історії видавництва часопису «Рідний край» дає можливість дати ґрунтовну оцінку тим процесам, які відбувалися в українському суспільстві досліджуваного періоду.

Співробітники редакційного колективу «Рідного краю» не були байдужими до проблем українського національного руху, намагалися послідовно відстоювати в матеріалах видання національні інтереси українського народу. Питання політичного та суспільного розвитку країни були в центрі уваги редакторів часопису, відтак значна частина їх публікацій була присвячена саме цим темам.

Зокрема, у передовій статті до першого випуску часопису «Рідний край» її редакційний колектив так визначив завдання діяльності газети: «Національно-культурні потреби українського народу, конституційний лад в

Росії такий, який забезпечував би в повній мірі права кожної людини і кожного народу, добре й щасливе життя робочих людей, земля хліборобам – от те, про що найбільше говоритимемо у своїй газеті, що завжди оборонятимемо»¹. Цією своєрідною програмою й користувалися співробітники газети при висвітленні подій суспільно-політичного життя країни.

Редактори та автори статей часопису, аналізуючи революційні події 1905-1907 рр., вірили в обіцяні демократизацією блага, які повинні були змінити всі сторони суспільного життя Російської імперії. Особливої уваги кореспонденти часопису «Рідний край» надавали царському Маніфесту від 17 жовтня 1905 р. Цей документ декларував скликання представницького законодавчого органу – Державної Думи, проголошував недоторканість особи, свободу слова та друку, совісті та інші політичні права і свободи.

Маніфест створював передумови для встановлення в самодержавній Російській імперії нової форми державного устрою – конституційної монархії. На підставі цього, редакторський склад часопису «Рідний край» постійно звертав увагу на Маніфест, називаючи даний акт як державну конституцію, що свідчить про великі сподівання, які покладалися ними на цей документ². У зв'язку з цим, вони розглядали його як важливий крок на шляху до поступового реформування на демократичних засадах всієї державної системи Російської імперії.

На нашу думку, слід відзначити, що поява на світ часопису «Рідний край» (як і всієї української преси взагалі) стала можливою завдяки лібералізації політики російського уряду, яка відбулася після підписання Маніфесту 1905 р.

Визначаючи свою позицію щодо нового устрою країни, редакційний колектив часопису «Рідний край» говорив не тільки про суспільно-політичні та

¹ «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX-XX ст.) / [під ред. В. Г. Сарбей]. – К., 1999. – С. 138-193.

² Коваленко Г.О. Державна дума / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 9. – С. 7-9.

соціально-економічні потреби трудового народу, але й виступав поборником національно-культурної автономії України, а її співробітники уявляли Російську державу як федерацію рівноправних народів¹.

Таким чином, автором дисертаційного дослідження на основі аналізу статей часопису визначено, що редакційний колектив «Рідного краю» вкладав у зміст царського Маніфесту можливість реалізації свободи для кожного народу у сфері розвитку власної національної культури, економіки, у відродженні політичної свідомості народних мас, що дозволило б їм захищати свої інтереси та брати участь у побудові власної держави².

Проаналізовані матеріали досліджуваного нами часопису свідчать, що співробітники видання сподівалися, що наступні кроки на шляху до демократизації суспільного життя в Російській імперії будуть здійсненні парламентом країни, формування якого стало можливим після видання царського Маніфесту. Однак здобутий у роки революції 1905-1907 рр. перший досвід парламентаризму показав, що перші кроки напрямку демократичних перетворень у Російській імперії здійснювались у складних умовах, адже уряд всіляко перешкоджав цьому процесу, обмежуючи права депутатів і виборців, лобіюючи інтереси проурядових партій. Відкриті репресії та арешти опозиційних кіл були чинником роботи представницького органу, з огляду на який від українських губерній було обрано 102 депутати, у тому числі 24 поміщики, 26 представників міської інтелігенції, 42 селян, 8 робітників і одного священика³.

¹ Грушевський М. С. Польський законопроект автономії й українці / М. С. Грушевський // Рада. – 1907. – Ч. 94 [21-IV]. – С. 6.

² Коваленко Г. О. Чи можна бути самосвідомим? / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 20. – С. 5.

³ Реєнт О. П. До питання історії Державної Думи Російської імперії / О. П. Реєнт // Єлисавет. Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Історичні науки. – 2012.–Вип. 1. –С. 80.

При дослідженні часопису «Рідний край» як історичного джерела, виявлено автором дисертаційної роботи, що при висвітленні суспільно-політичних проблем редактори наголошували на тому, що діяльність українських депутатів у складі Державної Думи повинна бути спрямована на досягнення автономії України. Внаслідок цього, закономірним є, на нашу думку, те, що в період виборів до Думи редакція розповідала про кандидатів до неї, радила обирати лише тих, хто служитиме інтересам українців, дбатиме про долю України¹. Зокрема у статті за 4 березня 1906 р., напередодні виборів до I Державної Думи, на яку люди покладали багато надій, автор М. Дмитрієв зазначав, що «Кожна партія гарно про себе розказує, закликає до себе і обіцяє багато всякого добра. То треба розібратися, до чого яка партія веде, куди вона хилить, чиї інтереси обороняє?»².

Часопис був виразником інтересів українського населення, основним прагненням якого була реалізація обіцяних згідно з Маніфестом демократичних прав і свобод. Серед них найважливішими були введення загального виборчого права та права робітників. Автори статей вимагали, щоби обрані депутати у Державній Думі домагалися би всенародного рівного, прямого і таємного виборчого права: щоб кожна людина старша 21 року мала право подавати свій голос на виборах. Хвилювало населення питання безкоштовної освіти, бажаючи безкоштовних шкіл для всіх дітей, щоб навчання велося українською мовою. Тому населення й вимагало вибирати до Державної Думи людей чесних, непідкупних, які б дбали про простий трудящий народ. Посли від

¹ Татарин Т. Яких послів треба послати Україні до Державної Думи? / Т. Татарин // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С. 12.

² Дмитрієв М. Огляд минулого року / М. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1907. – Число 1. – С. 3-4.

України мали відстоювати права та свободи народу, згуртуватися в одну українську партію, – щоб з нею рахувалась уся Дума ¹.

У Державній думі сформувалася «Українська думська громада» у складі 45 осіб на чолі з адвокатом і громадським діячем з Чернігова І. Шрагом. Політичною платформою цієї громади була автономія України. М.Грушевський уклав декларацію, яка мала бути виголошена з думської трибуни головою громади. Але вже було запізно. Державну Думу 8 липня 1906 р., після 72 днів існування, було розпущено ².

Коли ж Думу було розпущено, газета відверто виступила проти уряду. Зокрема, 22 липня 1906 р. в передовій статті, автором якої був М. Дмитрієв, зазначалося: «Думу розпущено. Державну Раду теж розпущено. Спасителем «отечинства» залишився той самий уряд, котрому Дума одногосно виразила своє повне недовір'я. Народ багато вже зазнав таких «спасителів» і не очікує від них ніякого спасіння, а тільки притаївся і взира, яку ще ріє для нього безодню «спасательный» уряд... Суспільство стоїть на роздоріжжі біля стовпа, на котрому написано: «Управо підеш – попадеш в неволю; уліво – буде велика боротьба. Треба добре поміркувати кудюю йти». За цю статтю номер газети був конфіскований. Зрештою, така ж доля спіткала і номер за 8 серпня ³. На цей раз причиною конфіскації стала стаття, в якій редакція критикувала уряд за воєнно-польові суди, намагання перешкодити лівим партіям брати участь у виборах до Думи і створення сприятливих умов для діяльності «Союза істинно руських людей» та інших правил партій. Знайшла цензура «крамолу» й у заклику редакції до читачів, що був надрукований у № 39 газети за 1906 р.: «Не вірити

¹Татарин Т. Яких послів треба послати Україні до Державної Думи?! / Т. Татарин // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С.12.

² Падалка Л. Оповідання з історії українського народу / Л. Падалка // Рідний край. –1906. – Число 39. – С. 7-9.

³ Пчілка Олена. Невідомий поет давнього часу / Олена Пчілка // Рідний край. – П.1906. – Число 46. – С. 4-5.

тим промовцям, які будуть держать руку бюрократії, а піддержувати тих проводирів, які справді стоять за поліпшення життя, за волю для всього народу і за землю, – а у нас на Україні – які ще й домагаються для цього автономії»¹.

В огляді 1906-го року, редакція журналу зазначала, що він залишив великий слід в історії українських земель. Перш за все, в 1906 р. увійшло в життя те, що становило вікову грань в російському державному житті: в цьому році Росія перейшла до конституційного ладу, – зібралася перша Державна Дума. Перші депутати російського парламенту, на яких так давно сподівалися, покладали надії, зібралися для того, щоб обговорювати найважливіші справи держави.

Перша Дума дуже мало встигла прийняти своїх постанов, – лише одну, про відміну смертної кари, але ж вона встигла багато порушити і розробити питань і справ у житті великої держави. Все ж Думу державному урядові вдалося розпустити. Уряд хотів зменшити роль представницького органу і натомість відновити втрачений авторитет у суспільстві, тому активно видавав укази, спрямовані, в основному на задоволення нагальних потреб селянства. Водночас уряд здійснював наступ на недавно здобуті політичні свободи народу. У 1906 р. з'явилися урядові накази, що дуже обмежили виборчі права різних станів в Росії: це були сенаторські пояснення, міністерська інструкція, циркуляри, за якими значно зменшилось коло людей, які могли стати народними депутатами. Так, на Полтавщині було позбавлено цього права значної частини населення, наприклад вихідців з козацьких родів. Нерівними були умови для передвиборної боротьби проурядових та опозиційних партій. Так, згідно з міністерським указом, заборонявся вступ до лівих партій особам, які служили на урядових посадах.

Українська національна справа була жваво порушена в 1906 р. і народ сподівався, що вона піде далеко вперед. Про неї вголос говорили вибрані люди

¹ Дмитрієв М. Д. Огляд минулого року/ М. Д. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1907. – Число 1. – С. 3-4.

в першій Державній Думі: вони висловили домагання волі друкованого слова, вимовили бажання автономії України. В 1906 р. були засновані просвітні українські товариства, – в Києві, Одесі, Катеринославі та на Поділлі. Слід зазначити, що ці товариства щиро дбали про українську національну справу і на них покладала велику надію Україна. Саме таким був 1906-ий рік, він приніс втрати й перешкоди, здобутки й надії на краще життя.

У січні 1907 р. відбулися вибори до II Державної думи. Українські губернії у II Державній думі представляли 16 поміщиків, 4 священники, 17 інтелігентів, 59 селян і 6 робітників.

II Дума проіснувала лише 103 дні. 3 червня 1907 р. її розпустили. Розгін II Думи мав характер державного перевороту і відкрив добу реакції. Зрозуміло, що формування українського інформаційного простору в такому напрямі, як це робила редакція «Рідного краю», викликало рішучий протест уряду. Це призвело до того, що в провінції надалі часопис видаватися не міг. Тому вирішено було перенести його видання до Києва. Таким чином, з кінця жовтня 1907 р. часопис став видаватися у Києві. Очолила редакцію Ольга Драгоманова-Косач, яка і стала першою українською жінкою-редактором на Наддніпрянщині¹.

Однак і в Києві, як заявила Ольга Петрівна, редакція не мала наміру змінювати напрям часопису. За це редакцію знову очікували покарання: конфіскація номерів, великі грошові втрати і навіть попередження про закриття часопису².

Новий виборчий закон істотно обмежив права робітників, селян і національних меншин. Депутати III Державної думи від України, серед яких було 67 поміщиків, загалом підтримали столипінську реформу, хоча й вносили пропозиції з національного й аграрно-селянського питання.

¹ Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України» / І. В. Крупський. – Л., 1995 – С. 5-7.

² Там само. – С. 5-7.

У час, коли законодавчий орган країни вже було скликано і він розпочав свою роботу, працівники часопису «Рідний край» детально висвітлювали всі події, які в ньому відбувалися. У статті під назвою «Відкриття думи», з надією говорилося, що діяльність обраних народом депутатів зможе докорінно змінити існуючий суспільно-політичний устрій у країні¹. Таким чином, редакційний колектив часопису «Рідний край» вважав діяльність Державної Думи запорукою розбудови громадського життя на національних принципах.

У зв'язку із цим одним із головних завдань своєї діяльності, які редакційний колектив часопису «Рідний край» розглядав як першочергові, було піднесення національної свідомості народних обранців та аналіз ефективної організації їх роботи напередодні та під час парламентських виборів. При цьому акцентувалася увага на тому, чи забезпечують національні партії населення інформацією про мету, програми та завдання своєї діяльності.

Розглядаючи становище, що склалося напередодні виборів до Другої Думи, кореспонденти часопису вказували на низьку активність українських політичних сил у підготовці до цієї важливої події в політичному житті країни. Зокрема, в листопаді 1906 р. журнал зазначав, що, у той час як праві партії вже давно розпочали передвиборчу агітацію і проводять її з надзвичайною завзятістю, українські національні політичні сили про це ще й не починали думати. У статті «Вибори до Державної Думи» підкреслюється, що це було значним прорахунком, оскільки ніхто не проводив агітацію перед виборами в селах і не роз'яснював населенню цілі, які ставили перед собою українські політичні партії².

Також одним із вирішальних завдань, якими мали зайнятися провідники українських партій, кореспонденти часопису «Рідний край» називали організаційне зміцнення та консолідацію всіх політичних сил навколо ідеї

¹ О.Л. Державна Дума // Рідний край. – П., 1908. – Число 16. – С. 2-3.

² Коваленко Г. О. Чого можна ждати від Державної Думи / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 14. – С. 2-3.

проведення до думи якомога більшого числа депутатів-українців, які б у цьому високому державному законодавчому органі захищали національні, соціальні та політичні права українського народу.

З метою консолідації національних політичних сил напередодні та під час парламентських виборів, часопис усіляко підтримував ідею об'єднання близьких за своїми програмами українських партій. Заклики до об'єднання стосувалися, насамперед, демократично-радикальної (УДРП) та соціал-демократичної партії(УСДРП). У статтях, опублікованих на сторінках видання, їм радилося негайно приступити до порозуміння і зазначалося, що в обох політичних сил, не дивлячись на програмні відмінності, є чимало спільного як в національному, так і в політичних питаннях.

Редакційний колектив видання був переконаний, що інтереси демократії на українських землях для даних партій були першочерговими і це мусило спонукати їх до більш тісних зносин між собою для досягнення єдиної мети¹. Як відзначалося, програмні відмінності українських партій не повинні були стати на заваді їх спільній діяльності в практичних справах.

Редакція часопису з перших днів свого існування на сторінках видання висвітлювала процес діяльності політичних партій, доносячи до читачів їхні ідеї та програмні положення. На якихось одних політичних гаслах, редакція «Рідного краю» не зосереджувалася, а знайомила читачів з діяльністю різних політичних партій – монархістів, конституційних демократів, українських радикалів, соціалістів, причому особливих симпатій до жодної з них не висловлювала. Основним лейтмотивом публікації «Рідного краю» була ідея звільнення і об'єднання українського народу, розвиток його самобутньої культури, реабілітація української мови.

Особлива увага при цьому приділялася тому, щоб ті гасла, які лягали в основу діяльності українських політичних сил, були близькими до народу. У

¹ Коваленко Г. О. Як ідуть вибори в державну Думу / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 13. – С. 6-7.

редакційній статті «Вибори до Державної Думи», розміщеній у часописі «Рідний край» напередодні виборів до Думи, говорилося, що коли національні політичні сили хочуть повести за собою широкі народні маси, то вони повинні подбати, перш за все про те, щоб їхні програмні вимоги були зрозумілі народові і відповідали його потребам. Саме це спонукало редакційний колектив газети закликати українські партії у своїй роботі звернути увагу на національні гасла. Партійна агітація, таким чином, допомогла б активнішому поширенню національної ідеї в українському суспільстві¹.

Таким чином, на думку співробітників газети, бажання перемогти реакцію, висунути гасло «повторної Думи» у поєднанні з національними вимогами і мало стати спільним ґрунтом, на якому могли б з'єднатися на час виборів демократичні політичні сили.

Поряд з цим часопис «Рідний край» давав слушні поради українським партіям, як використовувати закон про передвиборчі зібрання так, щоб влада не змогла зашкодити їх проведенню. Одним із таких засобів було влаштування зборів «явочним порядком». Організаторам, при цьому, слід було не пізніше як за 24 години заявити про це поліції. Як зазначалося в статті «Вибори до Державної думи», соціал-демократи в Петербурзі й Москві вже з успіхом випробували таку тактику.

Водночас, коментуючи заклики деяких українських політиків бойкотувати вибори до законодавчих органів, редакційний колектив вказував на помилковість та шкідливість такого кроку як для самих партій, так і для українського суспільства загалом. Участь у виборах, навіть за найтяжчих обставин, могла принести чимало користі. Слушно зверталася увага на те, що бойкоту є дієвим на Заході, де традиції демократії мали багаторічну історію. Однак в російських умовах цей крок міг стати малоефективним і навіть згубним.

¹ Коваленко Г. О. Чого можна ждати від Державної Думи / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 14. – С. 2-3.

Серед бажаних заходів, які сприяли б посиленню позицій національних партій, вказувалося на завчасне визначення спільних кандидатів від демократичних сил, за яких змогли б віддати свої голоси усі виборці. Такими кандидатами, на думку редакції, мали бути люди «... чесні, щирі, розумні та сміливі, яких не могли б збити з пантелику ні «Киевлянин», ні «Віче», ні «Почаївські листки» та інші періодичні видання¹.

Отже, співробітники часопису значні зусилля приділяли політичній освіті населення. З цією метою на сторінках газети постійно діяла рубрика «Державна Дума», у якій періодично подавалася інформація про хід партійних зібрань та прийняті на них резолюції. Публікувалися також матеріали з аналізом програмних вимог діючих партій, що було особливо важливо в інформативному плані для більшої частини населення, яке в основній масі мало знало їх роботу.

Незважаючи на те, що часопис «Рідний край» був виданням позапартійним, редактори стояли на демократичних засадах розвитку суспільства і їх симпатії належали партіям ліберально-демократичного спрямування.

Якщо про діяльність прихильних до уряду політичних сил громадянство могло дізнатися з кожної газети та з телеграм Петербурзького телеграфного агентства, яке охоче подавало подробиці їх діяльності, то робота, яка проводилася українськими національними політичними силами, у пресі майже не висвітлювалася. Про успіхи цих організацій суспільство дізнавалося досить рідко. Саме тому редакційний колектив часопису «Рідний край» приділяв велику увагу висвітленню різних аспектів діяльності українських партій².

Зокрема, у статтях часопису «Рідний край» повідомлялося про наслідки поділу РУПу на «Спілку» та УСДРП. На їх думку, в той час, як «Спілка»

¹ Коваленко Г. О. Чого можна ждати від Державної Думи / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 14. – С. 2-3.

² Коваленко Г.О. Державна Дума / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 9. – С. 5-7.

зневажливо дивилася на значення національних організацій і національного питання, програма робітничої партії (УСДРП) містила конкретні пропозиції спрямовані на політичне об'єднання українських сил і розв'язання національного питання¹.

Авторський колектив прихильно ставився і до кадетської партії. Хоча кадети виражали своє незадоволення національною частиною програми УСДРП, стверджуючи, що дана політична сила не виражає першочергових потреб українського народу. Цю партію піддавали критиці насамперед за те, що її представники не бажали досягнення автономії України у складі Російської імперії².

З метою кращого інформування своїх читачів про події політичного життя, редактори часопису «Рідний край» також регулярно робили огляд матеріалів, які були вміщені на сторінках іншої української та зарубіжної преси. Крім цього, особливий інтерес становлять передові редакційні статті на політичні теми, які писали переважно Г. Коваленко, М. Дмитрієв, Г. Маркевич.

На сторінках часопису «Рідний край» періодично друкувалися звернення до виборців із закликом перевірити правильність внесення до списків їхніх прізвищ, щоб запобігти можливого позбавлення громадян права голосу під час голосування. Друкувалися також адреси, за якими у разі потреби можна було звернутися за юридичною консультацією.

Таким чином, на сторінках часопису широко висвітлювалися головні напрями діяльності національних партій та давалася різнобічна оцінка роботи, яку вони проводили. Авторський колектив часопису «Рідний край» не залишався осторонь пропаганди серед громадськості національних партій,

¹Коваленко Г.О. Українські послы в думі // Г. О. Коваленко / Рідний край. – П., 1906. – Число 9. – С. 9-10.

² Коваленко Г.О. З'їзд делегатів Українських Демократичних організацій, 17-18 квітня 1906 року / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 17. – С. 7-8.

закликаючи її брати активну участь у політичному житті країни. Особливу увагу звертали на відповідність партійних програм потребам народу а також на організованість і злагодженість у їх роботі.

Така діяльність приносила плідні результати. Зокрема, Г. Коваленко у статті «Вибори до Думи» відзначав зростаючий інтерес серед селянства до політичного життя, його прагнення обрати до Думи дійсно достойних кандидатів, які б навіть в найскладніших умовах змогли відстоювати народні інтереси¹.

Загалом кореспонденти часопису «Рідний край» відзначали позитивні зрушення в українському громадському житті, які сталися під час 1905-1907 рр. Події 1905-1907 рр. дали змогу друкувати твори художньої літератури, видавати українські газети та політичні брошури, створювати українські товариства тощо. Дійсно, перша російська революція 1905-1907 рр. мала велике значення в історії. На боротьбу з царизмом піднялися поневолені народи, зокрема український. Революція значною мірою перебувала під впливом соціал-демократичного руху.

Але, нажаль, уже в ході революції 1905-1907 рр. такі оптимістичні сподівання працівників часопису «Рідний край» були розвіяні наступом царизму на революційно-демократичні сили та національно-визвольні сили. Указ імператора від 3 червня 1907 р. про розпуск Другої Державної Думи знаменував собою закінчення революції. Головні причини поразки полягали в недостатній міцності союзу демократичних сил країни, зокрема робітничого класу і селянства; розколі в соціал-демократичному русі. Якщо більшовики вимагали рішучого повалення царизму, то меншовики наполягали на реформах у межах існуючого буржуазного ладу. Більшість армії ще не підтримувала боротьбу народу і придушила його революційний виступ. Хоча революція й не

¹ Коваленко Г.О. Вибори до Думи / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 14. – С. 2-3.

розв'язала свого головного завдання – повалення царизму, але вона стала школою революційної боротьби трудящих мас Росії¹.

Слідом за поразкою революції, країною прокотилася хвиля репресій. У 1907-1909 рр. за участь у революційних подіях було засуджено понад 26 тис. осіб. Протягом лише 1907 р. було закрито 100 газет, професійних спілок, а в 1910 р. – понад 440 професійних організацій. Особливо жорстоких ударів зазнали більшовицькі організації. Було заарештовано багато членів Київської, Одеської, Ніжинської, Конотопської, Полтавської, Харківської та інших соціал-демократичних організацій. Зауважимо, що в боротьбі з демократичним рухом царизм спирався на так звані чорносотенні організації. Серед них найвідомішими були «Союз руського народу» та «Союз Михаїла Архангела». До речі, характерною ознакою цих чорносотенних організацій був запеклий шовінізм, а їх гаслом – «Бий інородців!»².

Безумовно, період реакції не заглушив наростання революційного руху. Уже в другій половині 1910 р. робітничі страйки охопили Петербург, Москву, Київ, Катеринослав, Одесу, Миколаїв, Херсон. Протягом 1910-1911 рр. в Україні відбулося близько 450 селянських виступів. Хвиля протесту прокотилася країною у зв'язку з розстрілом у березні 1912 р. на річці Лені учасників демонстрації — робітників золотих копалень. У березні 1914 р. заборона святкування дня народження Т. Шевченка призвела до масових демонстрацій студентів у Києві та інших містах. Для розгону демонстрантів було послано загони поліції і козаків³.

¹ Дорошенко В. В. Українство в Росії: Новіші часи / В. В. Дорошенко. – Відень, 1916. – С.34-45.

² Нариси з історії українського національного руху / [відп. ред. В.Г Сарбей]. – К., 1994. – С. 44-56.

³ Семенко С. Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку ХХ століття / С. Семенко // Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С.358-379.

Поразка революції привела до погіршення умов випуску газет і журналів. Частина із них закрилася, численні партійні газети почали знову видаватися закордоном або нелегально. Більшість літераторів і журналістів перейшла від гострих політичних тем до релігійно-моральних і філософських роздумів.

Відстоюючи ті свободи, які були проголошені царським Маніфестом 17 жовтня 1905 р., редакційний колектив часопису, автори статей, активно виступали проти реакційних дій уряду та прихильних до нього партій, які були спрямовані на придушення українського національного життя. Співробітники часопису були переконані у тому, що коли уряд справді щиро бажав навести лад у країні і прагнув дати суспільству такі реформи, яких хотіла більшість населення, то повинен був зберігати нейтралітет у політичній боротьбі. Часопис засуджував дискримінаційні заходи уряду, спрямовані на придушення перших паростків демократичних свобод у державі¹.

Один з редакторів часопису Г. Коваленко у статті, яка присвячувалася підписанню царського Маніфесту, підсумовуючи ті зміни, які відбулися в Росії, зазначав, що країна за останні два роки не отримала нічого, окрім спалених маєтків, пограбувань, вбивств, заслань та розстрілів. На думку автора, політична реакція викликала в певних верствах суспільства реакцію інтелектуальну. В підтвердження цього зверталася увага на зниження активності інтелігенції, появу в її колах байдужості до суспільно-політичного життя та зменшення інтересу до культурно-просвітницької роботи².

Отже, саме тому для виведення країни з кризи журналісти часопису у своїх статтях прагнули не формальних, а справжніх політичних, економічних та культурних прав для усіх націй, які входили до складу Російської імперії. При

¹ Коваленко Г.О. Новий закон про вибори в Государственну Думу / Г.О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 1. – С. 3-4.

² Коваленко Г.О. З життя на Україні / Г.О. Коваленко // «Рідний край». – П.: 1906. – Число 6. – С. 8-9.

цьому, насамперед, зверталася увага на проблеми та перспективи суспільно-політичного та культурного розвитку українських земель.

В подальші роки авторам часопису «Рідний край» довелося працювати в умовах ще більш жорстокої урядової цензури. Однак, незважаючи на це, редакційний колектив часопису у своїх публікаціях завжди відстоював національні інтереси українського народу. Слід відмітити, що кореспонденти часопису не завжди могли відкрито висвітлювати свої думки щодо найбільш гучних та резонансних подій, які відбувалися в країні. Існуючим законодавством на сторінках преси заборонялося «прилюдне поширення будь-яких статей чи інших повідомлень, які збуджували вороже ставлення до уряду»¹. Саме тому, щоб накласти на видання штраф, конфіскувати тираж або ж піддати його арешту було достатньо найменшої підозри на нелояльність його авторів до існуючого державного устрою. У зв'язку з цим, критикувати діючий уряд слід було дуже обережно.

Не дивлячись на обережність, редактори видання неодноразово потрапляли під нагляд представників влади. Так, 24 вересня 1908 р. Київський тимчасовий комітет у справах друку постановив накласти арешт на № 32 газети «Рідний край» і попросив Київського прокурора притягнути редактора Олену Косач до кримінальної відповідальності².

Таким чином, діяльність часопису «Рідний край» відбувалася у складних суспільно-політичних умовах. Одним із головних напрямків роботи «Рідного краю» було ознайомлення українського суспільства з політичними подіями, які проходили в країні.

Аналіз публікацій, вміщених у часописі, дає можливість скласти загальну картину політичних симпатій редакційного колективу видання. Кореспонденти

¹ Коваленко Г.О. До наших читачів і прихильників «Рідного краю»/ Г.О.Коваленко // «Рідний край». – П., 1906. – Число 47. – С. 8-9.

² Бурдега Т. Відродження української преси у Наддніпрянській Україні (1905-1907) / Т. Бурдега // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Випуск 11. – С. 163.

часопису «Рідний край» мали свою чітко сформовану позицію у поглядах на те, якими мають бути головні напрямки суспільного та політичного розвитку країни і на місце українського народу в тих процесах, які відбувалися в російському суспільстві.

На початку видання часопису його співробітники покладали значні сподівання на ті зрушення, які мали місце в країні після подій 1905-1907 рр. Однак з часом ця ейфорія змінилася більш жорсткими та реалістичними оцінками, пов'язаними з революційними подіями.

3.2. Соціально-економічне життя на сторінках часопису

У полі зору авторів і співробітників «Рідного краю» були питання, що стосувалися не лише суспільно-політичного, але й соціально-економічного життя країни. «Хліб тілу та просвіта душі – от дві найперші народні потреби, – писалося в одній з передових статей «Рідного краю», – коли вони не задоволені, то не можна сподіватися, що народ почуватиме себе щасливим, задовольнившись у всіх інших потребах»¹. Тому висвітлення соціально-економічного життя країни на сторінках часопису було однією з передових тем.

Редакційний колектив часопису «Рідний край» зазначав, що події 1905-1907 рр., крім покращення свободи слова та більшої свободи в політичному житті, ніяких змін, які б зачіпали більш нагальні соціально-економічні потреби селянства та інших верст населення, не принесли. Розуміючи необхідність зміни ситуації, яка склалася в країні, авторський колектив «Рідного краю» виступав за необхідність реформування економічного життя країни. Щоб довести необхідність цих змін, на сторінках журналу періодично подавалися аналітичні огляди розвитку економіки України.

Редакція «Рідного краю» неодмінно пов'язувала з політичними проблемами економічні негаразди, яких було багато в країні. Так, аналізуючи причини зубожіння українського села, в одному із номерів у кінці лютого 1906 р. редакція зазначала, що в цих бідах народу винне «державне хазяйнування»: «Дорого у нас все, до чого не кинься, а все через те, що дуже високі непрямі видатки накладають на чай, цукор, горілку, на сірники, на товар, що йде з-за кордону. Тільки й дешево в нас, що життя і людська праця. Ніде в Європі так не знущаються з людей і так мало не платять, як у нас... Доки в державі сам народ не матиме сили й права в своїх руках, доти не буде доброго християнського хазяйнування. Селянинові треба землі. Доступитися до неї

¹Коваленко Г.О. Огляд минулого року / Г. О Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 1. – С. 2-3.

трудно», тому, на думку редакції, треба, щоб земля належала селянам. «Але як це зробити?» – запитувала редакція і відповідала: «Коли землю почнуть вільно продавати й купувати, то скоро її скуплять грошові люди і хлібороб знову буде без землі. Через те треба так зробити, щоб земля тая не купувалась й не продавалась, а належала цілому народові й давалась за невеликі гроші тому, хто її оброблятиме, в оренду, й доти, доки схоче її обробляти»¹.

В 1906 р.у великій кількості губерній народ пережив ще одне лихо – голод. Державний уряд хотів допомогти лихові народному, не бажаючи дати волі народним силам, щоб вони самі взяли за допомогу. Допомогти голодним людям уряд хотів власними силами, не вдаючись за допомогою ні до земств, ні до інших громадських установ. Вся справа допомоги голодним велася від міністерства внутрішніх справ і була доручена підрядчикам. Населення надіялось, що нове життя переможе, що в другу Думу теж увійде багато людей, прихильних до справедливого життя, з твердою волею. Звичайно, які будуть депутати так вершитимуться справи².

Під час першої Російської революції однією з наймогутніших сил, що виступила проти царизму, було селянство. Про це неодноразово наголошували автори статей часопису. Участь селянства у революції була зумовлена невирішеністю аграрного питання. Для того щоб якось зменшити соціальне напруження на селі, зміцнити свою соціальну базу і при цьому зберегти залишки поміщицької системи землеволодіння, уряд протягом 1906-1910 рр. видав низку законодавчих актів, що дістали назву Столипінської аграрної реформи³.

¹Падалка Л. Оповідання з історії українського народу /Л. Падалка // «Рідний край». – П., 1906. – Число 39. – С.7-9.

²Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України // Крупський І. В. – Л., 1995. – С. 5-7.

³Коваленко Г. О. Огляд минулого року / Г. О. Коваленко // «Рідний край». – П., 1910. – Число 1. – С.3-4.

Суть реформи полягала в тому, що вона дозволяла закріплювати у приватну власність ділянки общинної землі, що перебували в користуванні селян. Зазначимо, що у здійсненні реформи уряд опирався, насамперед, на заможне селянство.

Голова царського уряду Петро Столипін наголошував, що реформа розрахована на «міцних і сильних», сподіваючись, що куркульство та інші заможні верстви населення будуть «перепорою для розвитку революції»¹.

У 1906-1915 рр. по всій Росії у приватну власність закріпили землю понад 2 млн. дворів, що становило 22,1 % загальної кількості общинників. В Україні реформа мала характерні особливості. У результаті того, що в багатьох районах України общинне землекористування не набуло такого розмаху, як у Росії, а на Правобережжі та в Полтавській губернії його не було вже з XVI ст., процес переходу землі у приватне користування відбувся швидко. Однак якщо на Правобережжі з общини виокремилися майже 48,6% членів, то на Лівобережжі – лише 20,5 %. Реформа значно поліпшила становище багатих селян і водночас призвела до подальшого розорення бідняків, які здебільшого змушені були продавати землю, закріплену реформою як їхню особисту власність. Свою землю продали 32 млн. господарств, що вийшли з 1260 тис. найбідніших общин. Це спричинило подальше розшарування селянства. В Україні за 1905-1916 рр. кількість бідняцьких господарств збільшилася з 44 до 57 %.

Реформа передбачала також переселення селян із центральних районів Росії до Сибіру. Уряд розраховував, що цим вдасться підштовхнути розвиток куркульських господарств у центральних районах країни і водночас забезпечити освоєння нових земель на Сході Росії. Протягом 1906-1912 рр. переселилося понад 2 млн. 600 тис. осіб, з них з України – близько 1 млн. Однак набідувавшись на новому місці, 70 % переселенців змушені були повернутися додому. Столипінська аграрна реформа мала як позитивні, так і

¹Олена Пчілка. По Україні / Олена Пчілка // «Рідний край». –П.,1910. – Число 1. – С.13-14.

негативні наслідки. Прогресивне полягало в тому, що реформа спрямовувалась на подальший розвиток села, формування куркульських фермерських господарств. Проте вона не усунула поміщицької форми землеволодіння¹.

Одним із глобальних питань на початку ХХ ст. для селян залишалося вирішення земельного питання. Відверті ж заклики до безкоштовної передачі землі у селянські руки на сторінках видання лунали постійно. Б. Грінченко, стверджував, що уся земля повинна перейти до селянських рук без викупу².

Розгляд цих питань змусив авторів часопису звернути увагу на діяльність селянського банку, який займався торгівлею землями. Щоб хоч якось допомогти селянам уникнути цих та інших ризиків, редакційний колектив часопису «Рідний край» періодично вміщував на сторінках газети публікації, присвячені правовій освіті населення. У цих статтях подавалися пояснення до правил, за якими земельний банк надавав селянам гроші під заставу надільних земель. Тут же читачі мали змогу ознайомитися з положеннями законів, які регулювали процедуру надання банком позик, а також із можливим ризиком, що могли виникнути у зв'язку з їх отриманням.

Підводячи підсумок діяльності селянського банку, автори часопису «Рідний край», підкреслювали, що він сприяв лише заможним селянам і поміщикам спродувати землю за високими цінами. Справжньою ж метою діяльності цієї установи, на їх думку, мав би бути продаж землі тому, хто її дійсно потребував на вигідних для незаможних селян умовах. Критикувалася робота земельних комісій. Редакторський колектив часопису відзначав, що більшість їх членів становили чиновники та великі землевласники, у той час як представники селянства завжди були в меншості й не мали змоги суттєво впливати на хід діяльності даних комісій. Також треба зазначити, що половина

¹ Нариси з історії українського національного руху / [відп. ред. В.Г Сарбей]. – К., 1994.–С. 44-56.

² Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України // І. В. Крупський. – Л., 1995. – С. 5-7.

членів комісій не мали досвіду в земельній справі і навряд чи могли успішно виконувати покладені на них функції.

Визнаючи просвітницьку роботу серед населення одним із найбільш дієвих засобів захисту економічних прав селян, газета надавала різнобічну інформативну підтримку українському селянству в земельних питаннях. Зокрема, на сторінках газети вміщувалися практичні поради щодо купівлі та продажу землі, правильного оформлення документів, необхідних для цього, проводилося ознайомлення населення з новими законами, які стосувалися права на земельну власність тощо. Часопис «Рідни край» відстоював право селян на отримання нових земельних площ для ведення власного господарства на прийнятних для них умовах і за доступними цінами. У зв'язку з цим лунали слова критики на адресу селянського банку, який, за словами кореспондентів часопису, занадто завищував ціни на землю, яку продавав, а також зверталася увага на малу ефективність роботи земельних комісій.

У публікаціях часопису з перших днів його існування висловлювався сумнів у тому, що переселення й справді зможе в повній мірі вирішити земельні проблеми. Насамперед, зверталася увага на хаотичність та неорганізованість процесу переселення. Для більшої переконливості наводилися також статистичні дані, які доводили, що нестачу земель, від якої потерпав український народ, не можна було задовольнити лише казенними та удільними землями. Наприклад, у статті «Земельне питання і переселення» повідомлялося, що лише більш-менш заможні переселенці залишалися господарювати на нових місцях, у той час як 70% переселенців середнього достатку жалкували про переїзд на нове місце, а ще 30% поверталися розореними і повністю збіднілими в Україну¹.

Окрім труднощів, пов'язаних з необхідністю переселення, часопис «Рідний край» наголошував ще й на тому, що уряд не піклувався про забезпечення переселенців повноцінним медичним обслуговуванням,

¹Земельне питання та переселення // Рідний край. – П., 1906. – Ч. 4. – С. 7-8.

облаштуванням доріг, не надавав достатньої грошової допомоги тим, хто наважився на переїзд. Обіцяючи переселенцям землі, уряд не здійснював і десятої частини із тих обіцянок, які давав їм.

Безземельність, нестача землі змушувала багатьох селян емігрувати за кордон. Зважаючи на брак інформації про деякі аспекти цього питання, досить часто читачі часопису «Рідний край» зверталися до редакції з проханням надати їм більше докладну інформацію про умови виїзду до Канади, Сполучених Штатів Америки чи Південної Америки. Авторський колектив часопису інформував своїх читачів про ці питання, вказуючи також на численні ризики, які чекали тих, хто все ж таки відважувався на подібний крок¹.

Таким чином, автори публікацій, вміщених у часописі «Рідний край», застерігали селянство не поспішати з переселенням до інших регіонів імперії та з виїздом за кордон. Зверталася увага громадськості на відсутність відповідної організації цього процесу, на потребу всебічного вирішення питань, пов'язаних із облаштуванням життя переселенців на території Росії. Співробітники часопису застерігали й від небезпек, пов'язаних із еміграцією за кордон.

Оцінюючи розвиток тваринницької галузі на Херсонщині, Бессарабії та Поділлі, кореспонденти часопису «Рідний край» відзначали, що тваринництво цих регіонів знаходиться у стані глибокого економічного занепаду. Брак землі, податковий тягар, неврожаї та ряд інших обставин змушували селян продавати худобу. Це стало причиною стрімкого падіння її чисельності і, відповідно, кризи цілої тваринницької галузі².

Ще одним із факторів погіршення умов діяльності українських сільськогосподарських виробників називалася неконкурентоздатність їхньої продукції у порівнянні із значно дешевшою імпоротною сировиною, яку у

¹Савицький М.П. Про земельну ренту / М. П. Савицький // Рідний край. – П.,1907. – Число 9. – С. 2-3.

² Коваленко Г. О. До наших читачів і прихильників «Рідного краю» / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П.,1906. – Число 47. – С. 8-9.

величезних кількостях ввозили з-за кордону. З цього приводу у статті Г. Коваленка «З життя Наддніпрянщини» говорилося, що хліб в Одесі в 1908 р. став настільки дорогим, що місцеві млини почали закуповувати пшеницю, привезену з Аргентини. Бідні сім'ї, знаходилися у скрутному становищі¹.

Причиною такого складного стану речей у сільському господарстві називалася офіційна політика уряду, спрямована на «... опіку над кожним кроком життя і нищення всякої громадської ініціативи й місцевих народних культур». Надання ж селянам більш сприятливих умов для господарювання, на думку авторів часопису «Рідний край», могло допомогти подолати кризу, яка виникла у сільському господарстві.

Публікуючи на своїх сторінках статті про проблеми розвитку сільського господарства, працівники часопису критикували також місцеві періодичні видання через недостатньо глибоке висвітлення ними цих питань. Кореспонденти часопису «Рідний край» відзначали, що, наприклад, в одеській пресі неможливо було знайти хоч яку-небудь добру пораду селянам, прихильне ставлення до села чи співчуття до проблем сільських жителів². Натомість авторський колектив часопису «Рідний край» не боявся піднімати вищезгаданих питань. Так, автори статей, розмірковували у своїх публікаціях про долю українського села, не ідеалізували селян, а зображали їх такими, якими вони були. Вони не замовчували ні морального стану селянства, ні його схильності до крадіжок та розбоїв, причиною яких було складне соціально-економічне становище сільських жителів³.

¹ Коваленко Г.О. Скільки в Полтавщині землі і кому вона належить «Рідного краю» / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 9. – С. 6-8.

² Там само.

³ Коваленко Г.О. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 9. – С. 5-6.

Григорій Коваленко, маючи значний досвід втілення передових технологій господарювання на селі, охоче ділився своїми знаннями на сторінках газети з читачами. На сторінках часопису «Рідний край» популяризувалася також інша література, яка містила поради з методики обробітку землі в різних регіонах країни, а також знайомила селян з особливостями різноманітних ґрунтів та допомагала успішно провадити сільське господарство. Однією з таких праць, на яку звернули увагу кореспонденти часопису «Рідний край», стала книга О. Мицюка «Про піски Полтавщини та їх задобрювання». У ній розповідалося про способи боротьби з пісками, які у цьому регіоні займали значну частину земельних площ і чинили цим значні збитки місцевим господарствам¹.

Отже на шпальтах часопису «Рідний край» висвітлювалися найновітніші методи ведення господарства та обробітку землі, які допомагали селянам отримувати вищі врожаї і тим самим покращувати своє економічне становище. Питання, які були актуальними для українських селян, також раз-у-раз порушували у своїх статтях співробітники і кореспонденти часопису. У своїх статтях вони висловлювали думки про те, що селянство було нездатним в повній мірі відстояти свої громадські права².

Саме такі обставини змусили редакційний колектив часопису «Рідний край» вдаватися до здійснення активної просвітницької роботи серед сільського населення. Визнаючи принцип верховенства права в суспільному житті, співробітники часопису «Рідний край» засуджували акти самосуду без суду й слідства, які стали звичним явищем у сільській місцевості і жертвами яких дуже часто ставали невинні люди.

¹ Коваленко Г.О. Як здобути землю хліборобам? «Рідного краю» / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 15. – С. 2.

² Коваленко Г.О. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 9. – С. 5-6.

У рамках просвітницької роботи, на сторінках газети друкувалися також пояснення до законів про продаж землі через селянський банк, розповідалося про удільні землі, поширення кооперації тощо¹. Зважаючи на це, одним із найбільш дієвих шляхів забезпечення економічних прав селян авторський колектив часопису «Рідний край» вважав поширення у сільській місцевості кооперативного руху, який у післяреволюційний період став могутнім фактором громадського життя. Кількість кооперацій в Україні значно збільшилася після подій 1905 р. Зважаючи на це, закономірним було зростання інтересу населення до цього питання. Читачі часопису «Рідний край» зверталися до редакційного колективу часопису з проханням надати інформацію про те, як заснувати та ефективно організувати роботу кооперативних товариств, а також ознайомити їх із законодавчою основою, необхідною для цього².

Часопис «Рідний край» значну увагу приділяв висвітленню діяльності позичкових товариств та іншим формам кооперативного руху, закликаючи селян самим дбати про себе. У такого роду статтях описувалася історія окремих товариств або ж подавалася теоретична інформація про організацію їх діяльності. Також пояснювалося, яку користь від кооперації отримувало село і давалися поради щодо ефективнішої організації роботи цих товариств.

З цією метою на сторінках часопису «Рідний край» також широко висвітлювався хід різноманітних кооперативних з'їздів, які проходили як в Україні, так і по Росії в цілому. Одним із таких заходів, якому кореспонденти газети приділяли значну увагу, став перший всеросійський з'їзд кооператорів, який відбувся в квітні 1908 р. у Москві. Метою цього заходу стало створення організації, яка змогла б об'єднати у собі всі кооперативні інституції та

¹ Падалка Л. Про вжитки Полтавських хліборобів / Л. Падалка // Рідний край. – П., 1906. – Число 45. – С. 2-3

² А. К-о. Закон про заставу надільних земель «Рідного краю» / А. К-о // Рідний край. – П., 1906. – Число 47. – С. 2-3.

обговорення проблем, пов'язаних із законодавчим регулюванням цього руху й станом його розвитку на селі¹.

Всі питання, які підіймалися та обговорювалися у ході роботи з'їзду, висвітлювалися на сторінках часопису «Рідний край». Характеризуючи роботу цього з'їзду, М. Грушевський відзначав, що ділова, серйозна атмосфера захопила всіх його учасників. Однак небезпідставно побоюючись репресій до всіх, хто був причетний до цього заходу з боку уряду, співробітники часопису «Рідний край» у своїх статтях застерігали від політизації питань, які планувалося розглядати в ході роботи з'їзду².

Автори часопису «Рідний край» звертали увагу на те, що учасники цього зібрання обов'язково повинні були розглянути ситуацію, пов'язану з тяжким фінансовим становищем шахтарів. Також говорилося про те, що власники т.зв. «громадських» крамниць, у яких товари видавалися робітникам у борг, дуже завищували ціни на них. Автор публікацій наголошував на необхідності відкривати тут справжнє позичково-ощадне товариство, яке б опікувалося добробутом своїх членів.

Статті, розміщені в «Рідному краї», надихали селян пропагувати різноманітні форми кооперативного руху серед своїх односельців. Одним із таких читачів був житель с. Єрки Звенигородського повіту П. Олофинський, який працював над відкриттям товариських крамниць у населених пунктах своєї волості. Щоправда, на заваді цьому стало масове переселення людей до північних регіонів Російської імперії. Населення, за словами дописувача, в першу чергу цікавилось вирішенням земельного питання.

Незважаючи на складні суспільно-політичні та економічні умови, пропагування в українському суспільстві поширення в сільській місцевості

¹ Падалка Л. Кооперативний з'їзд / Л. Падалка // Рідний край. – П., 1908. – Число 4. – С. 2-3

² Олена Пчілка. До закриття кооперативного з'їзду / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1908. – Число 5. – С. 6-7.

кооперацій, позичкових, споживчих та хліборобських товариств давало плідні результати. Наприклад, у Київській губернії х кількість зростала з трьох у 1904 р. до 193 у 1907 р., на Поділлі – з 18 в 1905 р. до 200 у 1908 р., а в Харківській губернії – з двох у 1905 р. до 50 у 1907 р.¹

У численних листах, які передплатники часопису «Рідний край» надсилали на адресу її редакційного колективу, зазначалося, що «... статті ці пішли [...] селянам на величезну користь, бо селяни цією справою дуже цікавляться»². Отже, розвиток кооперативних організацій співробітниками часопису «Рідний край» розглядався необхідною передумовою для підняття сільського господарства. Цей зумовило широку пропаганду на сторінках газети діяльності цих товариств. Часопис «Рідний край» став друкованим органом, який надавав інформацію та практичну підтримку українським кооператорам, що позитивно впливало на темпи поширення цього руху в Україні.

Окрім проблем розвитку вітчизняної промисловості та сільського господарства, на сторінках видання всебічно обговорювалося питання, які виникали в процесі роботи інших важливих установ. У першу чергу, це стосувалося діяльності земств. Співробітники газети досить часто звертали увагу своїх читачів на труднощі, які виникали в процесі діяльності цих органів. Також говорили про шляхи подолання цих проблем та про перспективи їх подальшої діяльності.

Зверталася увага громадськості на недостатнє фінансування земств. У багатьох статтях говорилося, що через відмову людей сплачувати податки до земств у багатьох регіонах вимушено закривалися школи, лікарні, агрономічні склади, книгарні. Однією з причин незадоволення роботою органів місцевого самоврядування називалося те, що діяльність земств була надто залежною від

¹ Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – С. 264.

² Олена Пчілка. До закриття кооперативного з'їзду / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1908. – Число 5. – С. 6-7.

місцевих адміністрацій, на чолі яких стояли люди, які, здебільшого, не мали нічого спільного з народом, а піклувалися виключно про свої власні інтереси. Увага читачів акцентувалася на тому, що всі земства перебували в руках представників окремих класів, станів – найбільш маєтних дворян та чиновників, які були прихильними до урядових кіл. Через це вони не були зацікавлені у вирішенні наболілих соціальних питань в інтересах широких верст трудового сільського населення. Цю ситуацію ускладнювало й те, що місцеві земства склалися з невиборних людей, які опинилися в реакції та були «...натхненні тим бюрократичним духом, от якого гинуло все живе»¹. Це призводило до того, що діяльність органів місцевого самоврядування стояла осторонь від громадського руху, без усякого впливу на неї з боку широких верст суспільства. Авторський колектив часопису «Рідний край» був переконаний, що за цих обставин земства були нездатними вирішувати в повній мірі всі нагальні проблеми, які стояли перед українським громадянством.

В одній із статей часопису, яка була присвячена земському з'їзду в Москві у 1907 р., зазначалося, що органи місцевого самоврядування лише тоді зможуть повноцінно виконувати завдання, покладені на них, коли їх буде реформовано на нових демократичних принципах². У зв'язку з цим однією з цілей реформування земств, на думку кореспондентів газети, мало стати забезпечення рівноправного представництва усіх верств населення у цих організаціях.

Оцінюючи діяльність земств, автори статей наголошували на тому, що вони знаходяться далеко від того стану, якого слід було б очікувати. Висловлювалася переконаність у тому, що, працюючи на підставі існуючих законів, земства були нездатними задовольнити нагальних потреб народу.

¹ Коваленко Г. О. Про земство / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1907. – Число 7. – С. 4-5.

² Коваленко Г. О. Закінчення земського з'їзду / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1907. – Число 10. – С. 2-3.

Авторський склад часопису був переконаний, що необхідна реформа місцевого самоврядування, яка повинна мати широкий громадський характер і не могла більше відкладатись надалі. У зв'язку з цим, реформування земств визначалося одним з найважливіших завдань, розв'язанням яких мусила зайнятися Державна Дума¹.

Велика кількість статей була присвячена висвітленню діяльності профспілкових організацій, які захищали соціальні інтереси працюючих, в умовах реакції та утисків у різних сферах національного життя, захист прав робітників різних професійних категорій набув великої ваги. У 1905 р. профспілкам та іншим робітничим організаціям, які брали активну участь у визвольному русі, довелося зазнати переслідувань з боку влади. Однак, починаючи з 1906 р., почали з'являтися ознаки того, що ця криза минула і що серед робітників знову почав набувати популярності організаційний рух². На сторінках часопису неодноразово відбувалося обговорення створення робітничих організацій та профспілок.

Особлива увага приділялася страйковій формі боротьби робітників за свої права, а також їх юридичній освіті. «Рідний край» допомагав робітникам відстоювати свої права, розміщуючи на своїх сторінках розповіді про те, як це вдавалося зробити селянам в інших місцевостях. До редакції часопису надходила велика кількість листів, де розповідалося про те, що завдяки організованими страйками селянам вдалося домогтись здійснення їхніх вимог і підвищення заробітної плати. Такі відомості в результаті значно

¹ Дмитрієв М. А. Реформи місцевого самоврядування / М. А. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1907. – Число 20. – С. 9-10.

² Коваленко Г. О. Професійні спілки / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 9. – С. 7-8.

підбадьорювали селян і переконували їх у тому, що без боротьби за свої права неможливо було втримати вже здобутих політичних та економічних свобод¹.

Окрім цього, широко висвітлювалися з'їзди вже існуючих професійних спілок. У грудні 1906 р. організатор «Просвіти» на Полтавщині редактор часопису «Рідний край» Григорій Коваленко опублікував на шпальтах видання «Відкритого листа до співробітників». У листі зверталася увага на те, що у Києві досі не було профспілки, яка б об'єднувала працівників періодичних видань. Між тим, журналісти теж мали свої власні потреби, які можна було задовольнити лише об'єднавшись у власну профспілку. Розуміючи необхідність створення такої організації, автор статті звернувся до працівників всіх українських, російських, польських, єврейських та інших часописів демократичного спрямування із закликом активізувати роботу по створенню профспілки працівників періодичних видань². Однак, суспільно-політичні обставини не дозволили втілити ці плани в життя. Але сам факт того, що подібні питання піднімалися на сторінках української преси, свідчить про те, що профспілковий рух набув значного поширення в робітничому середовищі.

Автори часопису вважали, що одну з головних ролей у поширенні профспілкового руху в країні мала відіграти Державна Дума. У статтях автори домагалися прийняття Думою закону про свободу діяльності профспілкових організацій. Цей закон, на їх думку, міг би стати запорукою безпечного та стабільного розвитку робітничого руху в країні³. Нажаль, ані Дума, ані уряд не поспішали робити ніяких кроків у цьому напрямку. С. Петлюра у статті «Робітниче законодавство в минулому 1906 році», підбиваючи підсумки змін, які відбувалися в законодавчому регулюванні трудових відносин, відзначав, що

¹ Дмитрієв М. А. Поміж селянами / М. А. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1906. – Число 10. – С. 5-6.

² Коваленко Г. О. Лист до газетних співробітників / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 45. – С. 4-5.

³ Про професійні спілки та уряд // Рідний край. – П., 1906. – Число 46. – С. 7.

зміст проведених урядом реформ не відповідав актуальним вимогам та потребам нового життя і зробив логічний висновок, що уряд за цілий рік не зробив нічого для того, щоб хоч би частково вирішити робітничі проблеми¹.

Отже, впродовж 1905-1916 рр. авторським колективом «Рідного краю» було проведено значну просвітницьку роботу серед населення, спрямовану на підвищення його політичної та економічної освіти. Низький освітньо-правовий рівень знань сільських жителів співробітниками часопису вважався однією з головних причин складного матеріального становища більшості з них. Тому велику роботу було проведено авторами часопису, велася пропаганда широкої культурно-просвітницької роботи, метою якої було забезпечення економічної та соціальної захищеності працівників. Поряд з цим, на сторінках часопису відстоювалася думка про необхідність докорінного реформування всієї фінансової системи Наддніпрянської України.

Авторський колектив часопису «Рідний край» досяг значних результатів у просвітництві населення у роботі політико-правової системи. Ознайомлення суспільства з діючим законодавством, а також із успішним досвідом роботи робітників за свої права в інших регіонах країни та за її межами, допомагало трудовому населенню більш продуктивно відстоювати власні економічні права та інтереси не лише на своїх робочих місцях, але й у політичній сфері.

Статті, публікації, які вміщувалися на сторінках часопису «Рідний край», надавали українцям впевненості у своїх силах, навчали їх розуміти те, що без боротьби за свої права неможливо було втримати тих здобутків, які було досягнуто під час революційних подій 1905-1907 рр.

Таким чином, часопис «Рідний край», незважаючи на його недовговічність, зайняв провідне місце в українському інформаційному полі, заклав фундамент для подальшого розвитку української національно-патріотичної преси, і завдяки його діяльності український народ відчув себе

¹ Петлюра С. Робітниче законодавство в минулому 1906 році / С. Петлюра // Рідний край. – П., 1907. – Число 3. – С. 9.

політичною нацією, здатною до творення своєї держави. Саме завдяки українській національно-патріотичній пресі українство у своєму політичному розвитку на початку ХХ ст. пройшло декілька етапів: етап українознавства, українофільства та українського націоналізму, які безсумнівно, були певним чином пов'язані між собою. Зокрема, в період українознавчого етапу викристалізовувалося питання про необхідність створення української державності, причому не лише в рамках слов'янської федерації, а й у формі самостійної держави. Етап українофільства позначився не лише поглибленням рефлексії над буттям народу, а й періодом «практичного українофільства», що виявилось в діяльності громад, земському русі, у спробах об'єднання всіх опозиційних та революційних елементів у боротьбі за конституцію, просвітництво мас тощо¹.

Пройшовши фазу українофільства, інтелектуальна еліта на початку ХХ ст. дійшла до декларування своєї українськості, стала, власне, українською². Без цілеспрямованої, систематичної діяльності української преси таке порівняно швидке пробудження українства, залучення його до активного політичного життя навряд чи могло б відбутися. Тому навіть після закриття часопису його місце могли зайняти лише такі видання, які продовжували лінію на національно-культурне відродження української нації, на автономію України. Для цього в суспільстві уже був підготовлений належний ґрунт, тому інших часописів українська нація, що пробуджувалася від політичного сну, вже не сприймала.

Періодичні видання виступали активними осередками національно-культурницького руху. Найширшого висвітлення в українській пресі набули

¹ Крупський І. В. «Національно-патріотична журналістика України» / І. В. Крупський. – Л., 1995. – С. 5-10.

² Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ-початок ХХ ст.): автореф. дис. ...докт. політ. наук: 23.00.01 / Кармазіна Марія Степанівна; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 1999. – С.20-27.

такі проблеми, як: українізація освіти; питання української мови, літератури, історії, етнографії; діяльність осередків “Просвіт”; розвиток національного мистецтва та ін. Українська преса мала величезний вплив на процес відстоювання права українців на вільний розвиток мови, освіти і культури, ставши головним засобом у пропаганді національно-культурницьких вимог.

За концептуальними підходами щодо вирішення національного питання і визначення перспектив державності України програми періодичних видань можна умовно поділити на дві групи: преса, що відстоювала ідею автономії України в складі демократизованої Росії, та періодика, що пропагувала ідею самостійної української держави. Теза автономного статусу України в складі Росії набула популярності в програмах переважної більшості періодичних органів. У пропаганді та відстоюванні національних вимог українських партій Наддніпрянщини преса відіграла значну роль, ставши найважливішим знаряддям впливу на національну свідомість українців.

Українська преса виступила активним осередком національно-політичного руху, каталізатором культурного життя в Наддніпрянській Україні в 1905-1907 рр. Національна періодика виступила головним засобом у пропаганді та відстоюванні національних вимог українства, відігравши роль виразника інтересів українського народу. Українська преса була могутнім чинником формування національної свідомості та важливою складовою національно-культурного та державотворчого руху.

Звичайно, царський уряд намагався не допустити розширення мережі української преси, забороняв її розповсюдження, стежив за тими, хто організовував її читання, причому нерідко розповсюджувачів і читачів преси навіть арештовували. Однак усе ж це мало допомагало.

Органічною ланкою в українській журналістиці перших десятиріч ХХ ст. був часопис «Рідний край» (1905-1916), в якому відбилися важливі події в історії українського народу, зростання його визвольних змагань, національних здобутків, розвиток національної культури. Журнал доносив до читачів усю

інформацію про перипетії суспільно-політичного та соціально-економічного життя і в ньому зафіксовані його найважливіші вияви й ознаки.

РОЗДІЛ IV.

ВІДОБРАЖЕННЯ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ВИМОГ УКРАЇНЦІВ

4.1. Відстоювання часописом «Рідний край» української мови та українізації освіти

Журнал «Рідний край» (1905-1916) зіграв яскраву роль в українському культурному рухові початку ХХ століття. Дослідивши історію видавничої діяльності тижневика та проаналізувавши його літературну спадщину, можемо стверджувати про непересічне значення цього часопису для перебігу культурних процесів, що відбувалися в Україні в той період і, звичайно ж, – про його значення для української культури в цілому. Заснування часопису та його видання не було раптовим, а стало закономірним наслідком тих суспільно-політичних подій, що відбувалися в Наддніпрянщині в перше десятиріччя ХХ століття, та розквіту української літератури і літературно-критичної думки цієї доби.

Не забезпечуючи повноцінного функціонування української мови в навчальних закладах усіх рівнів, не творячи власної художньої літератури та образотворчого мистецтва, не підтримуючи розвитку книгодрукування, годі було й сподіватися на стрімке поширення в суспільстві ідеї національно-державного відродження. Це чітко усвідомлювала українська інтелігенція початку ХХ століття.

Популяризація української мови та літератури як важливої складової формування національної свідомості українського народу і висвітлення національно-культурного життя України були тими ключовими завданнями, які мала на меті редакція «Рідного краю». Тому лівову частку матеріалів тижневика присвячено саме їх розв'язанню. Переважну більшість склали публікації, що висвітлювали проблематику збереження, захисту та розвитку української мови. Відслідковуючи матеріали часопису, дійсно, можемо стверджувати про виняткову увагу, приділену мовним проблемам. На сторінках

журналу впродовж 1905-1912 рр. публікувалися ґрунтовні дослідження, у яких висвітлено різні аспекти проблеми: у статтях Олени Пчілки, Бориса Грінченка, Агатангела Кримського, Миколи Дмитрієва та інших видатних і менш знаних українських культурних діячів і науковців¹.

Зокрема увага акцентувалася на тому, що депутати Державної Думи, українці за національністю, анічогісінько не зробили для захисту рідної мови в стінах парламенту. Серед таких депутатів згадувався кадет І. Лучицький, народний обранець від міста Києва, який раніше входив до Української Демократичної Радикальної партії. Після серії статей, присвячених цій темі та вміщених у тижневику, читачі «Рідного краю» почали надсилати цьому депутатові примірники журналу. В такий спосіб редакція дієво повпливала на формування громадської думки з даного питання. Робота народних обранців у стінах Думи перестала бути для людей байдужою. І сталося це завдяки публікації вищезгаданих статей. Як розповів Є. Чикаленко, депутат отримав близько 20 примірників часопису. Зрештою, І. Лучицький зробив виступ на засіданні Думи під час постатейного обговорення питання про мову викладання в школах національних меншин, у якому наголосив на прагненні українців здійснювати навчальний процес рідною мовою².

Дуже часто на адресу редакції журналу надсилали листи вчителі. В них вони висловлювали занепокоєння станом освіти в Україні. Сільські вчителі, як ніхто інший, розуміли, як шкодила дітям неможливість здобувати знання рідною мовою у стінах школи. Наприклад, педагоги однієї із сільських шкіл Подільської губернії писали: «...кожен, хто працює в школах, добре знає, скільки треба потратити часу, прикласти праці і умілості, щоб навчити читати і писати учнів, особливо молодших. Головна причина цьому – нерозуміння

¹ Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С. 358-379.

² Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917) – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 129-130.

учнями російської мови, на якій проводиться вчення»¹. В іншому листі зазначалося, що «... корисна праця в початковій школі на Україні через заборону рідної мови майже неможлива». І таких листів була незліченна кількість.

За кожної нагоди шпальти тижневика наповнювались розповідями про випадки успішної боротьби педагогів та громадських активістів за введення української мови у навчальний процес. Так, у 1913 р. до редакція журналу надійшло багато листів зі схвальними відгуками та всебічною підтримкою законопроекту єпископа Никона, який мав забезпечити дозвіл на використання української мови у навчальному процесі для найменших школярів – у початкових школах.

Один із таких листів від педагогів, що надійшов до редакції журналу в підтримку вищезгаданого законопроекту, розповідав про те, що плідно працювати в початкових школах на теренах України за умов заборони рідної мови було дуже складно, майже неможливо. Все тому, що вчителі мусили витратити багато зусиль лише на розтлумачення значень тих чи інших слів. У цьому листі також зауважувалось, що «...діти виснажують свій хист і сили, щоб запам'ятати кілька десятків чужих незрозумілим їм слів. І це буде до тих пір, поки в школах на Україні буде панувати чужа, а не рідна мова»².

Вчителі боялися бути звільненими з роботи і тому не могли відкрито робити своєму керівництву подібні заяви. Тому публікація таких листів на шпальтах української преси була чи не єдиним способом спротиву для багатьох

¹ Семенко С. Журнал Рідний край (1905-1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку ХХ століття / С. Семенко // Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С. 358-379.

² Коваленко Г. О. По Україні / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1907. – Число 1. – С. 3-4.

вчителів, дітей та їхніх батьків. Лише так вони могли висловити свою думку щодо цієї наболілої їм теми.

Отож, часопис «Рідний край» став тією трибуною, з якої українська інтелігенція могла гучно і відкрито заявити про свої національні вимоги. Першочерговою і найактуальнішою із них було зняття заборони з використання української мови в навчальному процесі освітніх закладів усіх рівнів, а особливо – початкових та середніх.

В рамках підтримки українізації вітчизняної освіти, співробітники часопису «Рідний край» також піднімали проблему введення та використання у навчальному процесі нових якісних україномовних підручників¹. Усі наявні на той час підручники та навчальні посібники для початкової школи розраховувалися на учнів російської національності, описували суто російські звичаї, побутові речі, природу, були далекі від українського народу. Вони були незрозумілі українському учневі і за мовою, і за добором усього матеріалу. Це значно затримувало засвоєння передбаченого програмою обсягу знань, гальмувало розумовий розвиток учнів².

Автори часопису наводили десятки прикладів негативного впливу російськомовних підручників на навчальний процес в українських губерніях. М. Грушевський, обґрунтовуючи необхідність збільшення дитячих видань рідною мовою, на сторінках часопису «Рідний край» звертав увагу на неприродність ситуації, за якої школа послаблювала й придушувала почуття рідної мови в населення³.

¹ Коваленко Г.О. Українська мова в народних школах / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Ч. 4. – С. 3-4.

² Кізченко В. І. Антиукраїнська система освіти / В. І. Кізченко // «Українське питання» в Російській імперії: [колективна монографія в 3-х частинах / відп. ред. В. Г. Сарбей]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. Ч. 1. – С. 128.

³ Там само. – С. 128.

Виходячи з цього, часопис «Рідний край» ще в 1906 р. акцентував увагу своїх читачів на необхідності домагатися видання на території України достатньої кількості підручників, які б містили пояснення рідною мовою та зразки української словесності з описами українського життя; якісних і в достатній кількості.

Отож, не зважаючи на позицію уряду з даного питання, редакція журналу відкрито заявляла про гостру необхідність введення у навчальний процес підручників українською мовою, задля забезпечення повноцінного і всебічного розвитку підростаючого покоління.

Уряд створював низку комісій для перегляду положень про початкову школу. Однак, на жаль, законопроекти, представлені ними, мали половинчатий характер і не знаходили підтримки навіть у ліберальної думської більшості. Так, урядовий проект про всезагальну освіту, який було винесено на обговорення другої Думи, викликав різку критику більшості її членів і далі обговорень не пройшов¹.

Варто згадати, що авторським колективом «Рідного краю» проводилася кампанія по підвищенню загального рівня середньої освіти в Україні. Як наслідок, на сторінках тижневика нерідко висвітлювалося питання про занижений рівень навчання і невідповідність зростаючим потребам суспільства церковно-приходських шкіл. Кошти, витрачені на ці освітні заклади, прирівнювалися кореспондентами тижневика до спалення їх у печі. Всьому причина – відсталість цих шкіл, адже їхня навчальна програма була настільки вузькою, що крім Закону Божого та співів майже нічому не навчала. Контроль за роботою таких навчальних закладів також був мінімальним. В матеріалах «Рідного краю» особливо гострій критиці піддавалася складна ситуація в провінціях, де часто-густо не було інших шкіл, окрім міністерських та

¹ Кизченко В. Первая российская революция и культурный процесс на Украине / В. Кизченко. – К., 1984. – С.26.

церковнопарафіяльних, які, на думку кореспондентів часопису, навряд чи можна було вважати повноцінними початковими школами¹.

Церкві слід було залишити лише спеціальні духовні школи – так вважали кореспонденти. У зв'язку з цим часопис схвально зустрів рішення церковного синоду про введення у середніх школах нової навчальної програми, яке було прийняте у 1906 р., сподіваючись, що цей крок стане початком широких реформ у галузі освіти².

Окрім цього, Ф. Дурдуківський обґрунтував необхідність надання міським земствам дозволу відкривати та утримувати власні школи. Це, на його думку, могло підвищити якість освіти та сприяло б її демократизації. Також земства більш лояльно ставилися до питання українізації освіти. Підтверджує це той факт, що на Всеросійському з'їзді працівників земств у Москві, який відбувся в 1911 р., делегати від Харківського й Полтавського земств рішуче виступали за впровадження у початкових школах української мови³.

У багатьох публіцистичних і науково-дослідницьких розвідках, редакційних повідомленнях, рецензіях порушувалися питання українського досвіду мовного будівництва, функціональних можливостей української мови, мовної ситуації в Україні, використання української мови в освітній сфері, нормування української мови, націєтворчої функції рідної мови. Багато з них були відповіддю на злочинні дії царизму щодо української мови, української культури. Приміром, у статті «Про незрозумілу українську мову» М. Дмитрієв проаналізував співвідношення української літературної мови, вживаної письменниками, з народною розмовною мовою. Взаємозв'язок між ними

¹ Коваленко Г.О. Реформа духовних шкіл / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число. 10. – С. 10-11.

² Коваленко Г.О. Реформа духовних шкіл / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число. 10. – С. 10-11.

³ Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – С. 265.

існував завжди і, як слушно зауважив автор статті, був природним. Та мова, яку ми чуємо від простого селянина, або та, якою писали Тарас Шевченко та Григорій Квітка-Основ'яненко, – лише фрагмент мови «25 мільйонного народу»¹.

Микола Дмитрієв у своїй статті охарактеризував вплив екстралінгвальних чинників на розвиток мови, зауваживши, що, «виходячи з самісінької глибини народного життя, народної душі, мова росте, розгортається поруч з тим, як росте й розгортається народ і його культура взагалі (причому так було у всіх народів, так було з московською, так є й з українською мовою) і що цей поступ в Україні пригальмували різні заходи з боку імперії, з-поміж них і такий, як «русифікація української інтелігенції». Звернімо увагу на те, що згадана публіцистом тенденція, на жаль, охопила все ХХ століття, дійшовши і до наших днів. Думка «палкого совітника народу» М. Дмитрієва про те, що українці мали б значно кращу мовну ситуацію й досконалішу мовну політику, якби були ліпші умови розвитку рідної мови, якби «вони ... розгорнулися ... роботою не окремих людей, а усього народу», не викликає сумніву².

Поряд із проблемами політичних утисків української мови у статті «Про незрозумілу українську мову» розв'язуються власне мовознавчі питання – взаємозв'язок між питомою лексикою і запозиченнями, між літературною мовою і діалектами. У лексичному складі української мови, доводить автор, є справжні запозичення, а є такі мовні одиниці, які часто сприймаються як чужоземні, тому що ми їх «не знаємо, або у нас, в нашому селі, повіті вони не вживаються, або можна чути їх дуже зрідка»³, хоча насправді вони є частиною

¹ Олена Пчілка. Невідомий поет давнього часу / Олена Пчілка // «Рідний край» – П., 1909 – Число 3. – С. 2-4.

² Семенко С. Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку ХХ століття / С. Семенко // Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С. 358-379.

³ Коваленко Г. О. Українські катедри в університетах / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 21. – С. 5-6.

питомої лексики українського народу, котрий «живе на дуже широкому обширі землі», має різні говори, котрі слід не зневажати, а плекати. Дійсно, проаналізувавши історію розвитку української мови бачимо, що найбільшим джерелом збагачення літературної мови є саме діалекти.

В той же час, згадуючи Наддніпрянщину, М. Дмитрієв торкається дуже болісної для нашої мови теми – потреби цю мову захищати і відстоювати, підтримувати, всіляко сприяючи збереженню та розвитку. Також він посилається на досвід галичан, котрі на той час мали значно вищу національну свідомість і досвід національно-культурної діяльності. Автор не без гордості констатує, що цей регіон прокидається від національної сплячки і піклується про «вироблення української мови», яка «тепер... заведена не тільки по нищих, середніх школах, а і на деяких кафедрах двох університетів, у суді... Робити їм це дуже і дуже непросто, оскільки галичан «невеличка горстка (3 млн.), порівнюючи з тим, скільки українців живе в російській Україні (25 млн.)».¹ Як бачимо, описані Дмитрієвим роздуми про тодішній стан і статус української мови, на превеликий жаль, не втратили своєї актуальності і донині. Сьогодні, століття потому, маємо майже ідентичну мовну ситуацію в Україні.

Близькою до цієї ж тематики є публікація під назвою «Чи варто втрачати працю?», підписана криптонімом А.К.², в якій детально проаналізовано такі соціолінгвістичні проблеми, як мова міста і села, мова молодшого і старшого покоління, рідна мова і чужа мова, освіта чужою і рідною мовою, мова панівного і поневоленого народу. Головна тема – зросійщення українців і його ганебні наслідки для нашого народу, основний з яких полягає в тому, що багато «українців по крові» усвідомлено відрікаються від рідної мови.

¹ Грінченко Б. Український «Просвітно-Економічний з'їзд у Львові» / Б. Грінченко // Рідний край. – П., 1909. – Число 3. – С.10.

² А. К. Чи варто втрачати працю? / А. К // Рідний край. – П., 1906.–Число 39. – С. 5-7.

Українці та чужинці, яких у статті названо супротивниками української мови, живуть за принципом «відомо, що руському нелегко розуміти українську мову, але українцям розуміти руську мову зовсім не так трудно, бо вони щодня чують її по городах на базарах, в усіх урядових установах і вже добре помосковились»¹. На думку автора статті, причина такого мовного нігілізму полягає, насамперед, у тому, що «московський уряд не допускав розвитку мови української», домагався аби вона була вилучена з освітнього простору. Освіта ж «на чужій мові і по чужим звичаям знищувала душу українського народу», руйнувала «лагідні відносини молодшого покоління до старшого, відносини синів до батьків. Школяр, що спершу плакав, коли його дорікали «хохлацькою» мовою, через рік, через два свого вчення звекає до думки, яку йому вбивають з першого дня, начебто його рідна, українська мова не варта нічого, бо нею говорять тільки неосвічені мужики; всі ж, хто хоч трохи вчені, вживають мову книжну, себто московську. Переставши ходити до школи і не маючи більше, де прикладати свої невеликі знання московської мови, діти наших селян потроху її забувають і не можуть читати російських книжок, які ще й в школі було їм важко розуміти. Так все їхнє вчення здебільшого й зводиться ні на що»².

Але «Рідний край» не обмежувався самим лише привертанням уваги громадськості до невтішного становища української мови та акцентуванні уваги на необхідності її збереження. Видання торкалося тем і вищого рівня – таких, як розвиток і збагачення української літературної мови. Це і не дивно, зважаючи на те, що авторами часопису були українські літератори, поети та письменники. Так, важливим лінгвістичним проблемам присвячено розвідку

¹ Грінченко Б. Український «Просвітно-Економічний з'їзд у Львові» / Б. Грінченко // Рідний край. – П., 1909. – Число 3. – С. 10-12.

² Соколова Н. Мовні проблеми на сторінках «Рідного краю» (1905-1912) / Н. Соколова // Рідний край. – П., 2005. – №2(13). – С. 60-65.

Олени Пчілки «Наша літературна мова»¹. У ній ідеться про значення і специфіку літературної мови як особливого різновиду загальнонародної мови, обробленої майстрами художнього слова – Т. Шевченком, Марко Вовчком, П. Кулішем та ін. Автор не просто висловлює свої міркування, а закликає всіх, хто пише, хто несе слово людям, послуговуватися бездоганною літературною мовою. Вона звертає увагу на модну в той час практику творення нових слів письменниками, яка в цілому була позитивним явищем, оскільки літературна мова не може «зоставатися чимсь закостенілим, задубленим в одному стані, – вона має поширюватися», видозмінюватися. Головне для митця, наголошувала О. Пчілка, не лише «орудувати мовою по вимогах своєї думки», «творити слово по потребі», але й не втрачати почуття міри, не допускати розриву між живою мовою і штучним варіантом її – неологізмом, «не відходити від народної основи... від коренів і звичаєвих форм своєї народної мови»².

У центрі національно-культурницької програми «Рідного краю» стояла проблема національної освіти на Україні. Редакція часопису вважала, що серед реформ політичного та культурного життя реформа народної освіти повинна займати перше місце. «Одне з найбільш болючих питань для нас українців – є шкільне питання, питання життя або смерті українського народу»³. І ця думка є наскрізною у всіх матеріалах, що торкалися теми національної освіти. Кореспонденти «Рідного краю» гостро критикували 250-літню політику російського царату, котра призвела до втрати українцями своєї політичної та культурної незалежності, а також – своєї національної школи.

¹ Коваленко Г. О. По Україні / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1907. – Число 1. – С. 3-4.

² Пчілка Олена. Народна мова / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1907. – Число 2. – С.5.

³ Коваленко Г.О. Що пишуть по інших часописах / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 21. – С. 4-5.

Одним із кращих зразків висвітлення цього болючого питання є стаття М. Дмитрієва «Потреби народної освіти на Україні». В ній автор порушує тему освіченості українського народу, а також виступає зі зверненням до Міністерства освіти, в якому просить, аби освітні потреби українського населення постановити першочерговими. М. Дмитрієв у своїй статті згадує про губернський з'їзд учителів і діячів народної освіти, що пройшов 21 грудня 1905 р. в Полтаві. З'їздом було прийнято такі постанови: для українського народу народна школа повинна бути українською, влада повинна забезпечити шкільні бібліотеки українськими підручниками, в університетах – Київському, Харківському й Одеському мають відкриватися кафедри Української етнографії та історії¹. Також у цій статті автор зачіпає важливі питання, що стосувалися освітньої реформи і потребували безпосереднього нагального втручання Міністерства освіти.

Мовній проблемі в шкільній освіті присвячено і редакційну статтю професора М. Сумцова «Про заборону української мови в школі» та «Старая пісня отклоненія». Приводом її написання стало те, що уряд не задовольнив прохання Полтавської міської думи вести навчання українською мовою в школі імені І. Котляревського. Зауважимо, що в часописі «Рідний край»² було подано інформацію про школу імені Котляревського в Полтаві. «Будуючи пам'ятник Котляревському, – йшлося в ній, – виникла думка пошанувати славного українського письменника, присвятивши йому городську народну школу в Полтаві»³. Полтавська дума виступила з пропозицією, щоб у вищезгаданому закладі дітей навчали української мови та літератури, історії України,

¹ Дмитрієв М. А. Потреби народної освіти на Україні / М. А. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1906. – Число 11. – С. 4-5.

² Сумцов М. В. Полтава, 8 вересня (сентября) 1906 р. / М. В. Сумцов // Рідний край. – П., 1906. – Число 36. – С. 2-3.

³ Оленин М. Дні Котляревського в Полтаві 30-31 серпня 1903 року / М. Оленин // Рідний край. – П., 1906. – Число 36. – С. 5.

обґрунтовуючи це тим, що кожний народ має право на власну ідентифікацію, самовираження.

Рішення Міністерства освіти не стало несподіванкою – воно ухвалило за неможливе запровадити у школі українську мову викладання. У своїх публікаціях Сумцов докоряє «чинушам» за те, що проігнорували бажання полтавчан і тим самим образили «усіх свідомих українців». «Всяке насильство, – зауважує автор, – бридке, огидливе, насильству ж над словом, над мовою цілого народу нема ймення. Чоловіка можна убити та народ не може бути убитий, особливо його слово, бо то є неприступна духовна сила. Мова народу є щось невловиме, непереможне. Це така могутня оборона, порівнюючи з якою всі фортеці, броненосці – є ніщо... Слово не тільки охорона, а й нива для великих духовних жнив. Мова народу то єсть дорогоцінність і всякі образи йому є великий гріх проти Духа Свята».

Редакція двояко сприйняла дану публікацію. З одного боку, акцентувала увагу на її значущості, оскільки вийшла вона дуже на часі – коли актуалізувалося мовне питання, коли в Російській імперії почало декларуватися вільне життя націй. Але, в той же час, редактори тижневика не поділяли твердження професора Сумцова про те, що нібито ніякої біди не сталося б, коли «яка-небудь сотня дітей вчитиметься по-українському». Редакція вносить корективи: «...яка страшенна шкода є й буде до кінця віку, коли хоч один чоловік буде вчитись не на своїй рідній, материнській мові. Який же нещасний покривджений народ, коли йому через чисто гнобительські, людожерські, а часто й густо через невірне розуміння причин, що так або інак впливають на чоловіка, на його культуру, на його поступ, він буде психічно, морально і економічно позаду інших народів, що їм вільно розгортались у рідній сфері»¹.

І на сьогоднішній день, на жаль, є актуальним звернення професора Сумцова, вміщене в статті. Офіційно адресоване воно полтавчанам, але всім

¹ «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX-XX ст.). під. ред., В.Г. Сарбей. – К.: 1999. – С. 138-193.

зрозуміло, що насправді професор звертався до всіх свідомих українців: «Дуже радимо вам, як щирим українцям, швидше беріть листи та пишiть любенько до тих, хто йде під прапором вiльного слова i вiльної школи; тих, що дали зарок боротися за вашi права, за всенародною просвiту, щоб нi один хлопчик або дiвчинка не zostались без освiти, щоб для українських дiтей в українських селах наука мусила бути на українській, батьківській мовi, треба звернуть на цей бiк, бо iншi дороги заведуть в такi провалля, з котрих важко буде вибратись».

Ось так «Рiдний край» показував, наскiльки величезними за своїми масштабами були проблеми iснування української мови в Росiйській iмперiї загалом – розміщуючи на своїх шпальтах статтi, якi носять, на перший погляд, суто мiсцевий характер, як-от навчання українською мовою в одній iз полтавських шкiл. Адже помiж рядкiв у публiкацiї М. Сумцова ми чiтко бачимо пiдтекст, що це стосується не лише полтавчан, але й усiх українцiв, якi були позбавленi невидiмного права кожної людини – говорити, читати, здобувати знання рiдною мовою. А отже – втрачали нацiональну iдентичнiсть, ставали безрiдними, «безбатченками».

Високої оцiнки заслуговує стаття Бориса Грiнченка «Три питання нашого правопису. З додатком А.Ю. Кримського»¹. Ми знаємо, що внесок Б. Грiнченка у формування українського правопису є неоцiненим. «Вся Надднiпряньська Україна, – зауважував свого часу А. Кримський, – писала саме так, як навчав Грiнченко»². Борис Дмитрович вважав, що «правопис мусить бути таким, щоб, зостаючись науковим, вiн разом з тим був i якомога легшим до початкової науки i до дальшої науки рiдної мови. Бо коли вiн буде трудний, – трудно буде

¹ Коваленко Г. О. Українські кафедри в унiверситетах / Г. О. Коваленко // Рiдний край. – П., 1906. – Число 23. – С. 5-6.

² Кримський А. Ю. Твори: У 5 т. / А. Ю. Кримський. – К.: 1973. – Т.3.– С. 126-125.

дітям навчатися читати й писати, трудно буде й далі вивчитися правильно писати рідною мовою, а через це гальмуватиметься справа народної просвіти»¹.

Проблеми орфографії порушуються і в статтях А. Кримського, передусім у спеціальній розвідці «Чи справді важко вивчити правопис»², котрий, як і Борис Грінченко, переймався досконалістю правопису, його доступністю не лише для високоосвічених людей, а й для кожного пересічного українця.

Отже, великої уваги авторський колектив часопису приділяв питанню мовного оформлення матеріалу на сторінках «Рідного краю». Тому питання українського правопису було досить актуальним. Мова – це правопис, яким мали друкуватися українські газети та книги, піднімалося ще в 1905 р. українськими «Громадами», до складу яких входили Є. Чикаленко, Л. Жебуньов, С. Єфремов, М. Левицький. Члени київської «Громади», прагнучи до того, щоб «по обох боках Збруча був один правопис, як у поляків та інших народів», схвалювали фонетичний правопис, який був прийнятий у Галичині³.

Редакція журналу, турбуючись про свого читача, намагався зробити матеріал статей якомога зрозумілішим і доступнішим. З цією метою розміщували на сторінках термінологічні пояснення та уточнення – як правильно слід читати ту чи іншу літери. Одначе усталені норми власного правопису ще потребували вдосконалення.

Редактор «Рідного краю» Г. Коваленко зазначав, що, зважаючи на недостатню усталеність лексичних, граматичних та орфографічних норм української мови, працівникам преси довелося досить обережно виробляти літературну мову, дуже багато часу приділялося виправленню рукописів,

¹ Пчілка Олена. Мануйлівська «Просвіта» / Пчілка Олена // Рідний край. – П., 1912. – Число 1. – С. 6-10.

² Коваленко Г. О. Українські кафедри в університетах / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 23. – С. 5-6.

³ Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) – Нью-Йорк: Видавництво Української Вільної Академії Наук у США, 1955. – С. 312.

надісланих на адресу редакції. Працюючи над цими матеріалами, йому дуже часто доводилося виправляти не лише їх зміст, але й мову¹.

«Рідний край», користуючись новим правописом, сприяв утвердженню його серед українського суспільства. Б. Грінченко у своїй праці «Тяжким шляхом» зазначав, що цьому правопису дуже легко можна було навчитися і всі проблеми з ним одразу ж зникли б у разі відкриття шкіл з українською мовою навчання².

У часописі чільне місце займає проблема створення шкільних підручників, що відповідали б вимогам і потребам національної школи: «Обговорюючи питання про українську народну школу, перш за все прийдеться дбати про те, щоб були відповідні книжки, по яким можна було б учити українською мовою. Про це повинні дбати і окремі діячі народної освіти, товариства учителів, земства і усі ті, хто має відносини до народної освіти і хто про неї дбає»³. Громадські організації і працівники народної освіти робили конкретні кроки в підготовці українських підручників для шкіл. У пресі повідомлялося, що за складання українських букварів та книжок для читання активно взялися вчителі Чернігівщини⁴.

Ще однією надважливою проблемою була проблема забезпечення освітніх закладів національно свідомими кадрами. У своїх публікаціях «Рідний край» повсякчас наголошував на провідній ролі вчителя: «...Учитель повсякчас

¹ Гутковський В. В, Крупський І.В, Федоришин П. С, Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст.. – 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / В. В. Гутковський, І. В. Крупський, П. С. Федоришин. – Л.: ЛА Піраміда, 2001. – С. 43-44.

² Грінченко Б. Тяжким шляхом: про українську пресу. – К., 1912. – С. 28-36.

³ Кащенко А. Про народну школу на Вкраїні / А. Кащенко // Рідний край. – П., 1906. – Число 21. – С. 7-8.

⁴ «Українське питання» в російській імперії (кінець XIX-XX ст.). під. ред., В.Г. Сарбей. – К.: 1999. – С. 138-193.

повинен пам'ятати про те, що вчить українських дітей; ... до їх національного почуття учитель повинен відноситися обережно, не кепкуючи, а навпаки поважаючи їх»¹. Раз-у-раз вертаючись до цієї теми, часопис у своїх матеріалах ставить питання про вдосконалення учительських курсів та про корективи програми, зокрема введення курсів лекцій з українознавства. Проблема українського навчання у вузах на території України актуалізувалася, як відомо, ще з початку ХХ ст. Зокрема її було зумовлено революцією 1905-1907 рр. – це була одна з головних вимог української інтелігенції. Але оскільки так і не була вирішена, то періодично в той чи інший спосіб впливала на поверхню. Ця проблема не залишила байдужими багатьох українських культурних діячів, організацій, періодичних видань. Часопис «Рідний край» також не стояв осторонь.

Працюючи над реалізацією даного завдання, співробітники видання поширювали інформацію про зібрання катеринославського «Товариства взаємодопомоги вчителів», яке відбулося у квітні 1907 р. На цьому з'їзді обговорювалася необхідність організації літніх учительських курсів, на які лекторами планувалося запросити М. Грушевського, В. Вернадського, А. Кримського, Б. Грінченка та інших відомих українських культурних діячів та науковців. Повідомлялося й про можливість відкриття на цих курсах окремого українського відділу².

Г. Коваленко наголошував на тому, що ці плани вдосконалення підготовки народних учителів стали свідченням бажання представників освіти піти назустріч національній справі. Підвищення ролі українознавства серед педагогів розглядалося кореспондентами як перший ступінь у здійсненні українізації народної школи. На його думку, лише такі заплановані курси, які б

¹ Дмитрієв М. А. До учителів / М. А. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1906. – Число 16. – С. 7.

² Коваленко Г. О. Катеринославському т-ві учителів / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1907. – Число 16. – С. 5.

проводилися українською мовою, могли на деякий час замінити спеціальні українські вчительські семінарії, яких так бракувало освітянам¹.

Як бачимо, журнал «Рідний край» був не тільки періодичним виданням, на сторінках якого читачі могли вільно висловитися про наболіле, автори часопису надавали також і практичну реальну допомогу, аби підвищити рівень знань, здобутих дітьми у початковій та середній школах; всіляко сприяли їхній українізації на практиці.

І хоча українцями пророблено величезну роботу задля націоналізації початкової та середньої освіти, однак ще ширшого резонансу набув рух за українізацію вузів. Попри те, що на початку ХХ ст. система вищої освіти України була загалом непогано розвиненою, невдоволення у суспільстві виникало через те, що викладання у вищих навчальних закладах, так само як і в початкових та середніх, практично не проводилося українською мовою. Не було у вузах також і українських кафедр, де б розвивалася національна наука та виховувалися кадри для просвітницької діяльності.

Тому, серед багатьох аспектів національного розвитку, питання про становище вищої освіти було одним із пріоритетних, на яких акцентувала увагу українська преса. Освічена молодь і, в першу чергу, студенти – ось на кого покладав найбільші сподівання журнал «Рідний край» у відродженні національно-свідомої університетської науки. Українські вузи не вчили студентів любити свій край, його культуру, історію; виховували людей без національності, не говорячи вже про те, що рівень знань, здобутих там, був значно нижчим, ніж у столичних вузах. Дуже влучно охарактеризували ситуацію кореспонденти «Рідного краю»: московський центрзм відбивався на інтересах науки, збираючи й висмоктуючи з окраїн найкращі наукові сили.

Кореспонденти часопису «Рідний край» були переконані, що відкриття українських народних університетів та повна українізація вищої освіти в

¹Дмитрієв М. А. Національний рух і початкова школа / М. А. Дмитрієв // «Рідний край» – П.: 1907. – Число 7. – С. 9.

Україні зможуть виправити ситуацію на краще. Ці заходи, на думку редакційного колективу газети, могли не лише сконцентрувати українську молодь у себе дома, але й повернути до України ті наукові сили, які працювали в університетах інших країн. І те, й інше мало велику вагу для культурного розвитку українського народу. Українізація вищої освіти з успіхом могла б покласти початок справі національного усвідомлення широких народних мас¹.

Подібно до інших відомих українських періодичних видань, таких як «Літературно-науковий вісник», «Рада», «Рідний край» відстоював право вищої школи мати українські кафедри, передусім, Київському, Харківському та Одеському університетам. Зокрема у своїй статті «Українські катедри в університетах» Г. Коваленко звертає увагу на те, що останній з'їзд учасників українських демократичних громад постановив знов подати в університети Київський, Одеський та Харківський заяви про те, щоб були засновані кафедри української історії, літератури, мови, етнографії та права. Підтримуючи думку всього прогресивного суспільства, Г. Коваленко висловив надію на те, що вчені не забудуть свого обов'язку перед українським народом².

У таких статтях, як «Київський університет і українські кафедри», «Автономний університет і українські кафедри», Микола Дмитрієв вказував на те, що події 1905-1907 рр., розбудивши національну свідомість українського студентства, підняли питання про заснування українських кафедр у трьох автономних університетах України. «Ми віримо, – писав публіцист, – що вільний розвій усіх народів – це провідна думка вільних автономних

¹ Дмитрієв М. А. До студентів / М. А. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1906. – Число 7. – С. 5.

² Коваленко Г. О. Українські кафедри в університетах / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 23. – С. 5-6.

університетів, які підуть назустріч бажанням української свідомої молоді: мати українські кафедри по університетах, що існують у нас на Україні»¹.

З наукового погляду вага та значення відкриття українських кафедр була досить висока. Все багатство української мови на той час не було достатньо досліджене та систематизоване хоча б так, як російської у словниках Академії Наук. Недостатньо було вивчено здобутки українських письменників та усної народної творчості. Історії України, хоч вона цікавила здавна вчених, теж приділялося мало уваги. Схожа ситуація склалася і з дослідженням українського звичаєвого права, економічних відносин тощо. Тому редакція часопису «Рідний край» відзначала, що поява українських кафедр при університетах дасть можливість здійснити вагомий внесок у розвиток не лише слов'янської, але й світової науки².

Особливе зацікавлення проявляли до проблеми вищої освіти в Україні ті, хто поділяв погляди українського національного руху та не був байдужим до нього. У жовтні 1906 р. на сторінках часопису «Рідний край» було опубліковано листа М. Шемета, студента Київського університету. У ньому автор виклав деякі роздуми щодо мовного питання. Надзвичайно велике значення автор надавав інтелігенції та університетам як ключовим факторам, від яких залежав розвиток української мови. На думку автора статті, у разі зречення українською інтелігенцією рідної мови між нею і народом могла б пролягти надзвичайно глибока прірва. За словами М. Шемета, університети перші повинні були стати на захист прав поневоленого українського народу, адаптувавши навчання до його потреб. Іншими словами, лист містив заклик до

¹ Олена Пчілка Учительські курси / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1907. – Число 7. – С. 2-6.

² Коваленко Г. О. Українські кафедри в університетах // Рідний край. – П., 1906. – Число 23. – С. 5-6.

студентства всіма силами домагатися українізації вітчизняних вищих навчальних закладів, насамперед, Київського університету¹.

Звідси випливає, що резолюція зачіпала питання розвитку освітньої системи в цілому – від початкової школи аж до вищої освіти. До то ж, в ухвалі наголошувалося, що освіта має вибудовуватися так, щоби її мали змогу опанувати широкі народні маси. Підсумовуючи, можна стверджувати, що матеріали, розміщені на шпальтах часопису, впливали на формування суспільної думки про необхідність підвищення рівня вищої освіти та запровадження навчання у вузах українською мовою.

Однак підтримки самого студентства було замало. Українським студентам у їхніх прагненнях потрібна підтримка усього суспільства. Це сприяло б перетворенню питання відкриття українських кафедр на загальнонаціональну справу для цілого народу. Із цією метою часопис «Рідний край» звернувся до всього громадянства із пропозицією прилюдно виступити з цього проводу на сторінках української й російської преси, вияснити цю справу як теоретично, так і практично².

Ініціатива кореспондентів «Рідного краю» була гаряче підтримана українським суспільством. За декілька днів опісля публікації цього звернення, на адресу редакції надійшов лист від однієї з сільських шкіл, підписаний кількома десятками учнів. Згодом аналогічні листи редакція видання почала отримувати щодня. Вони майоріли десятками й сотнями підписів – це був знак солідарності із заявою київських студентів. Багато листів надійшло від учнів чоловічих та жіночих гімназій, духовних семінарій, учительських інститутів, шкіл та інших освітніх закладів. А також – від простих містян та селян, працівників майстерень, залізниць, від сільських вчителів, молоді. Свою підтримку висловили також і громадські організації.

¹ Листи до редакції // Рідний край. – П., 1906. – Число 36. – С. 5-6.

² Коваленко Г. О. Черга за громадянством / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 7. – С. 5-6.

На адресу редакції надходили листи практично із всіх регіонів України. Були листи й від українців з Варшави, Відня, Казані, Ростова-на-Дону, Таганрогу тощо. Редакція часопису «Рідний край» отримала навіть лист із Риму від українських студентів-богословів, у якому було 11 підписів на підтримку київських студентів¹.

Однак ректор Київського університету св. Володимира у відповідь на вимоги студентів заявив, що вони навряд чи можуть бути виконані. І причиною була не відсутність наукових сил, котрі володіли б у достойній мірі українською мовою, а те, що «Київський університет є державною інституцією і у ньому мусить панувати лише одна мова – мова державна»².

Проте, всупереч несхвальним відгукам представників офіційно-урядової науки, журнал «Рідний край» не припинив закликати українство домагатись повної українізації освіти в Україні і, в першу чергу, створення українознавчих кафедр у вищих навчальних закладах.

Всупереч антиукраїнській політиці російського царизму, часопис «Рідний край» активно популяризував українське художнє слово. Адже роль художньої літератури у формуванні людини самосвідомої і високоосвіченої є беззаперечною. І автори «Рідного краю» прекрасно розуміли те, що неодмінно потрібно прищеплювати своєму читачеві хороший літературний смак, знайомити його з українськими майстрами художнього слова. Дякуючи цілеспрямованій, дружній та злагодженій роботі редакції, часопис зробив значний внесок у розвиток художнього процесу та літературно-критичної думки в Україні досліджуваного періоду. «Рідний край» став трибуною, ковтком вільного повітря для українських письменників різних жанрів, напрямків і поколінь.

¹ Листи до редакції // Рідний край. – П., 1906. – Число 36. – С. 5-6.

² Коваленко Г. О. Українські кафедри в університетах / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 23. – С. 5-6.

Часопис «Рідний край» вперто і наполегливо прагнув обґрунтувати впровадження української мови в шкільне навчання, саме це було головною його метою. Х. Алчевська у своїй статті «Перша українська кафедра» піднесено закликала: «Розчиняйтеся ж двері наукових шкіл для «мужицької мови»! І побачать люди, що то вже не темне «вбоге слово», а – сяєво просвіти входить широкою хвилею в серце народне»¹. В статті описано давню мрію народу, а саме те, що професор Сумцов приступає до викладацької роботи у Харківському університеті, «Історія словесності буде викладатися рідною мовою»² писав «Рідний край».

Одне з ключових завдань, яке мало реалізуватися на шпальтах тижневика – переклад Святого Письма українською мовою. Це було давнім прагненням усіх свідомих українців. Адже тема перекладу слова Божого на теренах України – болісна. Вона безліч разів натрапляла на, здавалось, нездоланні перешкоди, спричиняла конфлікти між українцями та не українцями, священиками і вірянами, церковною верхівкою й українською духовною елітою. Надання Святому Письму українськомовної форми – це окрема сторінка в історії встановлення, самоствердження української мови. Часто можна почути з вуст багатьох, навіть святих отців, твердження про несвященність, неканонічність української мови. Гостру відповідь таким служителям культу православної церкви дала майже століття тому Олена Пчілка у своїй статті «Євангеліє українською мовою», опублікованій у «Рідному краї»³. Українці мріяли про переклад Святого Письма рідною мовою. Досліджуючи поставлене питання, зустрічаємо статтю «З життя на Україні», опубліковану в четвертому числі за

¹ Алчевська Х. Д. Перша українська кафедра / Х. Д. Алчевська // Рідний край. – П., 1906. – Число 49. – С. 3.

² Алчевська Х. Д. Перша українська кафедра / Х. Д. Алчевська // Рідний край. – П., 1906. – Число 49. – С. 3.

³ Олена Пчілка. Євангеліє – Українською мовою / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С. 5-8.

1906 р. і підписану криптонімом «Л. Ж.». У 1905 р. дозволено переклад Євангелія українською мовою¹.

Велика заслуга в цій нелегкій і відповідальній справі належить Пантелеймону Кулішеві. Належне цьому письменникові віддає і Олена Пчілка, зауважуючи, що він у числі перших зголосився поширювати українське письменство. Пантелеймон Олександрович, спільно з його творчим побратимом, західноукраїнським ученим Іваном Пулюєм, переклав книгу Іова, Євангелія, а згодом усе Святе Письмо. У 1870-х рр., дякуючи цьому тандемові, в Галичині побачило світ Євангеліє українською мовою.

Редакторка «Рідного краю», постійно дбаючи про суцільний український день, завжди орієнтувалася на майбутнє своєї нації. Для неї вихід у світ перекладеного українською мовою Євангелія не тільки подія, а відчутна перемога на шляху до справжнього і вже незворотного розквіту української справи².

Завдяки М. Дмитрієву, Панасу Мирному, Ользі Косач, тижневик широко презентував художні твори представників як старшого, так і молодшого покоління літераторів; для останніх журнал став школою професійного зростання. Протягом усього існування часопису редакційним комітетом активно пропагувалася творчість письменників з народу, щоправда це певною мірою знизило рівень самого видання³.

Провідні літератори свого часу на сторінках тижневика виконували національно-патріотичну місію літератури, її громадське покликання. Шляхом

¹ Л. Ж. З життя на Україні / Л. Ж. // Рідний край. – П., 1906. – Число 4. – С. 8-9.

² Коваленко Г. О. Як стоїть справа з українським перекладом Євангелія / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 6. – С. 9-10.

³ Семенко С. Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку ХХ століття / С. Семенко // Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С. 358-379.

численних публікацій нових художніх творів різних жанрів і стилів, відбувалося поступове збагачення художнього процесу, науково-естетичного мислення. Це ще раз доводило велику потенційну спроможність українського слова, штучно применшену, примусово загальмовану, на жаль. Ще одним надважливим спектром завдань часопису був розвиток на його шпальтах літературно-критичної думки, у світлі якої аналізувався весь художній процес в тогочасній Україні.

Новим витком розвитку української літератури і доказом непересічної ролі видання можна вважати реалізацію серії перекладів кращих творів світового письменства, зокрема таких величин, як Гі де Мопассан, К. Гамсун, М. Твен, Ада Негрі, Ю. Соловацький та ін. Вибір редакцією таких літературних перлин свідчить про відповідний рівень української літератури, її зрілість, а для журналу – про готовність розширювати спектр охоплених проблем та прагнення прищепити читачам хороший літературний смак.

Оригінальний художній доробок часопису поєднує в собі як віршовані, так і прозові твори, а також – твори драматичного мистецтва. Їхній підбір здійснювався доволі хаотично, не мав окресленої лінії, як, приміром, трохи згодом в «Українській хаті». На це були свої об'єктивні причини – часопис прагнув не відставати від швидкоплинного розвитку національної літератури того часу, показати її читачеві всебічно. Також на вибір впливали особисті літературні вподобання авторського колективу, а надто – Олени Пчілки. Як наслідок – бачимо на сторінках журналу такий собі «літературний коктейль», коли твори Панаса Мирного, М. Кропивницького, Лесі Українки, О. Олеся, Г. Чупринки надруковано поруч із творами, які важко навіть назвати художніми.

Більшість прозових творів, друкованих у журналах, написана в річищі тієї течії українського письменства, яку сучасні літературознавці називають народництвом. Його елементи репрезентовані в художньому доробку Олени Пчілки, Л. Яновської, Г. Григоренка, Г. Ясинського. Окремі оповідання

являють собою «чисту етнографію», що на початку нової ери в розвії літератури «складають чистий анархізм»¹.

Проте зародження і розвиток модернізму не пройшло поза увагою тижневика, на його сторінках опубліковано низку творів, написаних під впливом нових модерних течій: імпресіонізму (твори Г. Григоренка, Л. Пахаревського, С. Черкасенка), символізму (оповідання О. Романової), експресіонізму («Два настрої» Г. Григоренка).²

Часопис відкрив шлях у літературу багатьом відомим українським майстрам художнього слова. А. Кащенко, Я. Мамонтов, Н. Кибальчик, П. Тичина, М. Філянський свої перші кроки, як письменники, робили саме тут. Варто згадати і «жіночу поезію», яка займала чільне місце на сторінках журналу і була представлена іменами Х. Алчевської, Н. Кибальчич, О. Романової, О. Суботенкової, Л. Волошки, Л. Сохачевської. Саме жіноча поезія вносила новий струмінь у розвії української лірики, особливо особистісно-медитативної. Нам видається справедливим зауваженням М. Вороного про те, що поява жінок-поетес «нагадує осінній зіркопад: вони, як ті метеорити, не спіють блиснуть, як вже згасають»³. Цей письменник сповідував у своїх творах високі ідеали естетики, через те, певно, не побачив у віршах багатьох авторок індивідуального стилю, художнього розмаїття, філософської глибини. Саме такими чеснотами володіла поезія Н. Одинокі, О. Суботенкової, М. Устименкової.

Закономірно, що більшість періодичних видань особливу увагу приділяли темі розвитку української преси. Часопис і тут не зрадив своїй принциповості і відвазі, громадянській позиції, адже річ ішла про невід'ємний елемент

¹ Соколова Н. Мовні проблеми на сторінках «Рідного краю» (1905-1912) / Н. Соколова // Рідний край. – П., 2005. – №2(13). – С. 60-65.

² Там само. – С. 60-65.

³ Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / Вороний М. К. – К., 1996. – С. 127-128.

духовного життя народу. Попри те, що «Рідний край» не мав всеукраїнського статусу, як, наприклад, «Літературно-науковий вісник» та «Рада», він здобув широке коло шанувальників у двох частинах України, а надто – в містах, де проживала національно-свідома інтелігенція. Журнал «Рідний край» досить високо оцінював професійну діяльність своїх колег із таких видань, як «Україна», «Нова громада», «Літературно-науковий вісник», «Рада». В 1909 р., коли письменницька еліта розпочала кампанію різкої надмірної критики часопису «Будучність» через його модерністські погляди, «Рідний край» підтримав колег. Взагалі, журнал принагідно рекламував усі нові періодичні видання, що з'являлися в Україні. Такою діяльністю «Рідний край» не тільки популяризував інші журнали та газети, але й заохочував своїх читачів ближче та детальніше познайомитися з українською періодикою.

Поряд з тим, редакція «Рідного краю» намагалася встановити «двосторонній» зв'язок зі своїми читачами. Своїми редакційними статтями вона наполегливо закликала читачів до співпраці, до підтримки української молоді преси: «Бажаємо, щоб вони (читачі) дивилися на нашу часопись, як на справу громадську, потрібну для українського люду»¹.

¹ Коваленко Г. О. Черга за громадянством / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 7. – С. 5-6.

4.2. Театрально-музичне мистецтво та діяльність культурно-освітніх організацій на сторінках часопису

Царський Маніфест від 17 жовтня 1905 р. заклав передумови для створення «Просвіт» – культурно-освітніх організацій, активну роль в яких відіграла українська інтелігенція. Ці товариства стали першими ластівками культурно-просвітницької праці, що почала проводитися серед українського народу, розпочинаючи з 1906 р. Всі ці організації поєднувало єдине завдання: сприяння просвіті українського народу, розвиток його культури рідною мовою шляхом організацій бібліотек, читалень, гуртків, книжкової торгівлі, курсів, видання наукової літератури¹.

Організації «Просвіти» не належали до жодної із партій. Це були культурні осередки, які цілком законно і правомірно об'єднували воедино всі національні сили, яким було не байдуже до бід України та українців. З цієї причини саме популяризації роботи українських «Просвіт» було присвячено левову частку матеріалів «Рідного краю».

Співпраця «Рідного краю» та «Просвіт» носила взаємовигідний характер. Ці культурно-просвітні товариства були постійними передплатниками часопису. Вони поширювали його серед своїх членів та пропагували в суспільстві. Натомість авторський колектив часопису на своїх сторінках висвітлювали діяльність «Просвіт», популяризуючи їх діяльність серед українського громадянства².

Значну увагу приділяв журнал висвітленню діяльності осередків «Просвіти». Як уже згадувалося вище, «Рідний край» був тісно переплетений із «Просвітою» тісними взаємовигідними зв'язками і постійною співпрацею. У

¹ Кизченко В. Первая российская революция и культурный процесс на Украине / В. Кизченко. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 34.

² Коваленко Г. О. Народна просвіта / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С.12.

нарисі «Подорож до Одеси» відомий громадянський діяч та історик М. Аркас характеризував історичну місію цих товариств: «Історія призначила нашим «Просвітам» зробити тепер таке саме велике діло на користь нашої вітчизни, яке робили колись наші братства у XVII віці. Товариства повинні з'єднатися для спільної святої праці, пам'ятаючи, що тільки у «єднанні сила»¹. Олена Пчілка в 1911 р. у «Рідному краї» опублікувала оповідання «Золота писанка», в якому розповідалося про пані Марусю, що прибула у степове село Кошари вчителювати. Вчителя вражає велика тяга і малих, і дорослих до знань, до книжок, вона хоче придбати книжки для школи, відкрити бібліотеку. Героїня «Золотої писанки» – це образ інтелігентки, яка пішла в народ і у міру своїх сил та можливостей освітлювала темряву, боролася з невіглаством. Здається, вустами сільської вчительки промовляє до нас сама письменниця: «Знаєте, я часто думаю, що легше одважитися раз, ніж одбувати для своєї думки працю щоденну, безнастанну, і при тім – непомітну, непоказну»².

Великого значення надавала редакція часопису також і темі необхідності урізноманітнення напрямків культурно-освітньої діяльності «Просвіт», оскільки вважала, що саме це було запорукою підвищення рейтингів популярності цих організацій в українському суспільстві.

Зважаючи на це, співробітники газети були переконані, що видання популярних брошур та книг для народу повинно було стати одним із головних напрямів діяльності даних культурно-освітніх організацій. Україномовні брошури, виданні за останні роки, були, на думку кореспондентів часопису, краплею в морі, порівняно з величезною масою дешевих брошур, виданих російською мовою. Статті часопису «Рідний край» містили заклики до

¹ Дмитрієв М. А. Автономний університет / М. А. Дмитрієв // Рідний край. – П., 1906. – Число 49. – С. 2-3.

² Купрата Н. «Національне питання у світоглядній концепції Олени Пчілки» / Н. Купрата // Рідний край. – 2011. – №1 (24). – С. 188-191.

«Просвіт» розпочати видавництво книг, автори часопису активно сприяли цьому¹.

Осередки «Просвіт» виконували велику громадську роботу, їхніми силами були зібрані бібліотеки, які налічували тисячі книг. Саме тому ще одним із напрямків роботи працівників часопису «Рідний край» стало сприяння поширенню цієї друкованої продукції серед українського населення. На шпальтах часопису висловлювалася слушна думка про те, що «Просвітам» не можна було обмежуватися лише виданням книг, влаштуванням вечірок, концертів та читанням рефератів. На думку авторів часопису, цим організаціям слід було також звернути особливу увагу на заснування приватних українських шкіл для народу. Вони стверджували, що оскільки не можна було добитися українізації народних шкіл зверху, треба було власними силами робити все, щоб поширити ідею української школи в народі, виробити шкільну практику, створити необхідні підручники. Вирішення цих та низки інших важливих питань співробітники газети поклали на «Просвіти». Саме тому у своїх публікаціях часопис «Рідний край» закликав всіх членів товариств брати якомога активнішу участь у їх роботі і першими заходами, які слід було здійснити, як відзначалося, мала стати організація читань, лекцій з українознавства, української культури тощо².

Часопис всіляко сприяв відкриттю нових відділень «Просвіти». Г. Коваленко, кореспондент «Рідного краю», обґрунтовуючи потребу у відкритті щонайбільшої кількості цих організацій у невеликих населених пунктах, писав,

¹ Коваленко Г. О. Народна просвіта / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С.12.

² Коваленко Г. О. Народна просвіта / Г.О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С.12.

що лише освітня та культурна праця зможе підняти народ на найвищу ступінь економічного добробуту¹.

Як свідчать факти, «Просвіти» відкривалися передусім у тих селах, жителі яких передплачували «Рідний край», «Літературно-Науковий Вісник», «Раду» та інші українські періодичні видання. Зокрема, у с. Перещепина на Катеринославщині проживало декілька передплатників «Рідного краю», «Літературно-Наукового Вісника», «Ради». Д. Дорошенко припускав, що відкриття філії «Просвіти» у цьому селі в 1912 р. буде тісно пов'язане зі зростанням національної свідомості місцевого населення під впливом українських періодичних видань, у тому числі й «Рідного краю»².

За активного сприяння вітчизняної інтелігенції, у тому числі й співробітників часопису «Рідний край», кількість «Просвіт» в Україні значно зросла. З часу заснування першої «Просвіти» в Катеринославі у 1905 р. до середини 1907 р. по великих містах України їх налічувалося вже 35, причому кожна мала численні філії в сусідніх селах³.

Отже, публікації часопису «Рідний край», спрямовані на популяризацію діяльності «Просвіт», в доступній формі знайомили читачів газети із головним завданням та напрямками діяльності цієї організації, переконувало суспільство в її абсолютній легальності та необхідності повноцінного функціонування.

¹ Коваленко Г. О. Чи можна бути самосвідомим? / Г.О. Коваленко // Рідний край. – П., 1906. – Число 8. – С.6.

² Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901-1914 роки) / Д. Дорошенко. – Вінніпег, Манітоба: Видавнича спілка Тризуб, 1949. – С. 144.

³ Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – С. 23.

Саме тому за визначні заслуги перед українською культурою товариство «Просвіта» визнавало авторів часопису почесними членами товариства¹.

Невід'ємною і беззаперечною також є заслуга редакції «Рідного краю» в галузі сприяння розвитку вітчизняних наукових товариств. На цій ниві своєї діяльності тижневик прагнув сприяти укріпленню духовного та інтелектуального обміну між науковими силами Наддніпрянщини та Галичини. «Рідний край» дуже високо оцінив роботу Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові, написавши, що це – справжнє вогнище української культури для всіх українських земель, розділених державними кордонами Російської та Австро-Угорської імперії. Окрім того, зазначалося, що діяльність вищезгаданого товариства не обмежувалася будь-якими територіальними кордонами, оскільки для нього мав значення тільки український народ та дослідження його духовних скарбів.

На території України до початку революційних подій видання НТШ були заборонені, саме тому в 1906 р. часопис з радістю повідомив про те, що українська громадськість нарешті отримала змогу легально читати публікації цієї організації і на території Наддніпрянської України².

Отже, матеріали часопису допомагали широкому громадському загалу ознайомитися із працею українських наукових товариств та популяризували їхню діяльність серед народу, а ще – забезпечували єдність наукових сил Наддніпрянської України та західноукраїнських земель, які на той час були в складі Австро-Угорщини.

Підбиваючи підсумки роботи тижневика «Рідний край» у культурно-освітній сфері, варто зазначити, що діяльність його авторів, скерована на

¹ Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський. – Львів : Світ, 1995. – С. 23.

² Коваленко Г. О. Українська література в 1905 році / Г. О. Коваленко // Рідний край. – П., 1905. – Число 10. – С.6.

українізацію освітніх закладів усіх рівнів, знайшла гарячу підтримку та схвалення серед читацького загалу. Чи не наймасштабнішою була кампанія, ціллю котрої було введення українських кафедр у вузах України.

Попри те, що російський царизм, який тоді панував на наших землях, не дозволив реалізувати задуми українізації освіти, але досягненням вже було те, що цей рух здобув настільки широку популярність. Це говорило про важливість даного питання, про його актуальність для народу. Беззаперечно, що ця кампанія дуже посприяла популяризації ідеї українського національного відродження серед українського суспільства, і однією із її рушійних сил був тижневик «Рідний край». Слід також відмітити зусилля редакційного колективу тижневика, вкладені в рекламування роботи «Просвіти» та українських наукових організацій. В часи, коли українська мова була вигнанкою у навчальних закладах України, ці об'єднання могли б стати певною альтернативою, займаючись освітою народних мас та вихованням національно-свідомих наукових кадрів. Завдяки комплексному підходу до проблеми – вкладеним зусиллям, підтримці з боку громадськості та інформаційній підтримці з боку періодичних видань, ці організації зуміли вивести український народ з тієї культурної прірви, куди його завело тривале поневолення та економічний гніт, який тривав ще з XVIII століття. Такі невтішні обставини і стали основною причиною підтримки редакцією «Рідного краю» роботи цих організацій.

Велика кількість публікацій, присвячених даній темі, які вміщували інформацію про роботу «Просвіт» і Наукового Товариства імені Шевченка, систематично з'являлися на шпальтах тижневика, що, безсумнівно, сприяло значній популяризації цих об'єднань серед українців.

Не залишилися поза увагою часопису й інші проблеми, які стосувалися української культури, збереження національно-історичної спадщини тощо. Як приклад, можна згадати етнографічний матеріал редакторського колективу «Рідного краю», через який він робив спроби пробудити українську націю, сформувати її свідомість. Адже доведено, що саме етнографічний матеріал є

найбільш дієвим засобом нагадування історичного минулого, найефективнішим для народного сприйняття. Досліджуючи стан розвитку етнографії в Україні, Олена Пчілка констатувала, що для цієї науки «настала лиха пора», тому що не видавалися не те, що спеціальні збірники етнографічного матеріалу, але й пісні, казки та інші надбання української усної народної творчості були практично недоступні для читача. «Такі речі зовсім перестали виходити після того, як припинила виходити «Київська старовина», що у свою пору давала місце такому матеріалові», – роз'яснювала О. Пчілка. І тому письменниця закликає: друкувати на шпальтах часопису українські народні пісні, казки тощо. «Коли ми так багато говоримо про той наш український демократизм, то треба нам бути в ближньому єднанні з народним словом», – писала редактор¹.

Революційні події 1905-1907 рр. в Росії активізували в Україні процес відродження національного та культурного життя. Важлива роль у сфері культури належала театральному-музичному мистецтву, яке виховувало в людях високу духовність та пропагувало національно-патріотичні серед населення. Тому й не дивно, що популяризації та всебічній підтримці українського театру і української музики національно-свідома інтелігенція приділяла особливе значення. Неабияку інформаційну підтримку розвитку вітчизняного театральному-музичного мистецтва надавала і редакція тижневика «Рідний край».

Український театр тривалий час перебував у становищі, яке заважало йому повноцінно розвиватися. Причиною цього було те, що цензура здійснювала жорсткий нагляд за драматичними творами, не пропускаючи на сцену ті з них, у яких можна було запідозрити найменший натяк на вільнодумство та критику існуючого державного ладу. Внаслідок таких дій

¹ Олена Пчілка. Етнографічні розвідки / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1911. – Число 2. – С. 6-9.

українські театральні трупи змушені були змінювати часто свої репертуари та місця виступів¹.

Однак, як відзначали кореспонденти часопису «Рідний край», драматичне мистецтво навіть за таких умов стало невід'ємною частиною українського культурного життя. Незважаючи на цензурні утиски, у вітчизняному театрі за довгі роки виробилася своя оригінальна народна програма. В цих умовах український театр виплекав таких корифеїв української сцени як М. Заньковецька, М. Кропивницький, П. Саксаганський, М. Садовський, М. Садовська, І. Карпенко-Карий та багато інших талановитих артистів. Є. Чикаленко був у приятельських стосунках з братами Тобілевичами і саме він відзначав, що український театр, в якому працювали ці талановиті артисти, відіграв важливу роль у відродженні української нації².

Чимало місця відводив часопис матеріалам, присвяченим театральному мистецтву України. Вбачаючи в українському театрі прояв українського духу, усвідомлюючи, що кращі українські п'єси мають більший вплив на українців, ніж окремі наукові трактати, «Рідний край» вмщував на своїх шпальтах чимало оригінальних матеріалів з історії театру. Особливий інтерес викликають статті Н. Дорошенко «Дещо про українську драматичну школу»³. Стаття авторки наскрізь просякнута мрією вступити до школи М.В. Лисенка, грати на сцені, дивувати цікавими ролями, плекати у своїх глядачах любов до прекрасного. У цій статті популярна актриса зачепила тему театральної освіти: «Всі наші антрепренери не признають освічених артистів; для нашого артиста треба, щоб умів танцювати й співати, а про те, як і якою мовою він говорить на сцені і як розуміє ту роль, що він грає; про те дбають мало... Скільки мені не траплялося

¹ Кизченко В. Первая российская революция и культурный процесс на Украине... – С. 129.

² Чикаленко Є. Спогади (1861-1907)... – С. 87.

³ Дорошенко Н. Дещо про українську драматичну школу / Н. Дорошенко // «Рідний край» – П.: 1912. – Число 7. – С. 15-20.

бачити по трупах українських історичних п'єс, то всі вони і в усьому не відрізняються од побутових п'єс; ставлячи історичні п'єси, зовсім не рахуються ні з тим часом, з якого п'єсу написано, ні з психологією»¹.

Більш детальну картину українського театрального життя, зокрема сценічної діяльності трупі М. Садовського, нам дають дві публікації за 1906 рік з однаковою назвою – «Український театр» – ідеться про перебування трупі Миколи Садовського в Полтаві². Автор – Микола Дмитрієв – пише, що жителям Полтави поталанило побачити «різноманітний репертуар» чудової трупі Садовського: жартівливо-розважальну п'єсу Любові Яновської «Лісова квітка», «Наталку Полтавку» Івана Котляревського, важку драму «Наймичка» Івана Карпенка-Карого. Велика заслуга у злагодженій та плідній роботі цього творчого організму належить його керівникові, Миколі Садовському, котрий зумів зібрати воедино такі непересічні таланти.

Автори критичних статей основну увагу зосереджували на переказі змісту вистави, розкритті її основної думки, пошуках причин популярності, а про майстерність виконання ролі, відповідність акторської інтерпретації діючих осіб задумам драматурга, режисерські знахідки й інше майже не вели мови. Матеріали такого взірця переважно подавав М. Дмитрієв, особливо коли мова стосувалася театрального дебюту драматурга чи п'єси³.

Відомий мистецтвознавець Людмила Дмитрова (1890-1986) у праці «Підручна книга з історії всесвітнього театру» (1929 рік) зазначала: «Театр Миколи Садовського, будучи у своїй основі реалістично-побутовим, не ламав театральних традицій, а лише повільно переходив до нових форм, поступово «європеїзувався». Театр Миколи Садовського своєю цілеспрямованістю

¹ Дорошенко Н. Деяко про українську драматичну школу Н. Дорошенко // «Рідний край» – П.: 1912. – Число 7. – С. 15-20.

² Дмитрієв М. А. Український театр / М. А. Дмитрієв // «Рідний край» – П.: 1906. – Число 38. – С. 16.

³ Там само.

орієнтувався на міщанство, що давало йому матеріальну базу, та на українську народницьку інтелігенцію, що утворювала його ідеологію¹.

За свідченнями театральних оглядачів часопису «Рідний край», українські вистави користувалися серед глядачів не меншою, а часто і вищою популярністю, ніж російські. Кореспонденти газети були переконані в тому, що російський театр переживає кризу, болючий момент перелому – пошуку нових шляхів для виконання своєї культурної ролі. І, як і в кожен переломний момент, керівники театру робили деякі помилки. На межі розвитку театального мистецтва стали матеріальні проблеми театральних колективів та жорсткі цензурні умови, в яких їм доводилося працювати².

Однак після подій 1905-1907 років на українській сцені, окрім традиційних народних мотивів, почали з'являтися драми, які зачіпали й життя української інтелігенції. Театральні глядачі часопису зазначали, що українським акторам, які звикли до селянського вбрання і до народної, порівняно не дуже складної психології, було досить важко показувати на сцені складну душу сучасного інтелігента. Саме це називалося головно причиною того, що такі п'єси не мали великого успіху серед публіки. Через це їх не полюбили ставити й самі українські артисти³.

З цього приводу кореспондентка часопису Наталія Дорошенко писала, що український театр вже давно вимагав доброї артистичної школи. І особливо у той час, коли репертуар українських театральних труп почав збагачуватися

¹ Степаненко Н. «Рідний край» про театральну діяльність в Україні (кінець XIX – початок XX століття) / Н. Степаненко // Рідний край. – П., 2011. – № 1(24). – С. 230-235.

² Кизченко В. Первая российская революция и культурный процесс на Украине / В. Кизченко. – К., 1984. – С. 129.

³ Татарин Т. Українське слово і мистецтво / Т. Татарин // Рідний край. – П., 1908. – Число 35. – С. 11-14.

новими п'єсами, які зачіпали життя інтелігенції, український артист-інтелігент був дуже потрібний на сцені¹.

Одним із провідних закладів, який займався підготовкою таких артистів, стала драматична школа М. Лисенка. Це був перший в Україні вищий навчальний заклад, який займався підготовкою національних музичних та драматичних кадрів. Кореспонденти часопису приділяли посиленій інтерес до його діяльності. У рубриці «Театр і музика» розповідалося про учнів Лисенка, таких як М. Зотову, Є. Муравйову та інших майстрів сцени. Співробітники «Рідного краю» стверджували, що одним із найголовніших завдань цього нового покоління вітчизняних акторів мало стати перетворення українського театру на могутню культурну силу, яка б стала одним із суттєвих факторів національного відродження українського народу².

Часопис «Рідний край» значну увагу приділяв цвіту тогочасного суспільства. Так, 16 і 17 номери «Рідного краю» за 1912 р. повністю присвячені пам'яті Миколи Лисенка, постать якого була оцінена редакторами часопису, вище за тогочасні події³. У статті, що називалася «Микола Лисенко (Спогади та думки)», Олена Пчілка згадувала про геніального композитора та громадського діяча, котрий приніс свій талант і свою працю у дар власному народові та приймав безпосередню активну участь в українському громадському русі. Через свою «надмірну українськість», Микола Лисенко постійно стикався із агресивним спротивом влади, від тієї ворожнечі терпів цілий вік, але не

¹ Дорошенко Н. Дещо про українську драматичну школу / Н. Дорошенко // Рідний край. – П., 1906. – Число 21. – С. 10-11.

² Ашкаренко Г. Спомин про першу Українську трупу / Г. Ашкаренко // Рідний край. – П., 1906. – Число 15. – С. 12-14.

³ Олена Пчілка. До уваги / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1912. – Число 16-17. – С. 48.

скорився. «Другого Лисенка ми не маємо і не матимем» – написала Олена Пчілка¹.

Отже, проаналізувавши розглянуті публікації тижневика «Рідний край», можемо зробити висновок, що вони досить повно та різнобічно висвітлювали театральне життя Наддніпрянської України. На сторінках тижневика бачимо велику кількість різножанрових матеріалів. Переважна більшість із них – рецензії. Ці статті є цінним джерелом для дослідження розвитку українського театру першого двадцятиліття ХХ ст., його тенденцій і напрямів. Взірцем цього театру можна вважати творчість трупи М. Садовського. Також вищезгадані публікації можуть слугувати достовірним посібником для написання історії української театральної критики.

Немало публікацій «Рідного краю» було присвячено також проблемам розвитку кобзарства на території України та українських дум, їхньому впливу на культуру та свідомість українського народу. Безсумнівно, варта нашої уваги серія статей О. Пчілки, зокрема «Відродження кобзи»², «Де-що про наших кобзарів»³, «Нове кобзарство»⁴. Тижневик «Рідний край» не минає у своїх публікаціях молоде кобзарство. Так, стаття «Нове кобзарство» Олени Пчілки розповідає про кобзаря Грицька Кожушка, молодого, талановитого виконавця, який має великий хист до музики, сильний голос, в якому таїться велика мистецька сила. Автор наголошує на потребі школи, яка б надала можливості

¹ Олена Пчілка. Микола Лисенко (Спогади та думки) / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1912. Число 16-17. – С. 3-42.

² Пчілка Олена. Відродження кобзи / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1908. – Число 10. – С. 8-9.

³ Павлюк М. Де-що про наших кобзарів / М. Павлюк // Рідний край. – П., 1909. – Число 11. – С. 11-12.

⁴ Пчілка Олена. Нове кобзарство / Олена Пчілка // Рідний край. – П., 1912. – Число 12. – С. 21-23.

розвиватися високому мистецтві кобзи¹. Цікавими є розвідки «До кобзарської справи» М. Лисенка², «Мелодія українських дум та їх записування» О. Сластіона. В ній автор закликає збирати і зберігати ці історичні перлини – думи: «Записати хоч би й якісь окремі кроки нашої історії, записати мелодії, що в їх відбилися тодішні почування суму й радощів, віри й зневіри, болів і невимовних страждань нашого народу – це ж була б величезна заслуга перед своїм громадянством»³.

Початок ХХ ст. характеризувався для України загостренням соціальних розбіжностей, розгортанням революційної й національно-визвольної боротьби, які, в результаті, спричинили стрімкий злет національної свідомості. За таких умов і відбувався розвиток української культури цього періоду. Інтелігенція, як і належить їй, виконувала провідну роль у розвитку культурно-національного процесу. Важлива її заслуга полягає в налагодженні випуску періодики, невпинній боротьбі за українізацію освіти, створенні наукових організацій, «Просвіт» тощо.

Часопис «Рідний край» завжди тримав руку на пульсі життя свого народу, тож цілком природно, що він своєю діяльністю залишив помітний слід і в культурному русі України початку ХХ століття. Відтворивши видавничу історію журналу та проаналізувавши його літературну спадщину, можемо говорити про, без перебільшення, непересічне значення цього видання для української культури. В часи, коли відбулися докорінні зміни в свідомості та духовному житті українців через вплив національно-визвольних змагань 1905-1907 рр., в часи інтенсифікації процесу становлення і консолідації нації, заснування журналу та його видання було закономірним наслідком як

¹ Там само.

² А.К. До кобзарської справи / А.К. // Рідний край. – П., 1909. – Число 12. – С. 4-5.

³ Дмитрієв М. Український театр // Рідний край. – П., 1906. – Число 38. – С. 16.

суспільно-політичних процесів, що відбувалися в Україні в перші десятиріччя ХХ століття, так і бурхливого розвитку української літератури і преси цієї доби. Тогочасна періодика високо оцінювала діяльність «Рідного краю» в царині культурного розвитку України¹.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що автори «Рідного краю» активно сприяли справі відродження української національної культури. Головна увага часопису була прикута на розвиток таких напрямків як освіта, наука, мовознавство, літературознавство, книгодрукування, театральномузичне мистецтво. Редактори були переконані, що втілити в життя програму відродження української нації можна було лише за умов наполегливої і ціле направленої праці громад – відкриття приватних шкіл, бібліотек, читання лекцій, організації самим людьми продажу книг за прийнятну ціну, поширенні громадськими силами української періодики. Місія просвіти українства лягала, насамперед, на плечі місцевої інтелігенції.

Внесок кореспондентів тижневика у нормування фонетичного, лексичного та граматичного складу української мови мав велику цінність для процесу її формування. Вже те, що «Рідний край» друкувався українською мовою, свідчило про потребу в ній, сприяло утвердженню в народі думки про необхідність її розвитку та захисту від будь-яких нападок з боку влади.

Популяризація театральномузичного мистецтва, яка невпинно проводилася тижневиком, також досягла чималого розмаху. Театральні огляди, що їх постійно проводила редакція на шпальтах «Рідного краю», і, зокрема, критичні огляди найбільш резонансних подій театральномузичного життя України, давали поштовх до якісного поліпшення репертуару і роботи

¹ Семенко С. Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку ХХ століття / С. Семенко // Потужна сила рідного слова. – П., 2005. – С. 358-379.

вітчизняних театральних колективів та пропагували це мистецтво серед українського люду.

Загалом, усі статті «Рідного краю» були спрямовані на популяризацію в суспільстві культурних надбань та національних традицій українців. В цій сфері діяльності редакція досягла найбільших результатів, які можна було спостерігати на наших землях в 1917-1921 рр.

Сучасному дослідникові часопис стане незамінним путівником у напрямку цілісного відтворення літературного процесу України, у напрямку відчуття суспільної і культурної атмосфери епохи, бачення світогляду і розуміння прагнень української інтелігенції, її ролі в просвітницькому русі початку ХХ століття. Відповідаючи потребам, настроям і вимогам українського суспільства, «Рідний край» став, можна сказати, літописом їхнього буття. Мав сміливість вносити корективи в літературний процес своєї доби, що були спрямовані на формування шляхетних рис людської гідності та найвищих безсмертних ідеалів добра, честі і справедливості.

ВИСНОВКИ

Розв'язання поставлених у науковій роботі завдань дозволяє сформулювати узагальнюючі висновки, деякі рекомендації та пропозиції стосовно перспектив дослідження часопису «Рідний край».

- Вітчизняна історіографія на різних етапах свого розвитку давала неоднозначні оцінки часопису «Рідний край». Найбільш інформативними є праці, опубліковані у дореволюційний період особами, які так чи інакше брали участь у виданні україномовної преси. Радянська ж історіографія в значній мірі позначена упередженим підходом до висвітлення цього питання. Лише зі здобуттям Україною незалежності вітчизняні науковці отримали змогу більш об'єктивно оцінити внесок цього видання у процес національно-державного відродження українського народу. Однак, поки що відсутні сучасні ґрунтовні дослідження, які б комплексно висвітлювали діяльність українського часопису «Рідний край». Коло вчених, які досліджували часопис є досить вузьким, а їх праці за своїм характером є різноплановими і торкаються різних моментів історії видання. У нових дослідженнях з історії української періодики Наддніпрянщини помітно посилюється теоретичний підхід до питань історії появи часопису. Варто відзначити, що для більшості досліджень властивий вибірково-тенденційний підхід до історії часопису. Аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що діяльність редакційних колективів окремих періодичних видань, у тому числі й часопису «Рідний край», не знайшла належного висвітлення і потребує подальших досліджень.

Аналіз історіографічного доробку вітчизняних дослідників часопису «Рідний край» виявив особливості, які включають, по-перше, суспільну значимість часопису, яка підтверджується тим, що він став об'єктом для вивчення з перших років свого існування та продовжував цікавити науковців впродовж наступних років, але в силу політичних умов відсутніми були критичні та глибокі розвідки з історії журналу. По-друге, часопис займає чільне місце в роботах дослідників з багатьох галузей, які в різній мірі висвітлювали

як історію національної та регіональної преси, так і загалом суспільно-політичну історію України перших десятиліть ХХ ст., так і національно-культурний розвиток, творчість громадських діячів, серед яких були редактори та дописувачі журналу. По-третє, окремі аспекти історії часопису висвітлені в працях науковців, які мають безпосередній зв'язок з виданням «Рідного краю». По-четверте, наявним є вакуум в історіографічній базі, який ще не є заповненим комплексними ґрунтовними працями з історії власне часопису.

- Виявлена та залучена до дисертаційного дослідження джерельна база є різноманітною, достатньо широкою для неупередженого та достовірного розкриття досліджуваної теми. Специфіка дослідження передбачає безпосереднє опрацювання публіцистичного матеріалу, наявного в часописі, та зіставлення його з даними інших видів залучених джерел, що дозволяє комплексно проаналізувати місце часопису серед періодичних видань Наддніпрянщини, його роль у суспільно-політичних процесах в краї, внесок у розвиток національного руху тощо.

Дослідження періодичної преси має певні особливості, зумовлені тим, що видання виступає у двох вимірах: з одного боку джерелами є всі доступні документи, що висвітлюють діяльність редакційної колегії та авторів статей, суспільно-політичні умови, в яких функціонував часопис, а з іншого – центральне місце займає часопис, кожна стаття якого вимагає детального та комплексного аналізу, що розкриває перед дослідником можливість вивчення всіх сфер життєдіяльності українського суспільства, висвітлених на сторінках журналу.

- Часопис «Рідний край» з'явився на хвилі піднесення національного руху в Російській імперії, пов'язаного з відносною лібералізацією внутрішньополітичного курсу царизму за умов кризи суспільного устрою, що ознаменувалась революцією 1905-1907 рр. Революція принесла значні зрушення в соціальному та культурному житті Російської імперії. Поступки царського режиму були незначними, але надзвичайно важливими та потрібними суспільству, і, зокрема, українському населенню імперії, яке з

радістю зустріло проголошення демократичних прав і свобод. Справжнім початком якісно нового етапу в історії української преси слід вважати дату 24 листопада 1905 р., коли імперський уряд прийняв Тимчасові правила друку, в яких уже не було згадок про обмеження українських видань. Свобода друку, проголошена Маніфестом, відкрила можливість для українців створювати національні друковані видання. Заснування часопису «Рідний край» та його видання було закономірним наслідком як суспільно-політичних процесів, що відбувалися в Україні в перші десятиріччя ХХ ст., так і бурхливого розвитку української літератури і преси цієї доби.

На хвилі революційних подій відбувалося піднесення національного руху, а разом з ним і національної періодики. Друковані видання почали з'являтися у найбільших містах Наддніпрянщини і вже до 1914 р. про своє існування, бодай одним номером, на території імперії заявили 45 часописів українською мовою. Серед нових україномовних видань, які з'явилися на українських землях, як тільки стало чинним нове ліберальне законодавство, особливе місце займає полтавський часопис «Рідний край».

- Офіційний дозвіл на видавництво української періодики був лише вимушеною поступкою революційним народним настроям і аж ніяк не означав сприяння офіційної влади справі українського друку. Молода українська видавнича справа зіткнулася на перших порах свого існування з цілою низкою труднощів і проблем. Часопис «Рідний край» виходив переважно коштом його видавців, які, головним чином, були письменниками чи громадськими діячами, матеріальне становище яких було обмеженим. Видавничий процес був найбільш вразливим саме з боку незадовільного фінансування, адже матеріальна незабезпеченість була головною причиною швидкого зникнення нових українських видань. Звичайно, відсутність національного друкованого слова згубно позначилася на стані моральності суспільства. Передплатників було набагато менше, ніж на це сподівалися видавці, і видання не було рентабельними.

- Ідея створення полтавського часопису зародилася в представників Української Демократичної Партії і скоро була втілена зусиллями видавця журналу Григорія Іпатійовича Маркевича, редакційного комітету, який включав Миколу Дмитрієва, Грицька Коваленка та Панаса Мирного. Панас Мирний був головою літературно-художньої частини часопису «Рідний край». З 1906 р. М. Дмитрієв випускав додаток до «Рідного краю» – «Молода Україна», де працювала Ольга Косач. У середині 1906 р. Панас Мирний і М. Дмитрієв вийшли з редакційного комітету часопису, на чолі якого стала Ольга Драгоманова-Косач, відома в літературних колах під псевдонімом Олена Пчілка. Видавництво журналу перенесли з Полтави до Києва. Перший номер київського «Рідного краю» вийшов 20 жовтня 1907 р., і тут часопис видавався до 1914 р.

Особа редактора значною мірою впливала на формування образу журналу. Так, наприклад, Микола Дмитрієв як блискучий публіцист став автором історично-мистецьких статей, бібліографічних розвідок. Особливо важливими були для редактора питання культури та її впливу на формування національної свідомості, внаслідок чого він публікував у часописі відповідні до його вподобань статті та матеріали. Йому належать передовиці, через які були конфісковано декілька випусків. За глибоким переконанням М. Дмитрієв був переконаний у тому, що «Рідний край» мав бути справжнім демократичним друкованим органом, який не відходить до шовінізму чи романтичного націоналізму. Микола Дмитрієв і Панас Мирний вбачали у часописі гостре громадсько-політичне видання, що передусім піднімало важливі суспільно-політичні проблеми. Ольга Косач, навпаки, більше уваги приділяла культурно-мистецьким процесам і тенденціям, що надавало тижневику літературно-мистецького нахилу.

- Основні ідейні засади діяльності редакційного колективу проявилися в концептуальній спрямованості часопису, яка передбачала, що видання стане вагомим чинником національного руху та інструментом для здійснення змін – це мало бути видання для українського народу, яке простою

мовою говоритиме правду про наболілі питання політичного, соціального, економічного та культурного характеру. Мета, яку ставив перед собою редакційний колектив журналу «Рідний край», була продиктована самим життям, духовним і політичним відродженням українського народу, усвідомленням українською інтелігенцією місця і своєї ролі в суспільстві як речника національної ідеї. Видавці часопису, стаючи на нелегкий і небезпечний шлях в умовах монархічного ладу, прагнули засобами слова та просвіти розбудити національну свідомість українців, виховувати в них почуття національної гідності.

Редакційний колектив часопису «Рідний край» займав активну громадську позицію з приводу багатьох принципових для українського національного руху питань і послідовно відстоював на сторінках часопису національні інтереси українського народу. У зв'язку з цим значна частина газетних публікацій була присвячена проблемам політичного, соціального та економічного розвитку країни. У передовій статті до першого випуску часопису «Рідний край» її редакційний колектив визначив завдання діяльності газети, наголосивши на висвітленні національно-культурних потреб українського народу, конституційного ладу в Росії, забезпечення основних громадянських прав населення країни.

- Співробітники часопису «Рідний край» значну увагу приділяли суспільно-політичним питанням. Впродовж 1905–1916 рр. авторським колективом часопису було проведено значну просвітницьку роботу серед населення щодо принципів роботи політико-правової системи держави. Доведено, що попри офіційно позапартійну позицію часопису, вже в перших його номерах простежувалася чітка лінія на автономію України. Це відображало програму Української демократичної партії, політичною метою якої було домагання автономії України в складі Росії. Часопис займав активну позицію в просвітництві населення з головних питань щодо політичних прав населення, тогочасного законодавства, роботи Державних Дум, економічного розвитку країни, ефективних методів ведення господарства, фінансової освіти

тощо. Видання надавало різнобічну інформативну підтримку українському селянству в земельних питаннях, відстоювало право селян на отримання нових земельних площ для ведення власного господарства на прийнятних для них умовах і за доступними цінами, критикував діяльність селянського банку, роботу земельних комісій.

Редакційний колектив «Рідного краю» сподівався, що наступні кроки на шляху до демократизації суспільного життя в Російській імперії будуть здійсненні парламентом країни, тому детально висвітлював роботу Державної Думи на сторінках видання. Часопис був виразником інтересів українського населення, основним прагненням якого була реалізація обіцяних згідно з Маніфестом демократичних прав і свобод. Серед них найважливішими були введення загального виборчого права та права робітників. Редакція часопису також висвітлювала процес діяльності політичних партій, доносячи до читачів їхні ідеї та програмні положення. Відстоюючи ті свободи, які були проголошені царським Маніфестом, редакційний колектив часопису, автори статей, активно виступали проти реакційних дій уряду та прихильних до нього партій, які були спрямовані на придушення українського національного життя.

Авторський колектив часопису «Рідний край» не залишався осторонь пропаганди серед громадськості національних партій, закликаючи її брати активну участь у політичному житті країни. Особливу увагу звертали на відповідність партійних програм потребам народу а також на організованість і злагодженість у їх роботі.

- Часопис виступав активним осередком національно-культурницького руху. Найширшого висвітлення в матеріалах видання набули такі проблеми, як: українізація освіти; питання української мови, літератури, історії, етнографії; діяльність осередків «Просвіт»; розвиток національного мистецтва та ін. «Рідний край» мав величезний вплив на процес відстоювання права українців на вільний розвиток мови, освіти і культури, ставши засобом у пропаганді національно-культурницьких вимог.

Відтворення організаційно-видавничої історії тижневика та аналіз його літературної спадщини дає нам право говорити про непересічне значення для розвитку української культури, коли кардинальні зміни в духовному житті суспільства були пов'язані з національно-визвольними змаганнями 1905-1907 рр., з інтенсифікацією процесу становлення і консолідації нації. Часопис виступав активним осередком національно-культурницького руху, що підтверджується високою оцінкою тогочасної періодики діяльності «Рідного краю» в царині культурного розвитку України. Авторський склад колективу часопису зробив помітний внесок у справу відродження української національної культури. Головна його увага була спрямована на збагачення таких напрямків українознавчих студій, як освіта, мовознавство, літературознавство, книговидання, театральнo-музичне мистецтво. Кореспонденти були переконані, що реалізувати програму відродження українського народу можна було лише завдяки відданій громадській праці – заснуванню приватних шкіл, лекцій, бібліотек, завдяки організації самим населенням дешевого продажу книг, розповсюдженні громадськими силами українських періодичних видань. Обов'язок просвіти народу покладався, в першу чергу, на місцеву інтелігенцію.

Робота працівників часопису, спрямована на нормування фонетичного та лексичного складу української мови, стала важливим внеском у процес її формування. Вже сам факт видання «Рідного краю» українською мовою сприяв утвердженню серед суспільства переконання в необхідності її розвитку та захисту від будь-яких утисків офіційної влади. Пропагандистсько-агітаційна робота, яка проводилася редакційним колективом часопису у сфері театральнo-музичного мистецтва, також набула значних масштабів. Театральні огляди, які постійно вміщувалися на сторінках часопису, а також критичні зауваження щодо найбільш резонансних подій у сфері театральнo-музичного життя країни сприяли якісному покращенню репертуару вітчизняних театральних колективів та популяризували цей вид мистецтва серед українського суспільства. Публікації, які вміщувалися на сторінках «Рідного краю», були спрямовані на

популяризацію культурних надбань та національних традицій українства серед суспільства. Ця сфера діяльності працівників часопису принесла найбільш плідні результати.

Аналізуючи історичне значення «Рідного краю», неминуче доходимо до висновку, що він переріс рамки регіонального україномовного часопису для вузького кола місцевої інтелігенції. Він набув популярності в усій Україні, де тільки читали українські видання. Така популярність часопису пояснювалася насамперед його спрямуванням та змістом, який відповідав призначенням переважної більшості національно свідомих українців. Водночас «Рідний край» виконував надзвичайно суспільно важливу для українського народу місію, піднімав на своїх сторінках найголовніші національно-культурні проблеми українців та через свої публікації пробуджував у них національну свідомість, формував літературний смак, відчуття української мови та громадську позицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

АРХІВНІ

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Національної академії наук України

1. Ф. Х. Всеукраїнська академія наук.

Спр. 14708. Граховецький Д. З видавничої діяльності Б. Грінченка, 16 арк.

Спр. 17986-17987. арк. 7

2. Ф. 36, спр. 250, арк. 5

3. Ф. 95. Особові архівні фонди Інституту рукопису. Доманицький Василь Миколайович.

Спр. 83. Записки про видавничі та інші справи благодійного товариства видання загально-корисних та дешевих книг 1900-1907 рр., 8 арк.

4. Ф. 170. Особові архівні фонди Інституту рукопису. Грінченко Борис Дмитрович.

Спр. 26. Українське наукове товариство в Києві – Грінченку Борису Дмитровичу. Повідомлення про засідання історико-філологічної секції 7 лютого – 9 грудня 1908 р., 4 арк.

5. Ф. 182. Особові архівні фонди Інституту рукопису. Громашевський Василь Львович.

Спр. 20. Заметки з історії України, літератури, видавничої діяльності та інше, 17 арк.

Спр. 273-274. Благодійне товариство видання загально-корисних та дешевих книг. Відкриті листи про видавничу діяльність товариства, 15 грудня 1908 р., 2 арк.

6. Ф. 252. Документальна спадщина.

Спр. 1. Свідоцтво, видане Київським губернатором Ользі Петрівні Косач про те, що вона видає в Києві журнал «Рідний край». 10 березня 1915 р., 1 арк.

Спр. 3. Барах И.Ф Косач Олені Петрівні (Пчілці) Лист від 24 грудня 1907 року із станції Кайдаки, Катеринославської залізниці до Києва, 82 арк.

Спр. 6. Листи 1906-1914 рр., 1-8 арк.

Державний архів Полтавської області

7. Ф. 214, оп. 1, спр. 1. Дев'ять листів М. Драгоманова до Б. С. Познанського, 3 арк.

Оп. 1, спр. 2. Лист Б. Познанського М. Драгоманову, 1 арк.

Центральний державний історичний архів України

8. Ф. 442. Київське губернське жандармське управління.

Оп. 861

Спр. 10. 93 арк.

Опубліковані

9. А. К. Чи варто втрачати працю? // Рідний край. – П., 1906. – Число 39. – С. 5-7.

10. А. К-о. Закон про заставу надільних земель «Рідного краю» // Рідний край. – П., 1906. – Число. 47. – С. 2-3.

11. А.К. До кобзарської справи // Рідний край. – П., 1909. – Число 12. – С. 4-5.

12. Алчевська Х. Перша українська кафедра // Рідний край. – П., 1906. – Число 49. – С. 3.

13. Ашкаренко Г. Спомин про першу Українську трупу // Рідний край. – П., 1906. – Число 15. – С. 12-14.

14. Грінченко Б. Український «Просвітно-Економічний з'їзд у Львові» // Рідний край. – П., 1909. – Число 3. – С.10 – 12.

15. Грушевський М. С. Польський законопроект автономії й українці / М. С. Грушевський // Рада. – 1907. – Ч. 94 [21-IV].

16. Дмитрієв М. Автономний університет // Рідний край. – П., 1906. – Число 49. – С. 2-3.
17. Дмитрієв М. До студентів // Рідний край. – П., 1906. – Число 7. – С. 5.
18. Дмитрієв М. До учителів // Рідний край. – П., 1906. – Число 16. – С. 7.
19. Дмитрієв М. Національний рух і початкова школа // Рідний край. – П., 1907. – Число 7. – С. 9.
20. Дмитрієв М. Огляд минулого року // Рідний край. – П., 1907. – Число 1. – С. 3-4.
21. Дмитрієв М. Поміж селянами // Рідний край. – П., 1906. – Ч. 10. – С. 5-6.
22. Дмитрієв М. Потреби народної освіти на Україні // Рідний край. – П., 1906. – Число 11. – С. 4-5.
23. Дмитрієв М. Реформи місцевого самоврядування // Рідний край. – П., 1907. – Число 20. – С. 9-10.
24. Дмитрієв М. Український театр // Рідний край. – П., 1906. – Число 38. – С. 16.
25. Дорошенко Н. Дещо про українську драматичну школу // Рідний край. – П., 1912. – Число 7. – С. 15-20.
26. Дорошенко Н. Дещо про українську драматичну школу // Рідний край. – П., 1906. – Число 21. – С. 10-11.
27. Земельне питання та переселення // Рідний край. – П., 1906. – Ч. 4. – С. 7-8.
28. Кашенко А. Про народну школу на Україні // Рідний край. – П., 1906. – Число 21. – С. 7-8.
29. Коваленко Г. О. Українські катедри в університетах // Рідний край. – 1906. – Число 21. – С. 5-6.
30. Коваленко Г. О. В катеринославському т-ві учителів // Рідний край. – П., 1907. – Число 16. – С. 5.

31. Коваленко Г.О. Жіноча справа // Рідний край. – П., 1907. – Число. 12. – С. 5.
32. Коваленко Г. О. В Чого можна ждати від Державної Думи // Рідний край. – П., 1906. – Число 14. – С. 2-3.
33. Коваленко Г. О. В Як ідуть вибори в державну Думу // Рідний край. – П., 1906. – Число 13. – С. 6-7.
34. Коваленко Г. О. Закінчення земського з'їзду // Рідний край. – П., 1907. – Число. 10. – С. 2-3.
35. Коваленко Г. О. До наших читачів і прихильників «Рідного краю» // Рідний край. – П., 1906. – Число. 47. – С. 8-9.
36. Коваленко Г. О. Лист до газетних співробітників // Рідний край. – 1906. – Число 45. – С. 4-5.
37. Коваленко Г. О. Народна просвіта // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С.12.
38. Коваленко Г. О. Професійні спілки // Рідний край. – 1906. – Ч. 9. – С. 7-8.
39. Коваленко Г. О. Скільки в Полтавщині землі і кому вона належить «Рідного краю» // Рідний край. – П., 1906. – Число. 9. – С. 6-8.
40. Коваленко Г. О. Українська література в 1905 році // Рідний край. – П., 1905. – Число 10. – С.6.
41. Коваленко Г. О. Чи можна бути самосвідомим? // Рідний край. – П., 1906. – Число 8. – С.6.
42. Коваленко Г. О. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей // Рідний край. – 1906. – Ч. 9. – С. 5-6.
43. Коваленко Г. О. Як здобути землю хліборобам? «Рідного краю» // Рідний край. – П., 1906. – Число. 15. – С. 2.
44. Коваленко Г. О. Державна Дума // Рідний край. – П., 1906. – Число. 9. – С. 5-9.
45. Коваленко Г. О. По Україні // Рідний край. – П., 1907. – Число 1. – С. 3-4.

46. Коваленко Г. О. Про земство // Рідний край. – П., 1907. – Число. 7. – С. 4-5.
47. Коваленко Г. О. Українські кафедри в університетах // Рідний край. – П., 1906. – Число 23. – С. 5-6.
48. Коваленко Г. О. Черга за громадянством // Рідний край. – П., 1906. – Число 7. – С. 5-6.
49. Коваленко Г. О. Що пишуть по иньших часописах // Рідний край. – П., 1906. – Число 21. – С. 4-5.
50. Коваленко Г. О. Як стоїть справа з українським перекладом Євангелія // Рідний край. – П., 1906. – Число 6. – С. 9-10.
51. Коваленко Г. О. Огляд минулого року // Рідний край. – П., 1910. – Число 1. – С. 3 – 4.
52. Коваленко Г. О. Вибори до Думи // Рідний край. – П., 1906. – Число. 14. – С. 2 –3.
53. Коваленко Г. О. До наших читачів і прихильників «Рідного краю» // Рідний край. – П., 1906. – Число. 47. – С. 8 –9.
54. Коваленко Г. О. З життя на Україні // Рідний край. – П., 1906. – Число. 6. – С. 8 –9.
55. Коваленко Г. О. З'їзд делегатів Українських Демократичних організацій, 17-18 квітня 1906 року // Рідний край. – П., 1906. – Число. 17. – С. 7 –8.
56. Коваленко Г. О. Новий закон про вибори в Государственну Думу // Рідний край. – П., 1906. – Число. 1. – С. 3 –4.
57. Коваленко Г. О. Огляд минулого року // Рідний край. – П., 1907. – Число. 1. – С. 2 –3.
58. Коваленко Г. О. Українські послы в думі // Рідний край. – П., 1906. – Число. 9. – С. 9 –10.
59. Коваленко Г. О. Реформа духовних шкіл // Рідний край. – П., 1906. – Ч. 10. – С. 10 –11.

60. Коваленко Г. О. Українська мова в народних школах // Рідний край. – П., 1906. – Ч. 4. – С. 3–4.
61. Коваленко Г. О. Українські послы в думі // Рідний край. – П., 1906. – Число. 9. – С. 9–10.
62. Коваленко Г. О. Чи можна бути самосвідомим? // Рідний край. – П., 1906. – Число 20. – С. 5.
63. Коваленко Г. О. Українські Українські катедри в университетах // Рідний край. – П., 1906. – Число. 23. – С. 5–6.
64. Л.Ж. З життя на Україні // Рідний край. – П., 1906. – Число 4. – С. 8-9.
65. Листи до редакції // Рідний край. – П., 1906. – Число 36. – С. 5-6.
66. О. Л. Державна Дума // Рідний край. – П., 1908. – Число 16. – С. 2-3.
67. Олена Пчілка Учительські курси // Рідний край. – П., 1907. – Число 7. – С. 2–6.
68. Олена Пчілка. До уваги // Рідний край – 1912. – Число 16-17. – С. 48.
69. Олена Пчілка. Микола Лисенко (Спогади та думки) // Рідний край – 1912. Число 16 – 17. – С. 3-42.
70. Олена Пчілка. Від редакції // Рідний край – П., 1912. – Число 1. – С. 2-3.
71. Олена Пчілка. До закриття кооперативного з'їзду // Рідний край. – 1908. – Число. 5. – С. 6-7.
72. Олена Пчілка. Євангеліє – Українською мовою // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С. 5-8.
73. Олена Пчілка. По Україні // Рідний край. – П., 1910. – Число 1. – С. 13-14.
74. Оленин М. Дні Котляревського в Полтаві 30-31 серпня 1903 року // Рідний край. – П., 1906. – Число 36. – С. 5.
75. Павлюк М. Дещо про наших кобзарів // Рідний край. – 1909. – Число 11. – С. 11-12.

76. Падалка Л. Кооперативний з'їзд // Рідний край. – 1908. – Ч. 4. – С. 2-3.
77. Падалка Л. Про вжитки Полтавських хліборобів // Рідний край. – П., 1906. – Ч. 45. – С. 2-3.
78. Падалка Л. Оповідання з історії українського народу // Рідний край. – П., 1906. – Число 39. – С.7-9.
79. Петлюра С. Робітниче законодавство минулому 1906 році // Рідний край. – П., 1907. – Число 3. – С. 9.
80. Про професійні спілки та уряд // Рідний край. – П., 1906. – Число 46. – С. 7.
81. Пчілка Олена. Відродження кобзи // Рідний край. – 1908. – Число 10. – С. 8-9.
82. Пчілка Олена. Для української сцени // Рідний край. – П., 1908. – Число 2. – С. 16.
83. Пчілка Олена. Мануйлівська «Просвіта» // Рідний край. – П., 1912. – Число 1. – С. 6-10.
84. Пчілка Олена. Народна мова // Рідний край. – П., 1907. – Число 2. – С.5.
85. Пчілка Олена. Наші поети з народу // Рідний край. – П., 1908. – Число 23. – С. 15-16.
86. Пчілка Олена. Невідомий поет давнього часу // Рідний край. – П., 1906. – Число. 46. – С. 4-5.
87. Пчілка Олена. Нове кобзарство // Рідний край. – 1912. – Число 12. – С. 21-23.
88. Пчілка Олена. Подорож до Чигирин Колодяжинської // Рідний край. – П., 1907. – Число 2. – С. 16.
89. Пчілка Олена. Теревені // Рідний край. – П., 1907. – Число 2. – С. 3.
90. Пчілка Олена. По Україні // Рідний край. – П., 1907. – Число 1. – С. 12-13.

91. Пчілка Олена. Посли-селяне // Рідний край. – П., 1907. – Число 5. – С. 2-3.
92. Пчілка Олена. До жіноцтва Росії // Рідний край. – П., 1907. – Число 12. – С. 5.
93. Пчілка Олена. Український театр // Рідний край. – П., 1907. – Число 38. – С. 16.
94. Пчілка Олена. Нашим сучасним космополитам // Рідний край. – П., 1910. – Число 1. – С. 3.
95. Пчілка Олена. Золота писанка // Рідний край. – П., 1911. – Число 7. – С. 1.
96. Савицький М. П. Про земельну ренту // Рідний край. – П., 1907. – Число. 9. – С. 2-3.
97. Сластіон О. Мелодія українських дум та їх записування // Рідний край. – 1908. – Число 35. – С. 3-6.
98. Сумцов. Полтава, 8 вересня (сентября) 1906 р. // Рідний край. – П., 1906. – Число 36. – С. 2-3.
99. Татарин Т. Українське слово і мистецтво // Рідний край. – П., 1908. – Число 35. – С. 11-14.
100. Татарин Т. Яких послів треба послати Україні до Державної Думи? // Рідний край. – П., 1906. – Число 43. – С. 12.
101. Хлібороб. – Л., 1905. – Число 1. – С. 3-4.

МЕМУАРИ

102. Витте С. Ю. Воспоминания / Витте С. Ю. – Берлин, 1924. – 220с.
103. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле: 1901-1914 роки. – Вінніпег, Манітоба: Видавнича спілка Тризуб, 1949. – 167 с.
104. Лотоцький О. Сторінки минулого / Праці Укр. Наук. ін.-ту. Т. 6, 12, 21, Серія мемуари. Кн. 2-4. – Варшава, 1932-1934. – Ч. 1. – 286 с.
105. Лотоцький О. Сторінки минулого / Праці Укр. Наук. ін.-ту. – Т. 6, 12, 21. Серія мемуари. Кн. 2-4. – Варшава, 1932-1934. – Ч. 1. – 286 с.; Ч. 2. – 490 с.; Ч. 3. – 396 с.
106. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Нью-Йорк: Видавництво Української Вільної Академії Наук у США, 1955. – 504 с.
107. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – Львів: Червона Калина, 1931. – 496 с.

ЛІТЕРАТУРА

МОНОГРАФІЇ

1. Видання україномовних епістолярних джерел кінця ХІХ – середини ХХ ст. Методичні рекомендації. – К., 2000. – 30 с.
2. Вороний М.К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. – К, 1996. – 699 с.
3. Гермайзе О. Ю. Нариси з історії революційного руху на Україні /О. Ю. Гермайзе. – Т. 1. Революційна Українська Партія (РУП). – К.: Книгоспілка, 1926. – 389 с.
4. Гончарук М. Л. Українська сатира періоду революції 1905-1907 років / М. Л. Гончарук. – К., 1966. – 156 с.
5. Грушевський М. С. Очерки історії українського народу / М.С. Грушевський – К.: Лыбидь, 1991. – 506 с.
6. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії/ Т.Гунчак. – К.: Либідь, 1993 – 288 с.
7. Гутковський В. В. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина ХІХ ст. - 1920р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / В. В. Гутковський; – Л.: ЛА "Піраміда", 2001. – 196 с.
8. Дорошенко В. Українство в Росії. – Відень, 1916. – 114 с.
9. Енциклопедія українознавства / [Під ред.. В. Кубійовича]. – У 2-х томах. – Мюнхен – Нью-Йорк: Видавництво «Молоде Життя», 1949. – Т. 1. – Ч. 3. – 1230 с.
10. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Єфремов С. О. – К.: Femina, 1995. – 541 с.
11. Животко А. Історія української преси / [упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с. – (Бібліотечна серія «Літературні пам'ятки України»).
12. Жирков Г.В. История цензуры в России XIX – XX вв.: учебн. Пособие. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 368 с.

13. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1970. – 304 с.
14. Забіяка І. М. Епістолярна спадщина Василя Горленка / Забіяка І. М. – К.: Вітряк, 2013. – 400 с.
15. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. ХІХ - поч. ХХ ст.). – Л., 2002. – 344 с.
16. Залізник М. К Російська Україна і її відродження / Залізник М. К. – Л.: 1910. – 220 с.
17. Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси (1816-1916) / В. Ігнатієнко. – Х.: Держлітвидав України, 1930. – 288 с.
18. Ігнатієнко В. А. Українська преса (1816-1923): історико-бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко. – К.: Б. в., 1926. – 76 с.
19. Історія української дожовтневої журналістики / О. І.Дей, І. Л.Моторнюк, М. Ф.Нечиталюк, Н.О. Радванська, Л. О.Суярко. – Л: Вища школа, 1983. – 469 с.
20. Калениченко Н. Л. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст.: напрями, течії. – К.: Наукова думка, 1983. – 256 с.
21. Кизченко В. Первая российская революция и культурный процесс на Украине. – К., 1984. – 189 с.
22. Книга і друкарство на Україні / [О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін.]; за ред. П.М. Попова. – К.: Наукова думка, 1964. – 314 с.
23. Кримський А.Ю. Твори: У 5 т. – К., 1973. – Т.3.– 508 с.
24. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) / І. В. Крупський. – Львів: Світ, 1995. – 184 с.
25. Лизанчук В. В. Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні: Факти, документи, коментарі до тексту лекцій / В. В. Лизанчук. – Львів: ЛДУ, 1993. – Ч. 1. – 256 с.
26. Лось Ф.Є. Україна в роки столипінської реакції /Ф. Є. Лось. – М., 1944. – 140 с.

27. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст. / Уклад. Н.М. Сидоринко, О.І Сидоринко. – К.: Дослідницький центр історії Української преси, 2001. – 448 с.
28. Нарис історії української літератури / В. Коряк. – Мюнхен: [б. в.], 1994. – 434 с.
29. Нариси з історії українського національного руху / Відп. ред. В. Г. Сарбей. – К., 1994. – 168 с.
30. Основи журналістики: Підручник. 3-тє вид., доп. і поліпш. / І. Л. Михайлин. – К.: ЦУЛ, 2002. – 284 с.
31. Потужна сила рідного слова / Упорядник Н. Сидоренко. – Полтава, 2005. – 444 с.
32. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття. – Л., 2000. – 110 с.
33. Семенко (Соколова) С. В. Бібліографічний покажчик до журналу Рідний край (1905–1916) – Полтава: Б. в., 1999. – 54 с.
34. Сиберт Ф.С., Шрамм У., Питерсон Т. Четыретеорииипрессы. – М.: Национальныйинститутипрессы и Вагриус, 1998. – 223 с.
35. Сидоренко О. Україномовна преса Росії 1905-1907 рр. Анотований покажчик періодичних видань. – К.: АН УРСР, 1987. – 74 с.
36. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
37. Федченко П. М. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку / П. М. Федченко. – К.: Наукова думка, 1969. – 348 с.
38. «Українське питання» в Російській імперії: [колективна монографія в 3-х частинах / відп. ред. В. Г. Сарбей]. – К.: Ін-т історія України НАН України, 1999. Ч. 1. – 250 с.; Ч. 2. – 487 с.; Ч. 3. – 277 с.

ПУБЛІКАЦІЇ

1. Андрійчук М. Висвітлення українсько-єврейських взаємин на сторінках часопису Рідний край / М. Андрійчук // Вісн. Книжк. палати : наук.-практ. журн. – 2009. – № 1. – С. 42-45.
2. Бурдега Тетяна. Відродження української преси у Наддніпрянській Україні (1905–1907). // Теле- та радіожурналістика. – 2012.– Випуск 11. – С.16-26.
3. Величко Н. Тарас Шевченко як поет, «славний борець за правду і волю», на сторінках часопису «Рідний край» (1906-1912 рр.) // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2007. – №1 (16) – С.93-103.
4. Гірчак Є. Ленін і українське питання / Є. Гірчак // Більшовик України. – 1929. – № 1. – С. 18-37.
5. Доманицький В. М. Українська преса в 1906 р. // Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 48-65.
6. Дорошенко Д. І. Україна в 1906 р. // Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 1-29.
7. Клименко І. В. Архів часопису «Рідний край» як джерело з історії редакційно-видавничої справи в Україні / І. В. Клименко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2009. – Вип. 13. – С. 382-386.
8. Купрата Н. Національне питання у світоглядній концепції Олени Пчілки // «Рідний край» – 2011. – №1 (24). – С. 188-191.
9. Михайлин І. Л. Нарис історії українського журналістичознавства/ І. Л. Михайлин // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціальні комунікації – № 903 – Вип. 2. – С. 61-84.
10. Мудра І. М. Листи читачів як метод популяризації видання / І. Мудра // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції «Українські мас-медіа: традиції та виклики сьогодення». – Львів, 2012. – С.20-21.

11. Наріжний С. Українська преса // Антонович Д. Українська культура. – Мюнхен. 1988. – С. 153-175.
12. Пащенко В., Ніколенко О. Світовий контекст на сторінках «Рідний край» 1906 р. // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. – №1 (6). – С. 7-10.
13. Реєнт О. П. До питання історії Державної Думи Російської імперії / О. П. Реєнт // Єлисавет. Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Історичні науки. – Вип. 1. – 2012.– 78-109.
14. Ротач П. Невтомний ратай поля українського // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. – №2 (13). – С.13-15.
15. Семенко С. Журнал Рідний край (1905-1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку ХХ століття // Потужна сила рідного слова. – П, 2005. – С.358-379.
16. Семенко С. «З слова живого скуй самопали...» // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2000. – №1(2).– С. 6-8.
17. Семенко С. Першому щотижневику Наддніпрянської України – сто років// Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах – 2005. –№ 2(13). – С.4-14.
18. Сидоренко Н. Голос громадянства / Н. Сидоренко // Потужна сила рідного слова. – П., 2004. – С. 9-15.
19. Сидоренко О.І. Нездійсненні проекти українських періодичних видань II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. / О.І. Сидоренко, Н. М. Шудря // Вісник Київського державного університету. – К., 1991. – Вип.23. – С. 14-19.
20. Соколова С. Хропко П. Журнал «Рідний край» (1905-1916) – перша ластівка української легальної преси //Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах – 1999. – №1.– С.46-49.

21. Соколова Н. Мовні проблеми на сторінках «Рідного краю» (1905-1912) // Рідний край. – Полтава, 2005.– №2(13). – С. 60-65.
22. Степаненко Н. «Рідний край» про театральну діяльність в Україні (кінець XIX – початок XX століття) // Рідний край. – Полтава, 2011. – №1(24). – С. 230-235.
23. Сологуб Л. Цікаві відомості про «Рідний край» // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах – Полтава, 2000. – №1(2). – С.24-26.
24. Сріблянський М. Українська преса й громадянство / М. Сріблянський // Українська Хата. – П.:1910. – № 6. – С. 406-408.
25. Степаненко Н. «Рідний край» про Івана Котляревського // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2006. – №2 (15). – С.82-87.
26. Степаненко Н. Мовні проблеми на сторінках «Рідного краю» (1905-1912 рр.) // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. – №2(13). – С. 60-65.
27. Шевчук В. Завзятий краєнин Григорій Коваленко // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2005. –№2(13).– С.128-137.
28. Школьна О. // Потужна сила рідного слова. – Полтава, 2005. – С. 358-379.
29. Юренко О. П. Грицько Коваленко – перший редактор журналу «Рідний край». – // Потужна сила рідного слова. – П., 2005.– С.379-398.
30. Юрченко В. Становище україномовної періодичної преси в Києві під час і після революції 1905–1907 рр. / В. Юрченко // Студії з архівної справи та документознавства. – 2013. – Т. 21. – С. 161-165.
31. Яременко С.А. Мовна самоідентифікація українців (за матеріалами часопису «Рідний край») // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – 2004. – №2(11).– С. 35-42.

ДИСЕРТАЦІЇ

1. Білоус А. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01/ Білоус Артур Олександрович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1993. – 217 с.
2. Березовський О. М. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905-1907 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Березовський Олег Миколайович; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 18 с.
3. Дорошук Н.О. Український культурно-національний рух у Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук: 07.00.01/ Дорошук Ніна Олександрівна; Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 197 с.
4. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX- початок XX ст.): автореф. дис. ...докт. політ. наук: 23.00.01 / Кармазіна Марія Степанівна; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж – К.,1999. – 459 с.
5. Меша В. Г. Українське національне відродження (1905-1914 рр.): історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Меша Володимир Григорович. – Д., 1996. – 208 с.
6. Семенко С. В. Журнал «Рідний край» і літературний процес початку XX століття: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спеціальність: 10.01.01 / Семенко Світлана Василівна; Нац. педагог. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2000. – 20 с.
7. Степаненко Н. С. Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства / Н. С. Степаненко. – П.: ПП Шевченко Р. П., 2011. – 190 с.